

Роднае слова

2017/9

(357)

верасень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Ніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іучанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімівіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцямянак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамаззаў, У. Каяла,
 В. Лемцогова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Русілка, У. Сенькавец, А. Солахаў,
 А. Станкевіч, П. Сцяцко, Н. Усава,
 Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ілына,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Рупліўцы, Імя ў методыцы, Настаўнік прапануе, Рыхтуемса да алімпіяды, З вопыту работы, У дапамогу педагогу; *Калі закончыўся ўрок*: У дапамогу педагогу, Да Дня беларускага пісьменства, Мая радзіма – Беларусь),
Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Перазовы, Нацыянальны вобраз свету, Майстэрства творцы, Роздум над кнігай, Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Паэтычны сад; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Скарбы мовы, Нашы прозвішчы, Гістарычны слоўнік распавядае, Самабытнае слова, Мова мастацкіх твораў, Мовазнаўчы досвед, Крытыка і бібліяграфія, Новыя выданні, Прафесійная лексіка),
Наталля Шапран (*Літаратура і час*: Асобы; *Нацыянальная і сусветная культура*: Віншуйце юбіляра!, Песня – душа народа, Спадчына, З гісторыі кінамастацтва, Малады даследчык прапануе),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Ларыса Сагановіч,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. “Роднае слова” заўсёды з вамі! 3

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Дудзюк Зінаіда. Збіральнік талентаў: Да 95-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Калесніка 4

Шода Марына. Архетып роднай краіны ў міфапаэтыцы Янкі Купалы і Уільяма Батлера Ейтса. *Заканчэнне*. 9

Бельскі Алесь. “І камень, і дрэва, і дым – жывыя. . .”: Рэцэпцыя і трансфармацыя народнай міфалогіі ў беларускай паэзіі пачатку XXI ст. 13

Базар Наталля. Фальклорныя матывы як інтэртэкстуальны кампанент у творчасці Ніны Мацяш 16

Мацюхіна Таццяна. “Пачуццяў першых залатыя высі” Іны Фраловай 19

Бандурына Крысціна. Паняцце хранатопу ў сучаснай беларускай прозе. 22

Барысюк Таццяна. Варажбітныя “іцзін-шасцірадковікі” Людмілы Паўлікавай-Хейдаравай як новая цвёрдая форма верша 23

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Старычонак Васіль. Гукавыя намінацыі ў беларускай мове: На матэрыяле другасных субстантываў 25

Сцяцко Павел. Онімы пісьменнікаў. *Працяг*. 28

Федарэнка Ганна. Назвы посуду для напіткаў у старабеларускай мове. 30

Садоўская Анжаліка, Пыхалава Дар’я. Старасць у моўнай карціне свету беларусаў. 34

Нямковіч Ніна. Няўласна-простая мова як спосаб моўнай арганізацыі ў мастацкіх тэкстах Ядвігіна Ш. 39

Каўрус Алесь. Карыстаемца лінгвістычнымі даведнікамі. *Заканчэнне*. 41

Бунько Наталля. Пажары: Прафесійная лексіка 49

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Ждановіч Іван. Бліжэй да Сонца і людзей: Нататкі пра Міхася Шавыркiна 50

Драўніцкі Ян. Настаўніца і асветніца Марыя Ясянас. 54

Мінгелевіч Наталія. Аднародныя члены сказа. Знакі прыпынку пры аднародных членах сказа: Факультатыўны занятак (VIII клас) 57

Доўгаль Дзмітрый. Тэставыя комплексы па беларускай мове: Склад слова (VI клас). Дзеяслоў (VII клас). 59

Навумчык Валянціна, Навумчык Мікалай. “Збяры” твор: Заданні па літаратуры (VIII клас) 63

Скапец Ганна. Метады тэхналогіі крытычнага мыслення на ўроках мовы і літаратуры. 65

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Падстаўленка Віталь. Сапраўднае жыццё, або Real life: Літаратурная кампазіцыя 68

Казека Ала. “Мінуўшына ў гасці прыходзіць. . .”: Інтэлектуальна-пазнавальная гульня (IX – X класы). 71

Барздова Вольга. “Ад Еўфрасінні, ад Скарыны. . .”: Дзень беларускага пісьменства – 2017 73

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Падліпская Зоя. Пакліканы матчынай песняй: Інтэрв’ю з Сымонам Барысам 76

Барыс Сымон. Песні дарожныя на вяселлі 79

Непачаловіч Ала. Мастацкае ткацтва: Івянецкія поцілкі і дываны 84

Шаройка Алена. Гістарычныя імёны ў беларускім кіно 88

Глушэц Ірына. Пытанні ўзаемадзеянняў вуснай і пісьмовай форм у беларускай народнай культуры 91

Крытыка і бібліяграфія. Прыгодзіч М. Спознаўшы слова сэнс: Пра 1-ю частку кнігі “Мнагазначнасць слова ў беларускай мове” В. Старычонка (45).

Новыя выданні. Міхайлаў П. Пра мікратапонімы Усходняга Палесся грунтоўна, кваліфікавана, даходліва: Кніга “Мікратапанімія Усходняга Палесся ў кантэксце развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы” В. Шклярыка (47).

Паэтычная старонка. Мазго У. “Падорыць мне вясновы лес. . .” (27), **Сахарчук В.** Асенні дождж (27), **Броўка П.** Сляды (68), **Грахоўскі С.** Слова (68), **Макаль П.** Кніга (70), **Цвірка К.** У кнігарні (70).

Крыжаванка. Карпыза І. “Жыве ў фальклору душа народа” (96). **Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2017 год.** Лістапад (12, 83).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў (72). Да ўвагі чытачоў (95).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая. Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса). Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rod-slova.by.

“РОДНАЕ СЛОВА” ЗАЎСЁДЫ З ВАМІ!

Дарагія сябры! Вось і яшчэ адно лета мінула, пакінуўшы светлыя ўспаміны пра гарачую пару адпачынкаў. Як вядома, кожны настаўнік на працягу летніх месяцаў стараецца не толькі адпачыць, але і спланаваць сваю працу на новы навучальны год, набыць і перачытаць неабходную літаратуру, падпісацца на свой прадметны часопіс. Так ужо ўладкавана душа педагога, якая заўсёды ў клопаце пра сваіх выхаванцаў і, зразумела, у дбанні пра павышэнне свайго прафесійнага майстэрства. Наш часопіс дае вам магчымасць шчодро дзяліцца сваімі напрацоўкамі з калегамі ўсёй краіны. Вельмі радуе, што і ў летнія месяцы наш рэдакцыйны партфель пастаянна папаўняўся вашымі артыкуламі.

Пачатак навучальнага года сёлета пазначаны ажно некалькімі важнымі падзеямі, сярод якіх 500-годдзе беларускага кнігадрукавання, Дзень беларускага пісьменства, які праводзіўся ў старажытным Полацку, што адзначаў сваё 1155-годдзе. Увогуле, гэты год багаты на юбілейныя даты класікаў беларускай літаратуры: 100-годдзе Пімена Панчанкі і Янкі Брыля, 135-годдзе Янкі Купалы і Якуба Коласа.

Родна словаўцы таксама рупіліся пра тое, каб годна адзначыць гэтыя падзеі, прэзентаваць настаўнікам найлепшыя тэматычныя матэрыялы. Бо хто, як не вы, паважаныя калегі, давядзе да нашых вучняў усю прыгажосць роднай мовы і літаратуры, дапаможа моладзі сарыентавацца ў вірлівым патоку літаратурных твораў, спасцігнуць духоўныя асновы інтэлектуальнай спадчыны свайго народа.

Рэдакцыя часопіса “Роднае слова” падрыхтавала да друку кнігу А. Статкевіча-Чабаганавы “Я – сын Ваш”, сёму ю ў серыі “Летапіс беларускай шляхты”. Яна змяшчае апісанне старажытных родаў Корсакаў, Геталтаў і Тышкевічаў з роду Каленікавічаў Мішкавічаў, Рэутаў, гісторыя якіх цесна пераплецена з гісторыяй Полацкага краю. У Дзень пісьменства кніга прэзентавана шанюўным гасцям свята.

У дапамогу настаўнікам у маі выдадзены тэматычны нумар часопіса “Роднае слова”. На яго старонках сабраны літаратуразнаўчыя, мовазнаўчыя, мастацтвазнаўчыя і метадычныя матэрыялы, у якіх даследуецца скарынаўская спадчына: “Лінгвістычныя і тэксталагічныя асаблівасці пражскіх выданняў Францыска Скарыны”, “Палеаграфічныя асаблівасці выданняў Францыска Скарыны”, “Адметнасці ўвасаблення вобраза Францішка Скарыны ў беларускай паэзіі XX – пачатку XXI ст.”, “Пра нацыянальнае

самавызначэнне Францішка Скарыны”, “Скарынаўскія традыцыі ў беларускім кірыліцкім кніжным мастацтве XVI – XVIII стст.”, “Вобраз Францыска Скарыны ў беларускай літаратуры: Урок-праект (XI клас)”, “Францыск Скарына – беларускі асветнік і першадрукар: Вусны часопіс (VII – VIII класы)”, “І вечным застаецца слова”: Інтэлектуальны рынг (IX – X класы)», “Беларускія пераклады Новага Запавету (XX – пачатак XXI ст.)” і інш. У метадычную скарбонку педагогам прапанаваны матэрыялы «Францыск Скарына: Па старонках “Роднага слова”».

У ліпеньскім нумары часопіса да ўвагі педагогаў – «Літаратурная гасцёўня для IX–X класаў “3 песні пачынаецца Купала”»; матэрыялы да стагоддзяў Пімена Панчанкі і Янкі Брыля, сцэнарыі мерапрыемстваў да Дня беларускага пісьменства – у жнівеньскім нумары “Роднага слова”. Дарэчы, той, хто не паспеў набыць гэтыя нумары часопіса, можа падпісацца на іх электронную копію.

Звяртаю вашу ўвагу, што з верасня 2017 г. аформіць падпіску на часопіс “Роднае слова” вы можаце на нашым новым сайце па адрасе: www.rod-slova.by у зручны для вас час і зручным спосабам аплаты (з дапамогай банкаўскай карткі або праз банкаўскую сістэму “Расчёт”). Падпісацца можна як на папяровую версію часопіса, так і на яго электронную копію па выгадным кошце. Пры падпісцы на электронную копію вы зможаце спампаваць часопіс у PDF-фармаце.

Паважаныя калегі, спадзяемся, што наша з вамі супрацоўніцтва стане яшчэ больш трывалым і грунтоўным.

Шчаслівага вам новага навучальнага года! Новых канструктыўных ідэй і рэалізацый творчых планаў! Заставайцеся разам з намі!

З павагай, Зоя ПАДЛІПСКАЯ.

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Асобы

ЗБІРАЛЬНІК ТАЛЕНТАЎ

ДА 95-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ УЛАДЗІМІРА КАЛЕСНІКА

Уладзімір Андрэевіч Калеснік рупіўся пра будучыню беларускай літаратуры, вышукваў здольных маладых людзей, імкнуўся іх падтрымаць словам і справай. Некалі і я была ў ліку тых пачаткоўцаў, на якіх ён звярнуў пільную ўвагу. Першыя свае вершы надрукавала ў 1967 г. у бярозаўскай раённай газеце “Маяк”, калі яшчэ жыла ў Белаазёрску. Уладзімір Андрэевіч аднойчы знайшоў мяне на будоўлі, дзе я працавала тынкоўшчыцай пасля заканчэння дзесяцігодкі, сказаў, што чытаў мае вершы, запрашаў паступаць у педінстытут. Прафесія настаўніка мяне не прываблівала. Мне хацелася стаць інжынерам і будаваць новыя гарады. У канцы 1960-х я пераехала ў Брэст, працавала ў праектным інстытуце “Брэстграмадзянпраект” і вучылася на вярхоўным факультэце Брэсцкага інжынерна-будаўнічага інстытута і нават не спрабавала прапаноўваць вершы ў якое-небудзь іншае выданне, акрамя “Маяка”. Толькі ў 1974 г. паслала нарэшце творы ў “Зару”, на іх зноў звярнуў увагу Уладзімір Андрэевіч і запрасіў мяне на сустрэчу студэнтаў з Алесем Разанавым, якая адбывалася ў інтэрнаце педінстытута. Я з цікавасцю паслухала выступленне маладога паэта, а пасля падышла да Уладзіміра Андрэевіча, які пашкадаваў, што не адазвалася раней, бо хацеў даць магчымасць выступіць і мне. Выступаць я не збіралася, бо вельмі сумнявалася ў якасці сваіх твораў, проста аддала на ягоны суд сшытак з вершамі. Некалькі твораў з таго сшытка пазней былі надрукаваны ў “Зары”. Гэтая ўвага і падтрымка з боку Уладзіміра Андрэевіча надалі мне ўпэўненасці ва ўласных здольнасцях. У выніку з’явіліся публікацыі вершаў у газеце “Літаратура і мастацтва”, часопісах “Работніца і сялянка”, “Маладосць” і іншых выданнях. У 1976 г. мяне запрасілі на семінар маладых літаратараў у Каралішчавічы, дзе я мела магчымасць пазнаёміцца са сталымі пісьменнікамі і пачаткоўцамі ўсёй Беларусі, што таксама дадало веры ў свае сілы.

Пасля заканчэння інстытута працавала інжынерам на вытворчасці ў Белаазёрску, мая па-

сада давала мне магчымасць амаль кожны месяц наведаць Мінск па службовых справах. Гэта было вельмі зручна для таго, каб асабіста занесці вершы ў рэдакцыю і пазнаёміцца з супрацоўнікамі. Найчасцей наведвалася ў часопіс “Маладосць”, дзе на той час рэдактарам аддзела паэзіі працаваў паэт Мікола Аўрамчык, чулы і добры чалавек. Заходзіла часам у “Вясёлку”, дзе друкавала творы для дзяцей. Са службовымі абавязкамі я выдатна спраўлялася, тым больш што мела восем гадоў папярэдняга стажу ў праектным інстытуце, аднак хутка канчаткова пераканалася – праца інжынера болей не цікавіць. Найлепшым часам для мяне быў той, начны, калі я магла застацца сам-насам са сваімі вершамі. Пры гэтым адчувала, што мне вельмі бракуе філалагічных ведаў. Тады я і напісала ліст Уладзіміру Андрэевічу, пытаючы парады, куды лепш паступаць: у Брэсцкі педінстытут ці ў Маскоўскі літінстытут, – і атрымала адказ ажно на чатырох старонках.

Уладзімір Андрэевіч пісаў: «Мне падабаецца ў тваім пісьме тое, што ў цябе шмат, шмат энергіі, што ты па-жаночы, ці па-кашачы жывучая: не паспела дыхнуць пасля інжынернага і ўжо гатова ўзяць на сябе філалагічную лямку. Наконт выбару інстытута я б сказаў табе так: абое рабое. Пры тваім таленце і здольнасці да самадyscyпліны можна абысціся і без аднаго, і без другога. Цябе бянтэжыць бессістэмнасць ведаў, якія ты набылаеш шляхам самаадукацыі, але ж, мілая Зіначка, паэту якраз і патрэбна пэўная “бессістэмнасць”, я гавару пэўная, бо на справе гэтая строгая гуманістычная і эстэтычная прафіліраванасць, вузкі і індывідуальны адбор. Ва ўмовах вуза даводзіцца вывучаць усю праграму, атрымаецца знешне падабенства нейкай сістэмы, толькі гэта будзе не тая сістэма, якая выявіць тваю індывідуальнасць, непаўторнасць тваёй асобы, душы. Сістэмаю гэтую будуць выяўляцца пэўныя бакі асобы, тып педагога, прафесіянала, здольнага працаваць у сучаснай школе, вучыць, выхоўваць пры тым таксама пры ўмове, што ён будзе ня-

спынна займацца самаадукацыяй. Бясспрэчна, празмерна доўгая вучоба ў вузах можа знізіць яскравасць тваёй самабытнасці і гэта прывядзе да аслаблення арыгінальнасці тваёй натуры. У дадатак ты павінна памятаць, што і па натуры ты занадта паслядоўная і сістэмная. Чалавек, як сістэма, павінен у цэлым быць крыху больш унутрана свабодным, а паэт – наогул увасабленне ўнутранай раскаванасці. Можна, так і даймаюць цябе “вытанчаныя хамы”, як ты напісала ў вершы, што яны ведаюць: паэтэса па прыродзе павінна быць больш эмацыянальна даступнай, у яе эмацыянальнае павінна часцей, чым у сярэдняй кабеты, пераважаць маральныя забароны і заповедзі, або ў кожным разе барацьба таго і другога пачатку павінна быць мацнейшай – адсюль і спакуса паспрабаваць, выпрабаваць, праверыць, або і даказаць, што не можа быць такога казусу, такога выключэння. А ты якраз казус – сапраўдны асабовы арэшак. Не зменіць цябе нішто... Такой будзеш заўжды, толькі трэба ведаць сябе, і не заўжды браць да сэрца няўдалыя залёты і выпрабаванні. Вось тут я надыходжу да таго, што можа быць карысным табе ў вучобе. Я думаю, заманлівай школай можа аказацца калектыў, новае асяроддзе – стракатае, зборнае, як нейкі акумулятар чалавечай разнастайнасці і загадкі, якая прываблівае кожнага чалавека творчага, кожнага мастака. Тут, у Брэсце, – гэта будзе нейкі экстракт сучаснай вясковай інтэлігенцыі, там, у Маскве, – экстракт савецкай многанацыянальнай творчай інтэлігенцыі. Вось гэта і ёсць тая “надбушка”, дзе і сіцец і парча. Выбірай. Вучоба дапамагае збліжацца з людзьмі, радніць людзей, дазваляе ў працэсе зносінаў пазнаваць цераз сябе і цераз іншых – чалавека, паказваць у такіх ракурсах і сітуацыях, якія могуць быць паэтычнымі, загадкавымі. З вершаў тваіх мне найбольш падабаецца “Даруй мне, мой пражыты год” і “Святла не хапае і цуда”, яны напружана сутыкаюцца з маралізуючым радком “Нібы на нож, наткнуся” і ўтвараюць даволі цэльную падборку, якая з двух бакоў, як мне здаецца, падсвечвае тваю асобу, тваю строгую і пярэчую душу. Пастараюся, каб выйшлі гэтыя вершы падборкаю ў “Зары”. Яны, думаю, акажуцца даходлівымі рэдакцыйным цаніцелям. Астатнія вершы таксама паэтычныя і ў той жа

час змястоўныя, паэтычныя самой змястоўнасцю, што сёння даволі рэдка з’ява, бо асабліва паэтэсы любяць выдаваць за паэтычнасць капрызную какетлівасць успрымання, якая па прыродзе аказваецца гуманістычна пустой.

Быў нядаўна ў Мінску, заходзіў у “Маладосць” (там у 5-м нумары павінен ісці мой нарыс пра вашага земляка Альшэўскага), дык Мікола Аўрамчык вельмі цёпла адзываўся пра тваю падборку вершаў, якую ён падрыхтаваў. Прыемна было чуць такое і падтрымаць слушную ацэнку. Пара б табе, Зіна, падумаць пра задачу ў друку кніжкі. Сабяры ўсё, што маеш, і высылай у выдавецтва “Мастацкая літаратура”. Пара табе ўзыходзіць на Парнас. А яшчэ больш членаў Саюза – набытак для берасцейскай арганізацыі. Калі будзеш у Брэсце, дык дай аб сабе знаць і зайдзі – пагаворым пра арганізацыйна-выдавецкія справы падрабязней.

Калі прымеш канчатковае рашэнне пра вучобу – напішы. Справа ў тым, што ў наш інстытут на завочнае аддзяленне пальма першыства – тым, хто працуе ў школе, і мне давядзецца пераконваць начальства, што чалавек творчы, паэт, павінен пры любой нагодзе быць прыраўняны да педагога. Не думай, што гэта мне будзе клапатліва зрабіць. Я асабіста зацікаўлены, каб ты вучылася ў нас. Будзе яшчэ адзін штрых у гісторыі факультэта філалагічнага – зорка! Ды і самому прыемна будзе лішні раз цябе пабачыць, паслухаць, пачытаць твае новыя рэчы.

Сардэчнае прывітанне крынічанам і найлепшыя пажаданні поспехаў. Прысылай паэму. Рады буду пазнаёміцца, бо штосьці апошнім часам у нас гэты жанр становіцца нейкім з аднаго боку засушаным, пратакольным, а з другога – каструбатым. Бывай здарова і вясёла».

Сустрэча ў Ганцавічах: П. Мах, М. Пракаповіч, У. Калеснік, Н. Мацяш, З. Дудзюк, В. Праскураў.

Па дарозе ў Шані на радзіму Міколы Засіма: П. Мах, А. Літвіна, І. Чарнецкі, Н. Мацяш, У. Калеснік, М. Рудкоўскі, З. Дудзюк, І. Арабейка (сядзіць), М. Сцяфанова.

Пад лістом стаіць толькі подпіс. Даты, на вялікі жаль, няма. Як бачым, я атрымала цэлую праграму дзеяння на некалькі гадоў, якая, скажу, забягаючы наперад, сапраўды здзейснілася. Праўда, паступаць у педінстытут я перадумала, бо ведала, што існуюць пры Маскоўскім літінстытуце Вышэйшыя літаратурныя курсы, таму стала чакаць зручнага моманту, каб паступіць туды. Рукапіс першага зборніка вершаў “Праводзіны птушак” падрыхтавала і здала ў выдавецтва “Мастацкая літаратура”, ён выйшаў праз пяць гадоў, у 1983 г.

Наступны ліст, які я атрымала ад Уладзіміра Андрэевіча, быў напісаны 8 лістапада 1978 г. і нібы працягваў папярэдні:

«Добры дзень, Зіна!»

Дзякую за святочныя віншаванні, шлю табе і тваім бліzkім найлепшыя пажаданні жыццёвых шляхоў і маральнага задавальнення. Як бачыш, твая падборка добра падмацавала апошняю літстаронку. Пішы больш і, калі можаш, лепш, бо ў мастацтве няма межаў дасканаласці, а наколькі не ўсё там залежыць ад жадання, але часта ад удачы – дык жадаю і добрай творчай удачлівасці.

Пры выпадку, калі будзеш у Брэсце, дык дай знаць, думаю, што карысным быў бы і прыезд актыву вашага Бярозаўскага літаб’яднання на літаратурную сераду ў “Зару”. Будзем пра гэту стараціца. Неўзабаве навінен выйсці літаратурны альбом-буклет, у якім добрая старонка будзе прысвечана і “крынічанам”. Перадай прывітанне Вашым пісьменнікам, скажы, што ў нас голад на прозу ці на добрую дакументалістыку. Усяго Вам добрага. Уладзімір Калеснік».

На той час дакументальную прозу пісаў, здаецца, толькі кіраўнік літаб’яднання “Крыніца” пры бярозаўскай раённай газеце Яўген Сяленя. Але і гэты ліст яскрава паказвае, як імкнуўся Уладзімір Андрэевіч падахвоціць да літаратурнай працы здольных людзей, як стараўся, каб ніводзін пачатковец не застаўся незаўважаным.

У пачатку 1980 г. я атрымала ад Уладзіміра Андрэевіча віншавальную паштоўку:

«Дарагая Зіна! Дзякую за навагоднія пажаданні і за вершы. Няхай новы год будзе плённы ў тваёй творчасці і шчаслівым для цябе. Рады буду ўзяць у рукі тваю кнігу вершаў, пачытаць і жар-

нуць рэцэнзію, а затым і паставіць пытанне аб прыёме ў Саюз пісьменнікаў. Вершы, якія ты прыслала, напісаны прафесійна, адчуваецца пошук у кірунку псіхалагізму, самааналізу, спробы вырашаць цяжкія пытанні эмацыянальнага жыцця і ўзаемаадносін. Але месцамі, як мне здаецца, здараецца пераўскладнасць падтэксту і недастатковая дакладнасць, ёсць і некаторыя вершы дробнатэмныя, спроба надаць ім глыбіню выглядае крыху прэтэнцыёзна (“Памылка”, “Безвыходнасць”). Адабраў найбольш падыходзячыя ў літстаронку. Будзеш у Брэсце – акажыся».

Восенню таго ж года я вярнулася ў Брэст. Зрэдчас наведвалася да Калеснікаў з новымі вершамі. Ветлівая і шчодрая, Зося Міхайлаўна Калеснік цёпла прымала гасцей, старалася пачаставаць чым-небудзь смачным. Уладзімір Андрэевіч патрабавальна ставіўся да маіх вершаў, часам даваў добрыя парады. Асабліва ягонае зычлівае крытыка дапамагла мне ў той час, калі я перакладала на беларускую мову вершаваную казку “Канёк-гарбунок” П. Яршова. Я і цяпер здзіўляюся, як пры вялікай занятасці і ўжо немаладым узросце ў яго хапала часу на ўсё, нават на тое, каб маляваць, займацца разьбой і фатаграфаваннем.

Уладзімір Андрэевіч паспрыяў, каб мяне ўзялі ў Бюро прапаганды мастацкай літаратуры Саюза пісьменнікаў на пасаду карэспандэнта-арганізатара. Гэтая праца мяне цалкам задавальняла, бо дала магчымасць ездзіць з пісьменніцкімі брыгадамі па ўсёй Брэсцкай вобласці, і адначасова я мела вольны час, каб займацца творчасцю.

Захоўваюцца ў мяне яшчэ шэсць паштовак, падпісаных рукой У. Калесніка. Адна з іх, дасланая ў 1982 г., запрашала на таварыскую сустрэчу з нагоды 60-годдзя Уладзіміра Андрэевіча, што было для мяне вялікім гонарам. Той юбілейны вечар выдаўся вельмі шматлюдным, але цёплым, на ім прысутнічала шмат вядомых літаратараў, у тым ліку народны пісьменнік Янка Брыль.

У красавіку 1986 г. мы ехалі з Уладзімірам Андрэевічам у Мінск: мяне павінны былі прымаць у Саюз пісьменнікаў. У купэ з намі быў чалавек немаладога веку. Мужчыны разгаварыліся пра вайну, пра партызанаў. І спадарожнік здзіўлена спытаў Уладзіміра Андрэевіча: “Няўжо вы былі партызанам? Я даў бы вам з выгляду гадоў сорак”. Творчы чалавек здатны доўга заставацца маладым.

Ён быў усмешлівы, іранічны, добры, але часам мог і ўзарвацца, бо не трываў падробкі і фальшу, пры гэтым заўсёды заставаўся педагогам, патрыётам, чалавекам, зацікаўленым у развіцці беларускай літаратуры. У паштоўцы, адпраўленай 5 сакавіка 1991 г., ёсць пажаданне: “Поспехаў табе ў змаганні за літаратуру на Беларусцейшыне. Не падай духам, памятай, што няма ружаў без калючак”.

Праз паўгода я паступіла на Вышэйшыя літаратурныя курсы пры Літаратурным інстытуце ў Маскве. Збылася мая даўняя мара. Гэтыя два гады былі вельмі насычаны не толькі вучобай, але і працай у архівах і гістарычнай бібліятэцы, дзе я сабрала матэрыялы для будучага рамана “Год 1812”.

Апошнюю яго паштоўку я атрымала ў маі 1995 г.: “Дарагая Зіна! Сардэчна віншую цябе з Перамогай, жадаю поспехаў як у грамадзянскай, патрыятычнай, так і ў інтымнай і дзіцячай тэмах. Няхай Твае мужчыны застануцца навек неабстралянымі, але годнымі да страявой. З ветэранска-партызанскім прывітаннем. Ул. Калеснік”.

Сучаснікі не могуць быць суддзямі папярэднікам. Задача наступных пакаленняў – зразумець тых людзей, што жылі раней, каб зрабіць адпаведныя высновы ў выбары ўласнага шляху. А паколькі паэты і празаікі пасля сябе пакіда-

У дзень адкрыцця Брэсцкага аддзялення СПБ: І. Арабейка, М. Цялічка, М. Панасюк, П. Мах, З. Дудзюк, Я. Сяленя, Н. Мацяш, У. Калеснік, А. Бібіцкі, С. Законнікаў, Н. Борыс, Н. Гілевіч, невядомы.

юць не проста дакументальныя звесткі, а эмацыйныя споведзі, насычаныя душэўнымі парывамі і памкненнямі, жывым рухам думкі, дык яны апынаюцца пад пільнай увагай даследчыкаў, бо праз жыццёвы шлях адной асобы можна ўбачыць пэўны этап гісторыі ўсяго народа. Уладзімір Андрэевіч Калеснік быў адным з таленавітых і апантаных даследчыкаў мастацкай творчасці папярэднікаў і сучаснікаў, захоплены і пільна ўзіраўся ў магутныя постаці Францыска Скарыны, Міколы Гусоўскага, Анатоля Альшэўскага, Гальяша Леўчыка, Міколы Засіма, Уладзіміра Караткевіча, Максіма Танка, Янкі Брыля і многіх іншых. Гэтыя людзі мелі легендарныя лёсы. Яны не проста праіснавалі пэўны тэрмін на зямлі, а імкнуліся ўласным прыкладам змяніць свет да лепшага, размаўляючы з народам узнёслымі вершамі ці мудрай прозай.

“Сакрэт мастацкай творчасці не ў суме прафесійных ведаў і навыкаў, нават і не ў працавітасці, а ў маштабах асобы мастака, у здольнасці чалавечай душы ўбіраць у сябе, акумуляіраваць і выказваць самыя вострыя і балючыя праблемы жыцця, матэрыялізаваць у слове дух часу. Вось чаму толькі ў творчым парыве рашаюцца мастакі часам гаварыць пра сваё прызнанне, пра місію паэтычнага слова”. У цытаце з кнігі “Максім Танк. Нарыс жыцця і творчасці” У. Калесніка яскрава выяўляецца стаўленне даследчыка да творчай асобы, да разумення місіі паэтычнага слова. Гартаючы кніжку, я знаходжу свае заўвагі на палях і падкрэсленыя радкі. Тады яго кніжкі былі для мяне падручнікамі, з дапамогай якіх

можна было спасцігаць творчую лабараторыю іншых аўтараў, каб, глядзячы на іх, вучыцца пісаць нешта сваё.

“Паэт бачыць і балюча адчувае драматычны разрыў паміж гуманістычнымі ідэаламі, якія выпрацавала перадавая сусветная культура, і цынічнай, драпежнай рэальнасцю рынкавых адносін. Часта энергія верша, яго пафас поўняцца драматызмам перападаў паміж светам гуманістычнай культуры, сусветна вядомымі міфамі, легендамі, вобразамі, выпрацаванымі народным геніем, і вульгарнай цынічнай явай спажывецтва, бізнесу, каланіяльнага драпежніцтва. Лірычны герой то западае душой у светлую мару – легенду, то вяртаецца да сузірання бездухоўна нялюдскай явы. На гэтых перападах і пераключэннях сьвядомасці паўстае востры драматызм актыўнага эстэтычнага ўспрымання, духоўная драма сучасніка”. Гэта ўрываек з той жа кнігі У. Калесніка, выдадзенай у 1981 г., але здаецца, быццам аўтар і сёння жыве сярод нас і назірае за рэчаіснасцю.

Уладзімір Андрэевіч вяртаў з забыцця імёны выдатных людзей, на якіх ва ўсе часы была багатай Беларусь, і адначасова прагнуў бачыць побач з сабой маладых творцаў, здатных годна выконваць уласнае прызначэнне. Зборнік “Пожні” У. Жылкі ўкладальнік падараваў мне з пажаданнем: *“Сей насустрач ранней вясне. Добрага плёну...”*

1980-я гады былі асабліва плённымі ў творчасці У. Калесніка. У кнізе “Тварэнне легенды”, прысвечанай выдатным асобам беларускай культуры і літаратуры, ён пісаў: *“Кожная нацыянальная літаратура тады становіцца паўнакроўнай і паўнацэннай, калі мае сілы асвойваць, пераствараць, адраджаць скарбы вуснай народнай паэзіі, яднацца з народнай духоўнай творчасцю ў агульнай місіі эстэтычнага абслугоўвання жыцця...”*

Творчасць кожнага пісьменніка выходзіць з народа і вяртаецца ў народ пераасэнсаваная, узбагачаная роздумам, душэўным хваляваннем, узлётам, спасціжэннем мінулага, сучаснага і прадбачаннем будучыні. Па словах У. Калесніка, *“родная мова ў вуснах чалавека асабліва выдатнага, надзеленага аўтарытэтам вучонасці, была з часоў Скарыны і засталася назаўжды сівалам патрыятычнай вернасці”.* Гэта не проста мудрая сентэнцыя, а цвёрдая перакананасць аўтара, з якою ён пражыў усё жыццё, нястомна аддаючы веды і душэўны агонь вучням і паслядоўнікам.

Захоўваецца ў мяне і яшчэ адна балючая і цяжкая кніжка, напісаная з удзелам У. Калесніка, якая называецца “Я з вогненнай вёскі...”. Яшчэ

ні разу не ўдалося мне прачытаць яе цалкам, бо страчваю сон і пачынаю хварэць. Жудасная рэчаіснасць палоніць не толькі сьвядомасць, але і падсвядомасць. І ўжо мімаволі перамяшчаешся ў той жорсткі час, перажываеш тыя падзеі, якія выпалі на долю беларусаў у час Другой сусветнай вайны. Кніга Алеся Адамовіча, Янкі Брыля і Уладзіміра Калесніка – вялікі творчы і чалавечы подзвіг, які, напэўна, яшчэ будзе ацэнены нашчадкамі.

Апошняя выданне “Усё чалавечае” я атрымала ў падарунак ад аўтара 24 лютага 1994 г. У той час Уладзімір Андрэевіч ужо цяжка хварэў, часта ляжаў у бальніцы, але працягваў шмат і плённа пісаць, а я, працуючы ў газеце “Народная трыбуна”, часам наведвала яго і забірала артыкулы, каб надрукаваць. Ён нават давяраў мне скарачаць матэрыялы, чаго патрабаваў газетны фармат...

Кніга “Усё чалавечае” напісана раскавана, як споведзь, дзе аўтар не толькі апавядае пра выдатных беларускіх пісьменнікаў, але і паказвае свае творчыя стасункі з імі. Неабсяжныя энцыклапедычныя веды, глыбокая эрудыцыя, асаблівае адчуванне часу, гістарычнага і цяперашняга, выклікаюць у чытача надзвычайную цікавасць да гэтай кнігі, бо за кожным радком стаіць вялікі вопыт, жыццё, пражытае самааддана ў нястомнай працы і творчасці. У. Калеснік быў адным з найлепшых беларускіх крытыкаў, які пракладаў адметныя пуцявіны ў даследчыцкай працы, асвятляў тыя аспекты літаратурнага працэсу, якія доўгі час былі пад забаронай савецкай цензуры, а для гэтага трэба было мець вялікую мужнасць.

Апошнія радкі кнігі “Усё чалавечае” гучаць як заповет: *“...Працэс тварэння духоўнай культуры суверэннай краіны павінен быць толькі самакіраўнічым працэсам. У механізме самакіравання з часам галоўнае месца зоймуць майстры культуры, творцы і носьбіты яе. Невялікі адміністрацыйны апарат будзе іграць службовую і абслугоўваючую ролю, як выканаўца калектыўнай думкі і волі самадзейнага архіпелага творчых калектываў і асобных незалежных буйных мастакоў, стваральнікаў школ, кірункаў, стылёвых плыняў. Так я сабе ўяўляю будучае – і не толькі ў сферах духоўнай вытворчасці”.*

Нам застаецца толькі набліжаць гэтую будучыню, укладаючы ў творчы працэс натхненне і штодзённую працу.

Зінаіда ДУДЗЮК.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

АРХЕТЫП РОДНОЙ КРАІНЫ Ў МІФАПАЭТЫЦЫ ЯНКІ КУПАЛЫ І УІЛЬЯМА БАТЛЕРА ЕЙТСА

Заканчэнне. Пачатак змешчаны ў № 7.

Уільям Батлер Ейтс быў першым з англамоўных паэтаў, хто ўбачыў неабмежаваныя магчымасці ў выкарыстанні міфалогіі кельтаў. Ён быў ірландскім паэтам, але краіна, якая дае яму такое азначэнне, не столькі рэальная Ірландыя, колькі Ірландыя, створаная паэзіяй. Гэта краіна, роднасная гамераўскай Грэцыі, то-бок прастора, дзе дзейнічаюць багі і героі, тэрыторыя, што геаграфічна і анталагічна суседнічае з міфічна-сакральным Алімпам і ў такім суседстве атрымлівае статус арэны, дзе адбываюцца праўдзівыя падзеі, праўдзівая гісторыя. Для Ейтса ірландскі фальклор быў тым “этнагенічным міфам, які, апелюючы да мінулага, фактычна адбудоўваў пазагістарычную схему, прадстаўляючы ірландцаў нязменнай цэласнасцю, незалежна ад таго, якой мовай яны размаўлялі – англійскай ці гэльскай” [15, с. 11].

Матывы і вобразы кельцкіх міфаў і фальклору зрабіліся ключавымі для большасці тэкстаў са зборнікаў “Ружа” (“The Rose”, 1893) і “Вецер у чароце” (“The Wind Among the Reeds”, 1899), свет якіх населены прывідамі і цэнямі і якія “да самай вокладкі пранізаныя сімвалізмам” [22, с. 44]. Ейтс імкнуўся да сімвалізму, блізкага да магіі, але ў той ж час заснаванага на строгіх сэнсавых асацыяцыях або выкарыстанні вобраза як знака нейкага складанага перажывання. Ён вылучаў “эмацыйныя” сімвалы, што з’яўляюцца стыхійна, дзякуючы нечаканым сугуччам і колеравым асацыяцыям, і “інтэлектуальныя” сімвалы, якія ўцягваюць у сферу свайго дзеяння ідэі і розум. Тым самым ён адступаў ад сімвалісцкай тэорыі Стэфана Малармэ, хто патрабаваў ад паэзіі ўнушаць, а не ўдакладняць думкі.

Ружа яднае ў сабе сярэднявечны, народны сімвалізм і аўтарскі, увасабляе і канвенцыйна-нальны сімвал – “літару” з нязменнага “алфавіта” сімвалаў, і выкарыстоўваецца як дэкларацыя эстэтычнага ідэалу паэта і адзін з ключавых сімвалаў Ірландыі, такой, якую б ён хацеў бачыць, абстрагуючыся ад непаэтычных рэалій. Адзін з ранніх вершаў, “Закаханы расказвае пра Ружу ў ягоным сэрцы” (“The Lover tells of the Rose in his Heart”, 1892), заканчаецца спробай уласнай касмагоніі, бо, калі свет не падабаецца паэту, ён можа ўнутры гэтага свету стварыць новую краіну – сваю Ірландыю, што Ейтс і робіць у вершах.

*Вялікага ліха – брыдоты – паўсюль назіраеш
сляды.*

*Свет перарабі нанова, адно тады адпачні.
Шкатулку зрабі залатую з нябёсаў, зямлі й вады
Для мрояў пра тую, што ружай красуе ў сэрца
твайго глыбіні [7].*

Пер. А. Хадановіч.

Ейтс не задавальняюць рэаліі навакольнага жыцця, нуднага, шэрага і “няправільнага”, вобразы рэальнай краіны выклікаюць толькі смутак і тугу па прымроенай Ірландыі. І паэт спрабуе сябе ў ролі дэміурга.

Інварыянтам архетыпа краіны-маці выступае Ірландыя і ў вершы “У сутонні” (“Into the Twilight”, 1893), першая назва якога была “Кельцкае сутонне”. Верш – заклік да абуджэння, у ім ідэя нацыянальнага адраджэння прамоўлена ў вобразах містычнага сімвалізму.

*А маці Эйрэ вечна маладзець –
Як росам ззяць і хмурыцца змярканню, –
Хаця сышлі надзея і каханне,
Каб больш паклёпу ў вочы не глядзець.*

.....
*Там Бог у рог свой трубіць на гары,
І вечны там палёт часоў і свету...
Маё каханне там – змярканне лета,
Мая надзея – росы на зары [7].*

Пер. Г. Янкута.

Увесь каларыт “кельцкага сутоння” (назва неафіцыйна замацавалася як за ўсім ірландскім адраджэннем, так і за раннім перыядам творчасці паэта) грунтаваўся на двух лексічных пластах дзвюх моў: першы складаюць прыметнікі, якія маюць выразную семантычную афарбоўку і перадаюць сутонневы настрой аўтара. Тэксты гэтага перыяду крайне ад’ектывізаваныя. Другі моўны пласт – кельцкая анамастыка (тапаніміка, антрапаніміка і нават тэаніміка):

*“The host is riding from Knocknarea / And over the
grave of Clooth-na-Bare”* (Воінства скача над Нокнарэй / І над магілаю Клот-на-Бар) [21, р. 43].

*“The young birds and old birds / Came flying,
heavy and sad; / Keeping in from Tiraragh, / Keeping
from Ballinafad, / Keeping from Inismurray”* (Птушаняты і старыя птушкі / Прыляцелі, цяжкія і сумныя; / Прыляцелі ад Цірара, / Прыляцелі ад Балінафад, / Прыляцелі ад Інісмурэй) [21, р. 17 – 18].

Калі выбраць з тэкстаў Ейтса ўсе тапонімы, можна намаляваць карту, што месцамі супадзе з геаграфічнай картай Ірландыі, але гэта будзе карта сакральнай краіны, тым больш што паэта ў першую чаргу прыцягвалі месцы і назвы, з якімі былі звязаныя легенды. Яго паэзія аднаўляла-перастварала свет, што так уразіў яго ў дзяцінстве. У імкненні яго вершаў да надзвычай дакладнага выяўлення геаграфіі бачыцца формаўтваральны элемент нацыянальнай ідэнтычнасці – “дзякуючы чаму вобразы Ірландыі вырастаюць да роўню сімвала, набываюць функцыю мнеманічнага знака, што канцэнтруе памяць пра быццё грамадства. З пазіцыі посткаланіяльнай тэорыі, візуалізацыя топасу з’яўляецца спробай літаратурнага аднаходжання роднай зямлі” [15, с. 10].

Ірландыя, якую стварае Ейтс у ранніх зборніках, – гэта Шчаслівая краіна Эйрэ, якая хутчэй належыць Іншаму свету, свету чароўнага народа. І характэрны для рамантыкаў матыў двухсвецця ставіць перад выбарам лірычнага героя вершаў ірландскага паэта. Герой непасрэдна не сутыкаецца з ірэальным светам, але здагадваецца пра яго існаванне. Напрыклад, верш “Той, хто марыў пра чароўную краіну” (“The Man who Dreamed of Faeryland”, 1891) – горкая гісторыя чалавека, які не мог радавацца маленькаму рэальнаму існаванню, ведаючы пра ідэальную дасканаласць чароўнага свету. “Той, хто марыў пра чароўную краіну”, чуў яе покліч паўсюль, і звычайная вясковая Ірландыя (у згаданым тэксце яе прастора абмежаваная чатырма рэальнымі вёскамі) межавала з чароўным светам, няўлоўна з ім перакрываючыся.

У самым пачатку ХХ ст. у Ірландыі абстрагавалася нацыянальна-палітычная барацьба, рух за адраджэнне з бібліятэк і кабінетаў перамяшчавалася на вуліцы і плошчы і выліваецца ў трагічнае Дублінскае паўстанне, якое адбывалася на працягу перадвелькоднага тыдня 1916 г. і было канчаткова задушанае англійскімі войскамі акурат у Велікодную нядзелю.

Тэма героя, які прыносіць сябе ў ахвяру і гіне, – адна з самых развітых у ірландскай міфалогіі. Падчас ірландскага адраджэння яна перайшла з міфапаэтычнага свету ў свет рэальны. Гераічны міф, пераствораны рамантычным уяўленнем і ўзяты на ўзбраенне ірландскім адраджэннем, трагічна адгукнуўся ў рэальнай гісторыі. Арганізатары паўстання 1916 г., пакараныя смерцю пасля яго паразы (а большасць з іх былі добрымі знаёмымі Ейтса), уласным лёсам увасобілі ідэю самаахвярнасці ў найноўшай гісторыі Ірландыі.

Праз гады Ейтс, апярэджваючы пастулат постструктуралістаў пра адказнасць інтэлек-

туала, які павёў за сабой народ, дакараў сябе: “Ці не гэтая мая п’еса падставіла людзей пад англійскія рулі?” Гаворка пра п’есу “Кэтлін, дачка Хуліэна” (“Cathleen ni Houlihan”, 1902). Пад такім іменем ірландскія паэты ХVIII ст. апявалі Ірландыю, пад выглядам вершаў пра каханне хаваючы злачынную з гледзішча англійскіх уладаў любоў да радзімы. Упершыню ў творах Ейтса гэты вобраз з’яўляецца ў тэксце “Песня Рудога Ханраана пра Ірландыю”, дзе паэт стылізуе старадаўні любоўны верш, верш пра любоў да Радзімы: “*The yellow pool has over flowed high upon Clooth-naBare, / For the wet wind sare blowing out of the clinging air; / Like heavy flooded water sour bodies and our blood; / But purer than at all candle before the Holy Rood / Is Cathleen, The daughter of Houlihan*” [21, р. 59] (“Жоўтыя воды выходзяць з берагоў Клот-на-Бар, / Калі волкі вецер гудзе ў звонкім небе; / Падобныя да цяжкай пустой вады нашы целы і нашая кроў, / Але чысцейшая за свечку перад Святым распяццем / Кэтлін, дачка Хуліэна).

Дарэчы, у рускім перакладзе 1915 г. назва п’есы пазбаўленая ўсялякай загадкавасці. З. Венгерава пераклала яе як “Радзіма” – назва наўпроставая, малавыразная і зусім не характэрная для Ейтсвай стылістыкі. Дзеянне адбываецца ў мясцовасці Кілала, вядомай крывавым паўстаннем 1798 г. Ірландыя выяўлена ў вобразе няшчаснай старой жанчыны, што скардзіцца на лёс, але яе голас зачароўвае маладога чалавека. Ён кідае каханую дзяўчыну і ідзе за старой, якая ператвараецца ў прыўкрасную жанчыну і заклікае да змагання. Кожны паказ п’есы ў дублінскіх тэатрах сапраўды выклікаў хваляванні. “Вобраз маці-Ірландыі, якая заклікае сваіх сыноў вярнуць ёй адабранае іншаземцамі, смерцю, а не жыццём скласці прысягу на любоў да яе – адпавядае гэльскай каталіцкай традыцыі” [20, р. 12]. Але ў першую чаргу ён мае міфалагічны прататып – у ірландскіх сагах у вобразе старой жанчыны стала ўвасабляецца каралеўская ўлада, якая ператвараецца ў маладую дзяўчыну, калі яе абраннік давядзе сваю вартасць (самы вядомы тэкст з падобным сюжэтам – “Сага пра Ньяля”).

Такім чынам, вобраз чароўнай краіны Ірландыі, містычнай і іншасветнай, які паўстае ў ранніх вершах паэта, змяняецца вобразам маці-Ірландыі, што кліча на барацьбу, вобразам, што ўвасобіў нацыянальную ідэю ірландскага адраджэння. А стары сімвал “Ірландыя-ружа” з’яўляецца ў вершы з нявіннай назвай “Ружовы куст” (“The Rose Tree”). Але ў новым палітычным кантэксце ён атрымлівае новае ўвасабленне: жыццё ружы, пра лёс якой у вершы размаўляюць два правадыры Велікоднага паўстання – Патрык Пірс

і Джордж Коначі, – можна падтрымаць толькі паліўшы яе ахвярнай крывёй пакутнікаў.

Міфалагізм ХХ ст., па словах Е. Меляцінскага, “пацягнуў з сабой выхад па-за сацыяльна-бытавыя і прасторава-часавыя рамкі” [11, с. 296]. У выніку прафанны гістарычны час, трапіўшы ў міфалагізаваныя тэксты Ейтса, ператвараецца ў сакральны пазачасавы час міфаў. І Ейтс, перажыўшы “жахлівую прыгажосць” Вялікадня 1916 г., пераасэнсаваўшы сваё стаўленне да “міфалагічнага арнаменту”, пачынае міфалагізаваць сучаснасць. Большасць пісьменнікаў першай паловы ХХ ст. выводзіла ў творах “экзистэнцыйна-абсурднага героя”. Ейтс, у адрозненне ад іх, імкнецца ў літаральным сэнсе гераізаваць сваіх сучаснікаў. Чароўная Ірландыя яго ранніх твораў страчвае казачнасць і іншасветнасць, але атрымлівае героіка-рамантычны арэол. У вершах 1910 – 1920-х гг. людзі і падзеі сучаснай Ейтсу Ірландыі выступаюць у якасці вечных прататыпаў. Міф у гэты перыяд пераходзіць у зусім іншую сферу дзеяння, ён робіцца найважнейшым складнікам дыскурсу, які сфарміраваны корпусам папярэдніх тэкстаў і, як любы дыкурс, суадносіцца з “ужо сказаным” і “ужо пачутым”. Паэзія Ейтса была настолькі прасякнутая міфалагічным светаўспрыманням, што, як толькі людзі, якія рэальна існавалі вакол яго, уваходзілі ў ідэалізаваны свет паэзіі, яны рабіліся сімваламі і архетыпамі гераічнага сусвету Ейтсавага міфа. Менавіта ў гэтым заключаўся пафас міфалагізму ХХ ст.: у выяўленні вечных нязменных пачаткаў, што “прасвечваюць праз плынь эмпірычнага быцця і гістарычных зменаў” [11, с. 295]. Выяўленне гэтых вечных нязменных пачаткаў дазваляла Ейтсу міфалагізаваць сучасную яму гісторыю, надаваць ёй статус міфа, а асобам, якія траплялі ў дыскурсіўнае поле яго міфа, атрымліваць статус міфалагічных герояў.

Паміж творчасцю ірландскага паэта Уільяма Батлера Ейтса і беларускага паэта Янкі Купалы прасочваюцца шматлікія тыпалагічныя аналогіі, а таксама стылістычныя і ідэйныя адрозненні. Абодва аўтары стаялі ля вытокаў станаўлення нацыянальнай свядомасці сваіх народаў і адыгралі ў гэтым працэсе важную ролю. Абодва працавалі ў паэтыцы неарамантызму і сімвалізму. Падмуркам іх светапогляднай сістэмы была міфалагічная свядомасць, якая фарміравала паэтыку і тэматыку іх твораў.

Ірландзец Ейтс карыстаўся набыткамі сфарміраванай літаратурнай англійскай мовы. Беларуская літаратурная мова толькі нараджалася пад пяром Я. Купалы. У. Б. Ейтс, акрамя кельцкіх легенд, звяртаўся ў творчасці да антычных міфаў, асобных з’яваў старажытнаіндыйскай куль-

туры і акультных навук, выкарыстоўваў прыёмы традыцыйнага японскага тэатра і канцэпты псіхааналітычнай навукі. Зварот Я. Купалы да сусветнай культуры меў імпліцытны характар, вонкава ў тэматыцы і стылістыцы твораў ён адштурхоўваўся перадусім ад народнай паэзіі.

Адзін са складнікаў фарміравання нацыянальнай ідэі, вельмі характэрны для абодвух аўтараў, – увасабленне ў творчасці архетыпа роднай краіны. Але падчас аналізу асобных тэкстаў беларускага і ірландскага аўтараў было выяўлена, што ў выніку паўстаюць адрозныя міфалагемы, якія ўвасабляюць сабой розныя аспекты распрацоўкі аднаго і таго ж архетыпа.

Міфапаэтычны вобраз Святой зямлі Ірландыі, што паўстае ў творчасці У. Б. Ейтса, складаецца з дзвюх міфалагем. Першая міфалагема, якую можна вылучыць, – *краіна-мара*, чароўны свет, населены міфалагічнымі героямі і казачнымі істотамі, створаны ў сімвалісцкай паэтыцы. Ён паўстае на аснове запазычання паэтам гераічных вобразаў і сюжэтаў кельцкіх міфаў. Актыўна выкарыстоўваючы ў творах ірландскую тапаніміку, Ейтс стварае паэтычную карту Ірландыі, платонаўскі эйдас, што геаграфічна супадае з яго зямным увасабленнем.

Другая міфалагема, якая вылучаецца ў творчасці Ейтса, – *краіна-каханая*. Гэты вобраз, выкліканы сацыяпалітычнымі фактарамі і прасякнуты неарамантычнай героікай, вызначаецца ў самым пачатку ХХ ст. А ў 1920 – 1930-я гг. Ейтс насяляе краіну, створаную яго паэзіяй, рэальнымі людзьмі, якія тым самым атрымліваюць статус міфалагічных герояў.

Вобраз роднай краіны, створаны Ейтсам, мае арыстакратычныя рысы. У сваю чаргу Купала распрацоўвае народны вобраз роднай старонкі. Адступіўшы ад традыцыйнага касмаганічнага парадку, ён у сваіх вершах спачатку стварае чалавека – беларускага мужыка, накрэслівае яму лёс, а потым стварае краіну Беларусь і замацоўвае ў сваёй творчасці яе права на існаванне. Тады Янка Купала таксама звяртаецца да міфалагемы краіны-каханай і стварае вобраз Маладой Беларусі як сімвал нацыянальнага адраджэння.

У сучаснай культурнай сітуацыі Ірландыі адбываецца пераацэнка дзейнасці ірландскага адраджэння і канкрэтна – фігуры Уільяма Батлера Ейтса. Абмеркаванне яго творчасці на мяжы ХХ – ХХІ стст. са сферы літаратурнай пераходзіць у палітычную. У беларускай сітуацыі вобразная сістэма Янкі Купалы працягвае заставацца актуальнай, а сам ён недатыкальным аўтарытэтам, што гаворыць пра непазбыўнасць нацыянальнай ідэі, ля вытокаў фарміравання якой стаяў беларускі пясняр.

Спіс літаратуры

1. **Александровіч, С. Х.** Беларуская літаратура XIX – пачатку XX ст. / С. Х. Александровіч, В. С. Александровіч. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1978. – 255 с.
2. **Багдановіч, І.** Філасофска-эстэтычны кантэкст драматычнай паэмы Янкі Купалы “Сон на кургане” / І. Багдановіч // Янка Купала і праблемы беларускага самапазнання. – Мінск, 2002. – С. 163 – 169.
3. **Багдановіч, М.** Забыты шлях // Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992 – 1995. – Т. 2 : Маст. проза, пераклады, літ. артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды. – С. 286 – 291.
4. **Бельскі, А. І.** Сістэма пейзажных вобразаў у зборніку Янкі Купалы “Жалейка” / А. І. Бельскі // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні. – Гродна : ГрДУ, 2009. – С. 23 – 28.
5. **Гарадніцкі, Я.** Нацыянальны вобраз свету ў паэтычнай інтэрпрэтацыі Янкі Купалы / Я. Гарадніцкі // Мастацкі свет Янкі Купалы: класічна-анталагічнае і непаўторна-індывідуальнае / Міжнар. Купалаўскія чытанні – навук. канф., Мінск, 26 – 27 чэрвеня 2007 г.: да 125-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы. – Мінск : ІВЦ Мінфіна, 2009. – С. 37 – 40.
6. **Гаранін, Л. Я.** Нацыянальная ідэя ў беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя / Л. Я. Гаранін. – Мінск : Беларус. навука, 1996. – 176 с.
7. **Ейтс, У. Б.** Дзеі дзіўнай дзяржавы / У. Б. Ейтс [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://prajdzisvet.org/kit/17-dziei-dziunaj-dziarzhavy.html>.
8. **Калеснік, У. А.** Тварэнне легенды : літаратурныя партрэты і нарысы / У. А. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 429 с.
9. **Купала, Я.** Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 1995 – 2003.
10. **Лосев, А. Ф.** Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1982. – 210 с.
11. **Мелетинский, Е. М.** Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 408 с.
12. **Неупокоева, И. Г.** История всемирной литературы. Проблемы системного и сравнительного анализа / И. Г. Неупокоева. – М., 1976. – 360 с.
13. **Рагойша, У.** Вобраз Бацькаўшчыны ў літаратуры нацыянальнага адраджэння (Алесь Гарун і Уільям Батлер Ейтс) / У. Рагойша // Беларусь – Ірландыя. Belarus – Eire : Мат. навук. семінара “Беларуска-ірландскія гістарычна-культурныя сувязі”. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2000. – С. 66 – 71.
14. **Саруханян, А. П.** Объятия судьбы: прошлое и настоящее ирландской литературы / А. П. Саруханян. – М. : Наследие, 1994. – 224 с.
15. **Сенчук, І. А.** Міфопоетика Вільяма Б. Ёйтса : автореф. дис. ... канд. філал. навук : 10.01.04 / І. А. Сенчук. – Миколаїв, 2012. – 20 с.
16. **Студзенка, Т. С.** Тэма зямлі ў паэзіі Янкі Купалы і “Тэасофіі” М. Хайдэгера / Т. С. Студзенка // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай : зборнік навук. артыкулаў : у 3 т. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2010. – Т. 2. – С. 77 – 81.
17. **Тычко, Г. К.** Творчасць Янкі Купалы і традыцыі духоўнай рэгіянальнасці ў польскай літаратуры XIX – пачатку XX стагоддзяў : аўтарэф. дыс. ... докт. філал. навук : 10.01.01; 10.01.03 / Г. К. Тычко. – Мінск, 2002. – 44 с.
18. **Хальпукова, Е. Л.** Мифопоэтика хронотопа в поэзии русских младосимволистов и классиков белорусской литературы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01; 10.01.02 / Е. Л. Хальпукова. – Минск, 2010. – 24 с.
19. **Штэйнер, І. Ф.** Варожаць балады вякоў / І. Ф. Штэйнер. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 240 с.
20. **Kearney, R.** Myth and Motherland / R. Kearney. – Belfast, 1984. – 24 p.
21. **The Works of W. B. Yeats.** – Wordsworth Edition, 1994. – 325 p.
22. **Yeats William Butler.** Mythologies. The Celtic twilight. – Lnd. : Macmillan, 1959. – 384 p.

Марына ШОДА,

старшы выкладчык

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

ЛІСТАПАД

1 лістапада – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Верамейчыка (1937 – 1999), паэта, педагога

45 гадоў з часу выхаду ў свет газеты “Вячэрні Мінск”

2 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Віктара Дарвішава (1897 – 1951), беларускага і расійскага рэжысёра. У 1933 – 1938 гг. – мастацкі кіраўнік БДТ-2

3 лістапада – 135 гадоў з дня нараджэння Якуба Коласа (сапр. Канстанцін Міцкевіч; 1882 – 1956), паэта, празаіка, драматурга, крытыка, публіцыста, перакладчыка, вучонага, педагога, грамадскага дзеяча, заслужанага дзеяча навукі Беларусі, народнага паэта Беларусі

105 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Палескага (сапр. Станкевіч; 1912 – 1971), журналіста, драматурга, дзяржаўнага дзеяча, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

50 гадоў з дня нараджэння Андрэя Гуцава, пісьменніка, перакладчыка

4 лістапада – 130 гадоў з дня нараджэння Цішка Гартнага (сапр. Зміцер Жылуновіч; 1887 – 1937), празаіка, паэта, драматурга, дзяржаўнага і грамадскага дзеяча

5 лістапада – 190 гадоў з дня нараджэння Алены Скірмунт (1827 – 1874), мастачкі, скульптара

6 лістапада – 275 гадоў з дня нараджэння Фабіяна Савковіча (1742 – 1787?), паэта, перакладчыка, педагога

30 гадоў таму заснаваны Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры

7 лістапада – 100 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Блішча (1917 – 1966), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Ніны Чараднічэнкі, спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

9 лістапада – 115 гадоў з дня нараджэння Несцера Сакалоўскага (1902 – 1950), кампазітара, хормайстра, фалькларыста, аўтара музыкі Дзяржаўнага гімна Рэспублікі Беларусь

10 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Якава Бранштэйна (1897 – 1937), крытыка, літаратуразнаўцы 85 гадоў з дня нараджэння Тамары Абакумоўскай (1932 – 2010), дзеяча тэатральнага мастацтва, журналіста, сцэнарыста, заслужанага работніка культуры Беларусі

12 лістапада – 115 гадоў з дня нараджэння Таццяны Бандарчык (1902 – 1974), актрысы

13 лістапада – 120 гадоў з дня нараджэння Аркадзя Аркадзьева (сапр. Цівунчык; 1897 – 1969), акцёра, рэжысёра, заслужанага артыста Беларусі

120 гадоў з дня нараджэння Паўла Данілава (1897 – 1975), рэжысёра, драматурга, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

Заканчэнне на с. 83.

Алесь БЕЛЬСКИ

“І КАМЕНЬ, І ДРЭВА, І ДЫМ – ЖЫВЫЯ...”

РЭЦЭПЦЫЯ І ТРАНСФАРМАЦЫЯ НАРОДНАЙ МІФАЛОГІІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ ПАЧАТКУ ХХІ ст.

Досыць пашыраная з’ява ў нашай сучаснай нацыянальнай паэзіі – рэцэпцыя беларускай міфалогіі, народнай культурнай спадчыны. З аднаго боку, гэта працяг літаратурнай традыцыі, якая на пачатку ХХ ст. займела класічныя паэтычныя ўзоры М. Багдановіча, Я. Купалы, Я. Коласа, а ў далейшым узбагацілася яркімі фальклорна-міфалагічнымі творамі М. Танка, У. Караткевіча, Р. Барадуліна, А. Разанава і інш. З другога боку, зварот да народна-міфалагічных вераванняў і ўяўленняў – цудоўная магчымасць зрабіць працэс светаспасціжэння паглыбленым, па-нацыянальнаму адметным і самабытным, у чым найперш пераконваюць паэтычныя творы ідэйна-канцэптуальнага зместу. Часам заўважаецца ў выкарыстанні міфалагічных вобразаў і матываў сучаснымі аўтарамі і даніна літаратурнай модзе.

Цікавае да беларускай міфалогіі як крыніцы нацыянальнага, спрадвечнага і самабытнага з’явілася на адраджэнскай хвалі ў другой палове 1980-х – 1990-я гг. (вершы А. Сыса, А. Мінкіна, В. Шніпа, М. Скоблы, В. Дзёбіша і інш.). На мяжы стагоддзяў і на пачатку ХХІ ст. многія паэты паранейшаму захоплены міфалагічнай стыхіяй, народнай натурфіласофіяй, працягваюць чэрпаць уражанні і вобразы з даўняй беларускай мінуўшчыны. Верш Ю. Голуба пачынаецца з досыць красамоўных радкоў: “*Нашчадак роду Перуноў / І гадаванец навальніцы*” [4, с. 73] (“На адыход грому”).

Глыбіннае адчуванне і спасціжэнне быццёва-сутнаснага было ўласціва Рыгору Барадуліну, які называў сябе “*кшчоным паганцам*”. Ён так пазначаў радаводны выток, духоўны пачатак: “*...З той планеты, / Дзе ўсё наскрозь / Крывіцкае было. / Дзе не таіў Пярун / Свае сакрэты, / Дзе называлася цяплом святло*” [1, с. 194] (“Іншапланецянін”). У вершах “*Мова камянёў*”, “*Усё жывое...*”, “*Боль*”, “*Зялёнае людства*”, “*Прапажа*”, “*Дзе ветрава радзіма*” і іншых ён праз прыроднае выяўляе пачуццёва-думнае, крэўна-беларускае, філасофскае, сакральнае. Паэт быў здольны адчуваць “*усё жывое*”, “*разумець вяду*”, чуць “*мову камянёў*”, плыць “*у мроях Сусвету*”, захоўваць памяць бацькоўскай зямлі. Многія яго вершаваныя творы – натурфіласофскія, быццёва-анталагічныя:

*Усё жывое –
Дым і цішыня,
Маўчун-валун
І рэха баравое.
І вышыні
Зайздросціць глыбіня.
І вышыня
Прыкінецца гарою [1, с. 34].*

У духоўнай, мастацкай прасторы Р. Барадуліна арганічна паяднаны прыродна-зямное, самабытна-народнае і рэлігійна-хрысціянскае. Яго паэтычны космас – нацыянальны вобраз свету, адухоўленая і жыватворная стыхія, дзе міфічныя персанажы прысутнічаюць як неад’емная частка народна-паэтычнага светапогляду і светаадчування: “*Хай сам Ярыла, / Як бацька хросны, / Аксіць грымотна мае намеры*” [1, с. 386] (“Не адкажа...”); “*І рэха клянецца бязменна / Лагчынаю і гарой, / Што перадае слова ў слова / І думкі, й настрой Перуна*” [1, с. 418] (“Мана і нябесная манна...”) і інш.

Леанід Дранько-Майсюк у эпіграфе да паэмы “*Жыцень*” (2006) цытатай з “*Живописной России*” падкрэслівае, што абраны ім для паэтычнага ўвасаблення міфалагічны персанаж “*выключна беларускі*”, стварае запамінальны партрэт бога восені. Гэты стары дзядок у латанай світцы і з кійком у руках

*Абыходзіць двары,
Палі, агароды,
Хаціны, гасподы
І шчыра спрыяе,
Каб зёлка любая
Расла, палавела
І ўрэшце паспела...
У роднай прасторы
Не ведае зморы,
Спакою не знае,
Да ўсіх падступае;
Гаворыць, гамоніць,
Гугніць, балабоніць
І хваліць, і просіць,
І ганіць, і грозіць...
Рухавы, гарачы,
Усё чуе...*

(Дзеяслоў, 2006, № 6, с. 29 – 30).

Гэтак, як нашы продкі верылі ў звышмагутныя сілы прыроды і сусвету, надзялялі іх жывымі рысамі, так і нашы сучасныя вершатвор-

цы выяўляюць адухоўленае светаадчуванне ва ўспрыманні дрэў і раслін, крыніц і камянёў, сонца і зорак. Маладая паэтка Ірына Бельская ў вершы “памятаю бусел спачатку прынёс мяне ў лес...” гаворыць, што ў яе “*словах... не шум марскіх хваляў... а галасы птушак і лесавікоў*” (Дзеяслоў, 2012, № 5, с. 138). У творы “лён забірае мяне да астатку...” яна так глумачыць уласны феномен глыбокай пародненасці з прыродай, духоўнай лучнасці з продкамі і ўсім існым на зямлі:

*гэта абуджэнне маёй генетычнай памяці
гэта абуджэнне падсвядомага досведу
жанчынаў майго роду і тых
што былі да іх і што будуць пасля мяне*

*я чую як адцітаюць суніцы
як шэпчуць русалкі ў вадзяных касачах
як абуджаюцца навальніцы
і адбіваюць маланкі ў шырока расплюшчаных
вачах*
(Дзеяслоў, 2012, № 5, с. 138).

Паэт Віктар Гардзеі шматлікімі творамі засведчыў, што ён тонка і глыбока адчувае прыроду, разумее яе жывую мову. Імкнучыся да папулярызатыі мінулага, ведаў пра родны край, ён стварыў паэтычныя версіі народных легенд і паданняў. Аўтар адметна пераказвае фальклорна-міфалагічныя сюжэты ў творах “Скуль узяўся бусел”, “Адкуль пайшлі ваўкі”, “Адкуль мядзведзь”, “Свіцязянкi выходзяць з вады” і інш. У вершаваных легендах “Адкуль Бярэце”, “Адкуль Кажан-Гарадок”, “Адкуль пайшлі Смалявічы”, “Адкуль Мілавіды”, “Адкуль рэчка Лань” і іншых ён у форме своеасаблівай паэтычнай экскурсіі, займальнага аповеду знаёміць з даўнімі беларускімі мясцінамі і тым самым далучае чытача да вытокаў духоўнай гісторыі нашай радзімы. Для паэтычных тэкстаў В. Гардзея характэрна творча-мастацкае пераасэнсаванне легендарна-міфалагічнага і фальклорнага матэрыялу. Гэтыя вершаваныя інтэрпрэтацыі паводле народных твораў, якія ўвайшлі ў зборнік паэта “Мудры воран” (2013), маюць выдавочную карысць для краязнаўча-выхаваўчай дзейнасці. Такая практычная накіраванасць паэтычнай творчасці мае свае плюсы і мінусы, але каштоўнасць зробленага сучасным аўтарам выдавочная, несумненная.

У беларускай паэзіі пачатку XXI ст. пануе разнастайнасць міфалагічных вобразаў і матываў: ад багоў і багінь да міфічных істот (духаў), ад герояў стваральнага тыпу да дэманічных персанажаў: Пярун, Ярыла, Вялес, Лета, Зніч, волаты, лесавікі, дамавікі, вужы, цмокі, русалкі, ваўкі, ваўкалакі, начніцы, баба Карго-

та... Для характарыстыкі вобразна-тэматычнага дыяпазону прывядзём паасобныя назвы вершаў: “Дзе абначавацца ласуну Лесуну?..” Р. Барадуліна, “лесавік лесавік аддай мне гэтыя ягадкі” І. Бельскай, “Лазнік” М. Башлакова, “Вогнік” У. Марука, “Сповідзь Беражніцы” В. Трэнас, “Залацісты Цмок” С. Сыса, “Цмок” Л. Рублеўскай і інш. Прычым міфалагічныя вобразы не статычныя знакі-сімвалы мінулага, а частка жывога светаадчування і самавыяўлення: “...пасля залюцелай пары / ударыць Пярун вогнебароды / і звон адгукнецца ў дрымотным бары” (“Вясновае” Г. Пашкова [8, с. 93]); “Не пакінь жа мяне / На бязлюдна-сіцішэлай прасторы: / Белабог у акне. / І ўсе самыя светлыя зоры” (“Ад вячэрняй смугі...” К. Жука; Польшча, 2010, № 3, с. 56); “Я за цябе малілася Сварогу – / ты Перуновы капішчы паліў...” (“Ты крывіш вусны, бы татарскі хан...” Т. Сівец [9, с. 82]). Выдавочная арыентацыя аўтараў на светлы пачатак сусвету і стваральную энергетыку нябёсаў. З цудадзейнымі багамі і чароўнымі істотамі часта звязаны мары і надзеі, рамантычны пошук чагосьці сэнсава важнага ў жыцці: “Ці знайду змяіную карону, / Мудрасці змяінай ці знайду” (“Змяіны Цар” С. Сыса; Дзеяслоў, 2003, № 2, с. 78); “Беражніца, вадзіца святая, / Жыццядайная моц твая. / Калі хваля бяжыць залатая, / Ачышчаюся я” (“Беражніца” Р. Малахоўскага; Польшча, 2009, № 8, с. 111). Назіраецца пэўная тыпалогія міфаматываў і паэтыкі твораў, у якіх увасоблены, напрыклад, вобраз русалкі: “Русалчыны вочы” Т. Мушынскай, “Русалчыны слёзы” С. Сыса, “Русалка” П. Барахвостава і інш. Міфалагічныя вобразы і матывы актыўна функцыянуюць у паэтычнай прасторы, адыгрываюць істотную ролю ў той ці іншай вершаванай структуры пры ўвасабленні аўтарскай задумы, тэмы, ідэі (творы В. Зуёнка, У. Скарынкіна, А. Мінкіна, І. Снарскай, Ф. Баторына, М. Скоблы, В. Куставай і інш.).

Нацыянальная міфалогія плённа сілкуе вобразна-мастацкае ўяўленне сучасных паэтаў. Назіраецца свядомая апеяцыя да пластоў беларускай архаікі, хоць сустракаюцца і проста эпизадычныя міфалагічныя персанажы ў паэтычнай творчасці таго ці іншага аўтара. Духам пракаветнай даўніны прасякнуты вершы “Ярыла”, “Пярун”, “Вялес”, “Цёця”, “Лада” Марыі Вайцяшонак. Рэцэнзуючы яе кнігу “Сонцаварот” (2012), Л. Галубовіч адзначае, што “поруч з утомным святлом хрысціянства неадступна рушыць спакойна-прахалодны цень паганства” [2, с. 327]. Выкарыстанне ў паэтычнай творчасці міфалагічных вобразаў і матываў абумоўлена духоўнымі патрэбамі і памкненнямі – адчуць

дух беларускай даўніны, прыгожых вераванняў і наіўна-шчырых, мройлівых уяўленняў нашых продкаў, якія былі пазбаўлены халоднага рацыяналізму, душэўнай ізаляцыі ад свету, уласцівых чалавеку сучаснай цывілізацыі. Рэаліі жыцця і духоўная дэградацыя выштурхоўваюць мастака ў свет мары, казкі, прыдумкі. Паэты тонка, інтуітыўна адчуваюць: штосьці глыбіннае, сапраўднае, сутнаснае застаецца там, у мінулым, а на змену прыходзіць штучнае, чужое, нейкі сурагат культуры. Яму і супрацьпастаўляецца першародны міфалагічны вобраз свету, прапапоўваецца эстэтычная альтэрнатыва існавання ў “чароўнай краіне мрояў”.

Алесь Гібок-Гібкаўскі стварыў нізку вершаў “Час вядзьмаркі”, у якой мысленне аўтара выразна міфалагізаванае. Ён у палоне рамантычных мрояў і летуценняў звяртаецца да міфалагем сімвалічнага характару, надае стэрэатыпным вобразам адметнае сэнсава-пачуццёвае напаміненне: “*Мы быццам у масках, белых, як снег, / заспеты ля Дрэва Пазнання...*”; “*А мы з табою на Выспе Граху / Здымаем нарэшце маскі...*” [3, с. 5] (“Танец каханьня”); “*Краіна Дзівакоў дарыла нам свой лёс...*” [3, с. 53] (“Краіна Дзівакоў”); “*І Птушка шчасця будзе з намі зноў, / І болей не пакіне нас яна!*” [3, с. 54] (“Птушка шчасця”).

“Малюся зорам” (2014) – досыць красамоўная назва зборніка Зоі Падліпскай. У яе лірычным свеце пераважае хрысціянскае светаадчуванне, але вельмі арганічна выяўляецца і народна-паэтычнае, спрадвечна-купальскае ўспрымання навакольнага свету: травы, дрэў, зямлі, сонца, нябёсаў, зорных краявідаў... Вось адзін з прыкладаў рамантычнай паэтызацыі прыроды, выкарыстання традыцыйнай вобразнай сімволікі, якая з’яўляецца ўвасабленнем чысціні і святасці:

*Хацелася верыць
у чыстае.
А чыстымі былі
Зоры над намі,
Росы на святаянскіх
травах,
Вада ў імклівай рацэ,
Польмя купальскага
вогнішча [7, с. 20].*

Асаблівасці і канстанты міфалагічнага светаўспрымання імкнецца захаваць Валярына Кустава, якая, па словах Р. Барадуліна, “вядзьмарыць словам... па-беларуску. Паэтка рупіцца пазнаёміць антычных багоў... з беларускімі паганскімі багамі” [6, с. 5]. У яе зборніках “Каб неба сагрэць...” (2004), “Тамсама” (2006) міфалагічнае выяўляецца на ўзроўні духоўнага адчу-

вання прыроды, зямлі і космасу, іх сувязі, эмацыійнай энергетыкі слова. З продкамі яе яднае “дух малітвы”, вера ў цуды купальскай ночы, здольнасць “*натхнёным быць – сваёй зямлёй*”, адчуваць “*неба... у душы*”, у снах і наяве спатолюваць сум “*аскепкам сонца, глыбінёю зор*” [6, с. 28]. Арганічны сінтэз лірычнага і міфалагічнага пачаткаў выяўляецца ў вершах “Жанчына, цяжарная сынам...”, “Калі замерзнуць – ад каляднай сцюжы!..”, “Заручыны руні” і інш.

Міфалагічныя вобразы і рэтраспекцыі – неад’емны чыннік творчага мыслення Віктара Шніпа, які імкнецца да арыгінальных трактовак і стварэння сучасных варыяцый добра вядомых міфалагем. Асабліва насычаная міфапрасторы яго кнігі “Балада камянёў” (2006). Аўтар дэманструе нязмушанае падключэнне да духоўна-культурных кодаў мінулага, адмысловы спосаб нацыянальна-паэтычнага мыслення. Спецыфіку трансфармацыі міфалагічнага ў план паэтычнага спасціжэння свету раскрываюць творы “Чорная балада”, “Балада ўсходу сонца”, “Балада вятроў”, “Балада шарай гадзіны”, “Балада Ноя”, “Комін”, “Нара”, “Вакно”, “Палонка”, “Лёд” і інш. У паэзіі В. Шніпа выяўляецца спалучэнне народнай беларускай міфалогіі і біблейска-хрысціянскай вобразнасці: “*І садзяцца на комін птушкі / Як на Ноеў каўчэг / І злуецца пярун*” [10, с. 294]. Балады і вершы В. Шніпа, як і творы іншых сучасных аўтараў, пераконваюць у тым, што міфапаэтычнае мысленне сёння складае асноватворную культуралагічную парадыгму. У асобных творах міфалагічныя вобразы па-майстэрску інтэграваны ў нашу сучаснасць.

Арыентуючыся на мадэль міфалагічнага героя, Людміла Рублеўская стварыла фантастычны вобраз *Хома Балоцікуса*. Няцяжка згадаць такія філасофскія і эстэтычныя вызначэнні асобы, як *homo sapiens*, *homo pulcher*, *homo liber*, *homo faber* (чалавек разумны, прыгожы, свабодны, творчы). Сучасная паэтка стварае дэфармаваны, дэгенератыўны тып героя. “*Ён проста звык у твані жыць*”, “*дрыгваю дыхаў*”, пры гэтым “*думаў ён: няма найлепш краіны*”, і так разважаў пра сваё існаванне на балоце: “*...Нашто яму на спіне два крылы? / Бо так нязручна з імі між гадзюкаў*” (Дзеяслоў, 2012, № 3, с. 7). Псіхалогію і прынцыпы жыцця балотнага персанажа аўтар выкрывае з сарказмам і падае яго вобразны партрэт у гратэскным, шаржавым выглядзе. Верш “Хома Балоцікус” – прыклад сучаснай аўтарскай міфатворчасці.

Паэтамі даволі часта бярэцца міфалагічны прататып ці ўзор, скарыстоўваецца пэўная матрыца. Верш “Прасвятленне” Віктара Жыбуля мае падзагалавак “*сатурніянская легенда*”. Ён

звяртаецца да традыцыйнага казачна-міфалагічнага прыёму стварэння мастацкай рэальнасці: “*Пасланец / з-за мора-акіяна / прывёз у Краіну Сляных / вялікае шкляное вока...*” [5, с. 89]. Неверагодны казачны зачын інтрыгуе: “*Мяне зняволіў Цар Каічэй...*” [5, с. 190]. З’ява міфалагізацыі паэтычнага мыслення набыла характар устойлівай мастацка-эстэтычнай тэндэнцыі.

Такім чынам, паэтычная інтэрпрэтацыя беларускай міфалогіі не проста даніна мінуламу і запазычанні са старажытных павер’яў продкаў, а з’ява духоўна-мастацкая, нацыянальна-эстэтычная. Сучасная мастацкая свядомасць грунтуецца на спрадвечных культурных кодах і вобразах-сімвалах, духоўным вопыце мінулага. Паэты імкнуцца праз міф і міфопазычаныя праекцыі спазнаць сябе, жыццёва важнае, анталогічна-быццёвае, даць па-філасофску паглыбленае тлумачэнне з’яў, чалавечых сувязей з усім існым на зямлі.

Спіс літаратуры

1. **Барадулін, Р.** Халодная памяць вады / Р. Барадулін. – Мінск : Рым.-катал. парафія св. Сымона і св. Алены, 2010. – 497 с.
 2. **Галубовіч, Л.** “Паміж старонкамі жыцця” / Л. Галубовіч // Дзеяслоў. – 2012. – № 4. – С. 326 – 329.
 3. **Гібок-Гібкаўскі, А.** Насамрэч : кніга вершаў / А. Гібок-Гібкаўскі. – Мінск : Кнігазбор, 2007. – 96 с.
 4. **Голуб, Ю.** Багра : вершы, паэма / Ю. Голуб. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 224 с.
 5. **Жыбуль, В.** Стапелі : вершы / В. Жыбуль. – Мінск : Галіяфы, 2012. – 217 с.
 6. **Кустава, В.** Каб неба сагрэць : вершы / В. Кустава. – Мінск : Маст. літ., 2004. – 87 с.
 7. **Падліпская, З.** Малыся зорам : вершы / З. Падліпская. – Мінск : Рэд. часопіса “Роднае слова”, 2014. – 96 с.
 8. **Пашкоў, Г.** Тваім святлом благаслаўлены : вершы і паэма / Г. Пашкоў. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 239 с.
 9. **Сівец, Т.** Таму, хто знойдзе... : вершы, проза, п’есы, пераклады / Т. Сівец. – Мінск : Логвінаў, 2008. – 184 с.
 10. **Шніп, В.** Балада камянёў : паэзія і проза / В. Шніп. – Мінск : Маст. літ., 2006. – 318 с.
- Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.*

Майстэрства творцы

ФАЛЬКЛОРНЫЯ МАТЫВЫ ЯК ІНТЭРТЭКСТУАЛЬНЫ КАМПАНАЕНТ У ТВОРЧАСЦІ НІНЫ МАЦЯШ

УДК 39:821.161.3 Н. Мацяш

У артыкуле разглядаецца мастацкая адметнасць лірыкі Н. Мацяш, акцэнтуюцца ўвага на фальклорных матывах яе паэзіі. Інтэртэкстуальны кампанент у вершах паэтэсы даў магчымасць устанавіць міжтэкставыя сувязі твораў беларускага аўтара з народнай спадчынай беларусаў.

Ключавыя словы: *інтэртэкстуальнасць, інтэртэкстуальны знак, матыў, жаночыя вобразы, фальклор, цытата, экзістэнцыялізм, паэзія Ніны Мацяш.*

The article deals with the artistic peculiarity of N. Matsyash's poetry, focuses on the folklore motifs. Intertextual component in the poems of the poetess has made it possible to establish intertextual links between the works of the Belarussian author and the people's heritage of Belarusians.

Паэтычная спадчына Ніны Мацяш прасякнута тымі знакавымі жыццёвымі момантамі, якія адлюстроўваюць усё набалелае, трапяткое, жыццёва важнае як для самой паэткі, так і для ўсёй краіны. У яе творах асэнсоўваюцца сутнасныя пытанні чалавечага жыцця – служэнне бацькоўскай зямлі, роднай Беларусі, матчынаму беларускаму слову. Будучая паэтэса нарадзілася ў вёсцы, выхоўвалася ў звычайнай сялянскай сям’і, з дзяцінства ўбірала ў сябе багатую народную спадчыну. Ад старэйшых чула казкі, паданні, прыказкі і прымаўкі, загадкі, захаплялася матчынымі песнямі. Беларуская народная песня заўжды жыла і жыве з народам: людзі спявалі пра каханне, пра горкую сірочую долю, няўдалае жыццё замужам – пра ўсё. Таму невыпадкава паэзія Н. Мацяш насычана фальклорнымі матывамі. У “Паэме жніва”, паэме болю ад страты маці, аўтарка просіць: “*Памажы мне, песня, акрыяць*” [1, с. 228]. Паэтэса разумее, што толькі песня можа суцешыць чалавека, падтрымаць у цяжкую хвіліну. А тым больш тады, калі страціла блізкіх

і дарагіх сэрцу людзей. Песня-галашэнне з паэмы стылізавана пад народную песню-плач: “*Ой, ляцела зязюленька / Цераз круту гору. / Пасяяла пшанічаньку, / Выжала палову. / Ой, навошта ж мне палова, / Як зерня не маю? / Ой, нашто ж мне жыць на свеце, / Як мамы не маю?..*” [1, с. 226].

Цяжкая хвароба цалкам змяніла жыццё Н. Мацяш, і паэзія, літаратурная творчасць сталі галоўнай справай яе зямнога быцця. Менавіта паэзія дапамагала пераадольваць нягоды і не падаць духам, у ёй чэрпаліся сілы жыць і працаваць. *Скруха і весялосць, смерць і бясмерце, натоленасць і смага, золак і змярканне, радасць і боль, першы і апошні, дзень і ноч* – усё гэтыя супрацьлегласці знайшлі адлюстраванне ў вершах Н. Мацяш і набылі экзістэнцыйнае гучанне.

Светлы сум і нязгасны аптымізм, адсутнасць нараканняў на жыццё і любоў – любоў да ўсяго і да ўсіх – прысутнічаюць у кожным паэтычным зборніку мастачкі слова. Глыбокі філасафізм незаўважна пранікае праз мажорнае гучанне паэтычных радкоў у думкі і душу чытача, падштур-

хоўваючы на глыбокія разважанні пра асабістае. Даследчык В. Смаль адзначае: «Асэнсоўваючы ўласны жыццёвы шлях, Ніна Мацяш выяўляе ранняе экзистэнцыяльнае сталенне, расстанне з абсалютызацыяй свайго “я” ў імя родных і блізкіх» [2, с. 12]. Нягледзячы на цяжкасці, звязаныя з здароўем, паэтэса не апускала рукі, нават старалася падтрымаць родных і блізкіх у цяжкія хвіліны іх жыцця: “*І адзіным выйсьцем будзе / Ў безвыходнай той журбе: / Памагаць чым можаш людзям / І не плакаць аб сабе*” [1, с. 381].

Аўтарка нікому не жалілася на долю, не плакала па сваім лёсе. «Ніна Мацяш нязменна памятала вялікую праўду і мудрасць, што “табе належыць толькі тое, што аддаў людзям”, і спыталася аддаваць, адорваць клопатам, пакутаваць за іншых. Яна паказала высокі прыклад адзінства творчасці і асабістага жыцця. Паэтка пісала пра чалавека і яго адзіноту, пра каханне, любоў і сяброўства, пра тое, што лічыла самым важным у жыцці. А яе хворае сэрца клапацілася не пра сябе, а пра людзей, пра краіну» [3, с. 20], – напісала балгарская даследчыца літаратуры Р. Станкевіч. Дзверы дома Н. Мацяш заўжды былі адчынены для ўсіх, каму была патрэбна падтрымка. Творца, як ніхто іншы, ведала цану зямнога існавання, даражыла ім, імкнулася наталіцца пражытай хвілінай. Таму і хацела, каб кожны гэтаксама цаніў жыццё. Яе лірычная гераіня жыве пакутлівым роздумам над праблемамі быцця, прызначэннем, пошукам таго, дзеля чаго чалавек прыходзіць у гэты свет: “*Што ёсць сэнс? Няўжо адзіна справа, / Што з жыццём так моцна заручыла?*” [1, с. 180]. Сэнс паэтэса знаходзіць у тым ліку і ў магчымасці падтрымаць, суцешыць блізкіх людзей.

Праз творчасць паэтэса шчодро адорвае любоўю родных ёй людзей: бацькоў, сяцёр і брата, сяброў і сябровак, вучняў, калег – усіх, хто жыве побач. Выкарыстоўваючы розныя мастацкія прыёмы, тropy і сінтаксічныя канструкцыі, Н. Мацяш просіць чытача быць чулым і своечасова дапамагаць тым, хто мае ў гэтым патрэбу. Напрыклад, ужываючы рэфрэны, рытарычныя звароткі, паэтэса настойвае: “*Бойся спазніцца са словам харошым: / Тонка прадзецца жыццёвая ніць. / А ліха не спіць...*” [1, с. 19]. Вызначальны акцэнт у рэфрэнах падае на першыя словы вершаваных радкоў, напісаных дактылем, менавіта яны прымушаюць чытача глыбока задумацца над парадай аўтара.

Асабліва цяжка перажывала Н. Мацяш смерць маці, бацькі, сястры. У момант страты блізкіх людзей чалавек вельмі востра адчувае тое імгненне, якое становіцца канцом і адначасова пачаткам нечага новага. Смерць дарагога чалавека сама па сабе – экзистэнцыйны феномен. Любоў пакідае пасля сябе памяць і мянне чалавека, а дакладней,

яго адносіны да жыцця. Моцная духам Н. Мацяш прыняла ўдары лёсу як Боскую наканаванасць і як падказку больш цаніць і шанаваць чалавека пры жыцці. У творах пра маці паэтэса часта выкарыстоўвае радкі з народнай песні. “*У гародчыку спее мачына, / За сталом звініць песня матчына*” [1, с. 27] – піша ў вершы “Пры песні” і тут жа робіць устаўку: “*– Ой, жураўку, жураўку, / Чаго крычыш на ранку? – Ой, як жа мне не крычаць? – Трэба высака лятаць...*” [1, с. 27]. Адразу пасля слоў, набліжаных да песні, што спявала маці, паэтэса працягвае думку: “*Падхаплю жалю мову шчырую: / Не вяртаецца жораў з выраю. / Хай не журыцца, хай не плачацца: / Далягляд з жальбы не зыначыцца. / Шкода толькі дня, той нядзелі мне, / Што святочнасцю так абдзелена*” [1, с. 27]. “*Вяртае мама песняй маладосць сваю*” [1, с. 62] – піша Н. Мацяш у “Песні матчынай маладосці” і тут жа арганічна ўплятае ў тэкст фальклорны матыў: “*...Насытаў пшанца / Аж па каленца, / Наліў вадзіцы / Аж па крыліцы. / Галубка не есць, / Галубка не п’е, / На круту гару / Усё плакаці ідзе...*” [1, с. 62].

Дарэчы, устаўкі, якія на першы погляд нагадваюць куплеты з беларускіх народных песень, на самай справе аўтарскія і ў паэтычных творах Н. Мацяш сустракаюцца часта (верш “Тры каласкі любові і смутку” [1, с. 234], “Паэма жніва” [1, с. 226]). Але не толькі дзеля такіх уставак аўтарка выкарыстоўвала народныя песні. Радкі з народных песень сустракаюцца ў якасці эпиграфаў да вершаў “Ой, у полі крыніца стаяла... З народнай песні” [1, с. 280] (верш “Маналог крыніцы, якую закідалі каменнем”). Адзначым, што таксама эпиграфамі робяцца прыказкі і прымаўкі: “Ластаўка вясну пачынае, восень наклікае. Народнае” [1, с. 65] да верша “Восень”. Добрае веданне вуснай народнай творчасці стала выдатнай магчымасцю для ўвядзення адметных інтэртэкстуальных адзінак ва ўласны аўтарскі тэкст.

Экзистэнцыйнае перажыванне таго, што мінула, надае вершам Н. Мацяш трагічныя ноты: “*Не гавару табе: / “Усё будзе добра”. / Добра не будзе*” [1, с. 157]. Народную мудрасць паэтэса пераасэнсоўвае па-свойму, кіруючыся ўласным жыццёвым вопытам. У гэтым вершы выкарыстаная форма верлібра, пераважае двухскладовы памер – харэй. Верлібры сустракаюцца ў паэтэсы даволі часта, што сведчыць пра грунтоўнае засваенне гісторыі нацыянальнага вершаскладання і найлепшых узораў сусветнага паэтычнага майстэрства.

Разглядаючы фальклорныя матывы ў паэзіі Н. Мацяш, нельга не звярнуць увагу на слова-вобразы: *чараўніца, воран, кажан, карагач, варажбітка, цыганка, скрыпач, жар-птушка з казкі, светлазарная птушка*. Ёсць у вершах паэткі і свая Васіліса, што пацвярджае прысутнасць фальклорна-казачнага матыву ў яе паэзіі. Казка для Н. Ма-

цяш стала той кнігай, па якой чалавек упершыню вучыцца жыць. Казкі істотна паўплывалі на яе паэзію. Казачны зачын нярэдка прысутнічае ў вершах: “Жыла-была рака” [1, с. 338], “Міналі месяцы, гады...” [1, с. 57], “За гарамі, за даламі, / За бяссоннымі начамі, / Жыў ды быў вялікі цар – / Смутак, духу валадар” [1, с. 381]. І верш “З-за рэчкі, з-за гаю” мае казачны зачын: “За лугам зялёным, за сонечным гаем, / За рэчкай задумнай, за борам панурым” [1, с. 186]. Казачныя вобразы ў вершах Н. Мацяш жывыя, надзеленыя рысамі чалавека. Вялікі цар – Смутак паўстае як уладар усяго ў свеце; рака ўяўляецца дзяўчынай, якая цікавіцца ўсім у свеце і прагне новых адкрыццяў, а потым гіне літаральна за адзін крок ад такога чаканага адкрыцця; ноч нагадвае цыганку, што “каля ганка прыйшла прарочыць-варажыць”. Як верылі продкі-язычнікі, знайсці шчасце можна пры дапамозе папараць-кветкі, што цвіце ў купальскую ноч: “Яна ж некалі спраўдзіцца, / Казка пра папараць-кветку. / Абавязана спраўдзіцца” [1, с. 372]. Але трэба толькі шукаць: “А Купалка зноў гукае / Ночкі цёмнай не баяцца, / Кветку-папараць шукаць...” [1, с. 295].

Ніна Мацяш лічыць, што “над кожнаю душой / Свой воран кружыць...” [1, с. 36]. Гэта той самы воран, які, па народным павер’і, прыносіць няшчасце. Пазбавіцца ад яго дапаможа толькі чараўніца, але яе нідзе няма, бо, аказваецца, над чараўніцай таксама кружыць воран. Аднак выйсце ёсць. І выйсце-збавенне ад цяжкай долі – тры чараўніыя дудачкі: “Ах, чараўніыя дудачкі з матчынай казкі!.. / Падзьмеш у адну – / і высахнуць слёзы; / У другую падзьмеш – / засмяешся знячэўку; / Возьмеш трэцюю – / пусцішся ў скокі... / Ах, чараўніыя дудачкі з матчынай казкі!” [1, с. 7]. Толькі каб іх знайсці і зайграць, трэба патраціць палову жыцця. І тады яны стануць сапраўднай узнагародай для пакутнага чалавека: “Але ў першую дудку / таямнічага слова / падзьму – / Высыхае слязіна; / Паднясу другую да вуснаў – / і ўсміхацца гатова; / А на трэцяй зайграю – / смех наклоніцца нізка слязе / За спатканае ішчасце” [1, с. 7].

Ёсць у паэзіі Н. Мацяш, як і ў народнай творчасці, дрэвы-сімвалы: вярба, бярозка, яліна, шыпына, арабіны. Яны нагадваюць беларускіх дзяўчат, жанчын з горкай доляй. Пра цяжкі лёс гаротніцы жаліліся бярозцы, і бярозка высыхала, бо прымала ўвесь боль, горыч і бяду той, якая шукала ў яе парады. Лірычная гераіня аднаго з такіх вершаў пра бярозку кажа з жалем: “Зноў сад магутна раскашэе / На попеле і на крыві. / Адно мяне, бярозку тую / Чацвёртую – не ажывіць. / Калі ад душы кара адстане? / Крычы, мой лёс, пячы, шчымі, / Каб людзі ў шматмільярдным стане / Нарэшыце зваліся людзьмі!” [1, с. 427]. Да вярбы таксама людзі прыходзілі са сваім болем: “Хто ўпершыню назваў цябе плакучай, / Самотная вярбіначка-вярба? / Ві-

даць, вялікім горам быў засмучаны, / Нязмернаю была яго журба” [1, с.278]. І Н. Мацяш канстатуе: “Ці не паэт назваў цябе плакучай, / Вярба мая, сястра мая?” [1, с. 278].

Беларуская паэтка, кажучы пра жаночую мару быць каханай, разумее: шчасце выпадае не кожнай, адчувае драму самотніцы, уласную драму. Здаецца, з-за гэтага можна вельмі лёгка адцягчы, расчаравацца ў жыцці, але лірычнай гераіні Н. Мацяш (і самой аўтарцы) гэта не ўласціва. Нягледзячы на тое, што «няма каму сказаць мне: / “Каханы мой, каханы!”» [1, с. 152], у радках верша “Шарая гадзіна” гучыць вера ў жыццё, удзячнасць лёсу за магчымасць жыць. Паэтка заклікае: “Не разбурай таго, што ёсць. <...> Адзін неасцярожны крок – / А свет зыначыцца адразу” [1, с. 81].

Жаночая мудрасць, жыццёвы вопыт, загартаваная воля да жыцця адчуваюцца ў шматлікіх радках паэтэсы, што сведчыць пра руплівую інтэлектуальную працу, пра пастаянныя пошукі ісціны. У вершы “З ранку да вечара” Н. Мацяш робіць тонкія філасофскія назіранні над тым, як жыве чалавек. Высновы актуальныя як для яе сучаснікаў, так і для новых пакаленняў: “У юнацтве жывеш, / Не дужа думаючы / Пра вынікі ўласных учынкаў. / У сталасці, / Жорстка зранены ў вечных сутычках / Уявы і явы, / З павагаю часам глядзіш / На свой вопыт жыццёвы. / Але ён немінуць, прыход той хвіліны, / Калі да бязлітасці ясна сам бачыш: / Жывеш на старых шпартгалках” [1, с. 370]. У чатырохрадкоўі “На лёс ці варта наракаць?” аўтарка пераконвае чытача ў тым, што ўсе выпрабаванні жыцця трэба пераадоўваць можна: “На лёс ці варта наракаць? / Ныццём нягоды не адужаць. / Жыццё заўжды – іспыт на мужнасць. / Яе ж не возьмеш напратат...” [1, с. 371]. Іспыт на мужнасць сама “белая ластаўка Беларусі” [3, с. 18] вытрымала на выдатна.

Такім чынам, прысутнасць вуснай народнай творчасці ў вершах Ніны Мацяш сведчыць пра глыбокі ўнутраны свет паэтэсы, пра шматграннасць яе асобы, мудрыя філасофскія погляды на жыццё, складанае і супярэчлівае, але поўнае любові і аптымізму.

Спіс літаратуры

1. **Мацяш, Н.** Душою з небам гаварыць : выбраная лірыка / Н. Мацяш. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 462 с.
2. **Смаль, В.** “А свет гэтакі гожа і вабны наўкола...”: Быццё як спавядальная біяграфія душы Ніны Мацяш / В. Смаль // Роднае слова. – 2003. – № 9. – С. 10 – 15.
3. **Станкевіч, Р.** Белая ластаўка Беларусі Ніна Мацяш / Р. Станкевіч // Роднае слова. – 2013. – № 9. – С. 18 – 20.

Наталля БАЗАР,

аспірант кафедры беларускай літаратуры і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 31 мая 2017 г.

“ПАЧУЦЦЯЎ ПЕРШЫХ ЗАЛАТЫЯ ВЫСІ” ІНЫ ФРАЛОВАЙ

Іна Фралова – супрацоўніца Мінскага гарадскога аддзялення Саюза пісьменнікаў Беларусі, аўтарка зборнікаў “Чакаю першы снег” (2011) і “Там у светлых барах” (2012). Па ідэйна-тэматычнай, мастацка-вобразнай, інтэртэкстуальнай скіраванасці яны цесна звязаныя з кнігай, што выйшла ў свет у 2016 г. Назва трэцяга зборніка – “Белы бераг” – гучыць узнёсла і загадкава. Кніга складаецца з нізкі вершаў, прысвечаных Бацькаўшчыне, светламу і ўзвышанаму пачуццю – каханню (“У першы дзень вясны”), філасофскіх вершаў-роздумаў і навел (“Назіркам”), невялікіх праявічых замалёвак (“Вясковыя карацелькі”), вершаў экзістэнцыйнага характару на рускай мове (“Обретение себя”).

Вершы і абразкі з “Белага берага” І. Фраловай – мастацкія загадкі-коды, ключ да якіх падбярэ толькі ўважлівы і ўдумлівы чытач. Прычына ў тым, што яны змяшчаюць у сабе прыкметы рэалізму (тыповы герой у тыповых абставінах, псіхалагізацыя) і рамантызму (самакаштоўнасць асобы, яе ідэалізацыя), сімвалізму (зварот да іншасказання, сімвала, інтуіцыйнае спасціжэнне свету) і імпрэсіянізму (увага да дэталі, зварот да пейзажу), сентыменталізму (культ прыроды) і экзістэнцыялізму (культ свабоды выбару). А сам характар лірычнай гераіні можна ахарактарызаваць як моцны, стрыманы і чулы, а значыць і досыць шматгранны: “Я змагу. Я забуду пра смак / Невыносна гаркавай атруты. <...> Не збаюся пасля вышыні – / Пад крыламі глыбокай сінечы, / Каб адчуць зноў у заўтрашнім дні / Радасць новай шчаслівай сустрэчы”^{*}.

У мілагучнай паэзіі І. Фраловай раскрываецца бязмежная, нязгасная вера ў Боскую любоў і спагаду. Так, у вершы “Сады Малітвы” аўтар паэтызуе сады, ад якіх бярэ пачатак заповітная дарога да Бога. Менавіта асобны сэнс быцця, духоўная эвалюцыя – тыя прыступкі, якія ўплываюць на ўчынкi лірычнай гераіні, што вызнае традыцыйныя духоўныя каштоўнасці. Экзістэнцыйныя пошукі свайго месца ў жыцці вядуць дзейную асобу І. Фраловай у вясновы сад (верш “Зіма і халады”), на бераг ракі (верш “Белыя берагі”), у духмяныя палі (верш “К Паэзіі”).

Напеўныя вершы паэтэсы раскрываюць глыбокае адчуванне жаноцкасці, вытанчанасці, загадкавай сутнасці Жанчыны з вялікай літары, паказваюць яе ролю ва ўзаемаадносінах з каханым чала-

векам, грамадствам, Радзімай. Відавочна, гераіня кнігі – асоба пяшчотная і шчырая, самадастатковая і ўпэўненая ў сабе. У яе няма неабходнасці нешта даказаць цэламу Сусвету. Яна пазбягае ілюзій і стварае ва ўласным свеце мікракосм шчасця і натхнення, сузірае прыгажосць ва ўсіх праявах, радуецца шчодрым падарункам лёсу і хвалюецца за лёс мовы, паэзіі, пакінутых людзьмі мясцін.

Сустрадаюцца ў зборніку разнастайныя вобразы-сімвалы, сярод якіх варта назваць *чарнабыльнік* (верш “Павялі мяне лёсу сляды”), *зязюлю* (верш “Накувай мне, зязюлька, гадочак”), *галубоў*, *туман* (верш “Белыя берагі”). Сімвалам доўгачаканай, радаснай і бласлаўленай Богам сустрэчы выступае *зорка* (верш “Сустрэча”). А ўвасабленнем маладосці, кахання і, адначасова, спакусы з’яўляецца спелы, смачны *яблык* (вершы “Кінула мне восень залатая”, “Мне на памяць восень пазалоціць...”, “Антоняўкі”).

Рамантычнае светаадчуванне прадвызначае лінію аповеду ў паэзіі і малой прозе І. Фраловай. Прыкметамі рамантызму ў яе творчасці можна лічыць зварот да містыкі, ірацыяналізму. Нездарма аўтар трох кніг звяртаецца да такіх паняццяў, як *лэс* і *наканаванасць*. Становіцца зразумела, чаму пошук вірлівай ракі ўтварае сэнс кожнага раптоўнага ўчынку, кожнага таемнага адчування герояў зборніка: “*Стаялі поруч, як на рушніку, / Хаваючыся ў туманах бялёсых, / Да сэрца – сэрца. / І рука ў руку / Пайшлі за шчасцем па сцяжынах росных, / Пайшлі шукаць вірліваю раку*” [1, с. 9]. Як бачым, каханне для паэтэсы – гэта сардэчнае адзінства поглядаў, інтарэсаў, пяшчотны клопат адно пра аднаго. Вылучэнне ў жаноцкім лёсе духоўнага прызначэння – паэтычнага дару, які натхняе, узрушвае, дапамагае прыняць слушнае рашэнне ў паўсядзённым жыцці, – дазваляе зразумець нам сутнасць лірычнай гераіні, яе настойлівы пошук узаемнага, высокага пачуцця, асабістага шчасця (вершы “Варажыла смаленская раница”, “Май”, “Я кахала Вас”).

Для творчасці Іны Фраловай характэрныя канкрэтызацыя, прадметнасць, асыяльнасць мастацкіх вобразаў (“*зямное шчасце... ў хустачцы сацінавай*” – у вершы “Зямное шчасце”), што ўласціва рэалістам і акмеістам. А само паняцце *шчасце* ўспрымаецца сучасным чытачом як нечаканы Боскі падарунак тым, хто чысты душой і смелы, нават дзёрзкі ў сваіх добрых учынках, нястомным пошуку справядлівасці і праўды.

У вершах Іны Фраловай супрацьпастаўлены па сэнсе такія паняцці, як *зіма* і *вясна*, *сон* і *рух*

^{*} Фралова, І. М. Белы бераг: лірыка / І. М. Фралова. – Мінск: А. М. Вараксін, 2016. – 64 с. – (Бібліятэка Мінскага гарадскога аддзялення Саюза пісьменнікаў Беларусі / гал. рэд. серыі М. П. Пазнякоў). – С. 8. Далей цытаты падаюцца паводле гэтага выдання з пазначэннем старонкі ў дужках.

жыцця (вершы “Зіма і халады”, “У першы дзень вясны”). Для аўтара важныя станоўчая эмоцыя, далікатнае адчуванне, падсвядомае пачуццё, што маюць дачыненне да абнаўлення, ціхай радасці, новых адкрыццяў. Зварот да індывідуальна-аўтарскай антытэзы (“лісце залатое – палын” у вершы “Зіма і халады”) актуалізуе надзённае пытанне – прычыны эмацыйнага холаду ў адносінах паміж людзьмі. Ці насамерч “зіма і халады – звычайныя, на першы погляд, рэчы” [1, с. 11]. Адказ чытач можа самастойна знайсці ў мастацка-вобразнай сістэме паэтэсы, пры аналізе і паглыбленым асацыятыўным спасціжэнні тэксту.

Лірычная гераіня І. Фраловай адчувае духоўную еднасць, тоеснасць з тым, каго сардэчна кахае. Несумненна, каханне – узаемнае, трапяткое, шчымліва-пяшчотнае. Рамантычнае шчырае пачуццё надае лірычнай гераіні духоўную моц (верш “Тваё каханне мне, як абярэг...”) і ў той самы час дае магчымасць аб’ектыўна і аптымістычна ацаніць рэальнасць (верш “Рыжая восень”). З адметных ключавых вобразаў-дэталей, вобразаў-матываў складаецца аўтарскі пейзаж душы (“лета ціхія размовы аб сумнай восені” – у вершы “Я нарадзілася тады...”; “расплясканая чырвань рабінавая” – у вершы “Зямное шчасце”).

Для творчасці І. Фраловай характэрнае і ўсведамленне трыадзінства асобы, грамадства, Айчыны. Аўтарскае ўспрыманне жыццёвых падзей мае прамое дачыненне да сузірання святарнай культурнай скарбніцы – заповітнай кнігі, якую хацелі б прачытаць многія: “Туманамі захутаны дамы, – / Як на гравюры ў старадаўняй кнізе. / Дзе той жа дождж збівае – у тамы – / Пажоўклую лістоту на Нямізе” [1, с. 17]. Жыццёвую пазіцыю, крэда аўтара раскрывае верш “Я нарадзілася тады...”. Гэта элегічная роздумная песня, досвед творцы пра дабратворны свет і акрэсленне месца лірычнай гераіні ў ім: “Я нарадзілася, калі / Па небе, як сам жнівень, спелым / Пльлі самотна жураўлі, / Свой цень кідаючы нясмела / На залацістыя стагі, / А потым у аблоках белых / Знікалі песняю тугі” [1, с. 12].

Залатая восень натхняе І. Фралову на новыя адкрыцці ў прыродзе і ўласным духоўным свеце. Яркая прыгажосць краявідаў набывае ўласцівае чароўнае і, у той самы час, строгай жанчыны тонка адчуваць меру, гармонію, ідэал: “Я люблю цябе, рыжая восень, / Адшумелай лістоты апад! / Усё вачэй тваіх мроіцца просінь, / Залатых валасоў вадаспад” [1, с. 19]. Штодзённая барацьба з унутраным ворагам, імя якому – адчужэнне, скіроўвае міласэрную і спагадлівую лірычную гераіню да пераадолення цяжкасцей быцця, каб адчуць ціхую радасць ва ўсведамленні духоўнай перамогі над адзінотай, крыўдай, злом, абьякавасцю.

Бясспрэчна, у паэзіі І. Фраловай прысутнічаюць элементы імпрэсіяністычнага светасузірання,

а “спыненае імгненне” становіцца цэлай падзеяй у прасторы, дзе час хуткаплынны. Такія мастацкія вобразы, як “гожая мядовая зманлівая паводка”, “саромлівая просінь”, “жоўценькі букет” (верш “Мне на памяць восень пазалоціць...”), “жаўтавокая жменька лісіц”, “сіняе азоранае неба” (верш “Накувай мне, зязюлька, гадочак”), ствараюць своеасаблівы святочны каларыт прыродных мясцін.

Праблема занябанасці роднай мовы, яе абмежаванасці ва ўжытку ў розных сферах грамадства выказаная аўтарам у вершы “Мова”. І. Фралова звяртаецца да кожнага з нас з узрушальным пытаннем: “Народзе мой, няўжо сярод людзей, / Табе маўклівым быць і непачутым. / Няўжо табе – мой велічны, славуты – / Жыць вечна без прытулку і надзей!?” [1, с. 25]. Яна асэнсоўвае лёс беларускай вёскі, спаленай немцамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, звяртаецца да Бога з малітваю-просьбаю – зберагчы беларускі народ у ягонай незалежнасці, самастойнасці, адзінстве і дабрабыце (вершы “Шулеўская цішыня”, “Магутны Божа”).

Творца бачыць у родным краі крыніцу натхнення, духоўнасці, пераемнасці трывалых традыцый, багатай культуры для многіх пакаленняў беларусаў. Нібы святочная лірычная песня, адухоўлена і ўзвышана гучыць верш “Мой рай чабаровы”: “Казачны край у палянах сунічных, / Моцны і шчодры, як колас пшанічны! <...> Край адмысловы, гасцінны, прыветны, / Край мой пушчанскі – напеў запаветны!” [1, с. 30].

Творчасці І. Фраловай уласціва не толькі панарамнае, маштабнае ўспрыманне Беларусі, але і лакальнае, якое мае дачыненне да вёсчкі яе родзічаў, – Шыпкі. З аднаго боку, Беларусь для паэтэсы – вялікі дом з расквітнелымі садамі і чыстым сінім небам над галавою. Гэта свайго роду Эдэм – рай, дзе няма граху, сумненняў, расчараванняў і безнадзейнасці. З другога боку, Радзіма – гэта ўтульная хага сваякоў, шчырыя душэўныя гутаркі з роднымі людзьмі, бусел на даху (верш “Шыпкі мае! Вы мой пачатак неба”). Вобраз аўтара і вобраз лірычнай гераіні знітаваныя ў той ступені, калі аддзяліць іх адзін ад аднаго фактычна немагчыма. “Я” паэтэсы звязанае з разнастайнымі праявамі ў “свеце рэчаў” і “свеце ідэй” (эйдасаў), што знаходзяць увасабленне ў наватарскіх мастацкіх вобразах і матывах, знаках і архетыпах: “Я не помню калі / Стала роднаю гэтай зямля, / Мож, як матылі бесклапотна расквечвалі май?! / Ці ўвосень было, калі енчыў у печы смаляк?! / Сенажаць падказала, дзе рай?.. / Мне не ўспомніць той час аніяк” [1, с. 31].

Дарэчы, у нізцы вершаў-роздумаў і навел пад назваю “Назіркам” пераважае філасофская заглябленасць у “свет ідэй”. Паэтэса разумее, што спрадвечная ісціна часам можа быць недасягальнай, а асэнсаванне ролі сваіх учынкаў у лё-

се іншых людзей – запозненым. І таму прычына і вынік для яе – паняцці раўназначныя, а не супрацьпастаўленыя па сэнсе. І. Фралова тонка заўважае: “Мы – Людзі, / Сапраўдныя дзівакі перад Богам: / Спачатку ў падмурак свайёй хаты / Кладзём Чортаў камень, / А потым наракаем на лёс, / Не знаходзячы ў хаце Шчасця” [1, с. 32].

Мастацкія творы з цыкла “Назіркам” можна назваць прыпавесцямі. Яны падобныя да заклікаў-інтэнцый, якія змяшчаюць у сабе зерне ісціны, праўды ў жыццёвым уроку, элемент настаўлення, мудрай парады (“не растрываць сябе на людзей з беднай ачэзлай душой” – у вершы “Работа над памылкамі”). Дыдактычна-выхаваўчы характар паэзіі і малой прозы І. Фраловай бярэ пачатак з яе гнасеалагічна-спазнавальнага падыходу да рэчаіснасці. Пры прачытанні зборніка “Белы бераг” хочацца зразумець, хто мае права абвергнуць ці пацвердзіць ісцінасць жыццёвых правілаў, прынцыпаў, законаў для большасці людзей у складаных, супярэчлівых сітуацыях, калі праўда ў кожнага свая. І як быць, калі пэўны прынцып пачынае супярэчыць паняццям *дабрыня, спагада, любоў і міласэрнасць*. На гэтыя пытанні кожны з нас адказвае самастойна.

Для лірычнай гераіні ўзаемнае самаадданае каханне – сэнс быцця, першавыток Боскага натхнення (верш “Калі сэрцы нашы...”). Кніга “Белы бераг” І. Фраловай фарміруе духоўную прастору, напоўненую шчырай любоўю да Сусвету, нязломнай верай у годных людзей і іх дабрачыннасць. Памкненне знайсці свой шлях і пераадолець патаемныя недахопы – для дзейснай асобы аўтара першаступенная жыццёвая задача, а дараванне іншым людзям учыненага імі калісьці зла – важны крок да вызвалення ад хаосу, самаразбурэння, зняверанасці ў магчымасці ўласнай духоўнай перамогі: «*Час ад часу я, падбухтораная непакіснай верай у тое, / Што ўчыненае зло нельга выбачаць, / Акідвала ўсіх і ўся ўзброеным вокам: “Ці не ты мой наступны вораг?”*» [1, с. 34].

У цыкле абразкоў “Вясковыя карацелькі” раскрываецца тэма стваральнай дзейнасці асобы і асэнсоўваецца ідэя шматвектарнасці развіцця любой падзеі. Аўтар кнігі закранае матыў непазбежнасці смерці для любога чалавека (абразок “Адна дарога”). І. Фралова звяртаецца да жыццесцвярджальнага вобраза страказы, каб паказаць, чым адрозніваюцца людзі, якія знішчаюць рыбу і пішуць вершы. У гэтай, здавалася б, дробязі схаваная вялікая таямніца свету: чалавек можа цалкам разбурыць свет, кагосьці пакрыўдзіць – ці стварыць унікальную рэч, растлумачыць сутнасць не зразумелай на першы погляд з’явы, падзяліцца душэўным цяплом з тымі, каму яго не хапае... Лёс асобы прадвызначаецца выбарам, а выбар абумоўлены сутнасцю чалавека.

Пры асэнсаванні ўкладу вясковага жыцця ў абразках І. Фраловай адзначаецца згуртаванасць людзей, перадаецца іх пачуццё таварыскасці. У абразку “Праз замерзлае шкло” праз прызму ўспрымання малой дзяўчынкі выяўляецца размераны, спакойны лад быцця вяскоўцаў. Сімвалам радаснай сустрэчы ў разуменні як дзейнага персанажа, так і аўтара кнігі “Белы бераг”, выступае паўсвядомленае чаканне следу на снезе, – магчыма, гэта будзе размова з суседзямі ці з незнаёмымі людзьмі... Цікавае таксама фантазмагарычнае, гіпербалізаванае апісанне коткі: “*І на мяне зялёнымі агеньчыкамі глядзіць круглая шэрая пачвара, якая з апошніх сіл намагаецца трымаць расплюшчанымі вочы, але цяжкія адкормленыя шчокі цягнуць на векі ды й калматую галаву ўніз*” [1, с. 39].

У прозе не толькі раскрываецца тэма клопату пра паўсядзённае быццё і дабрабыт людзей, але і выяўляецца адчуванне звышрэальнага і містычнага. Яркі таму прыклад – абразок “Блін”. Надзвычай вобразна і падрабязна тут растлумачана сакральнае значэнне бліноў пры святкаванні Масленіцы, у сямейнай традыцыі прыняцця ежы. Аўтар кнігі канкрэтызуе адметныя рысы ў ментальнасці беларусаў, перадае палымянае памкненне захаваць адзінства звычайнага і надзвычайнага, магчымага і забароненага з часоў прашчураў і да нашых часоў. Нездарма І. Фралова падкрэслівае, што “...*некалі і дзеці дзяцей маіх, а пасля і іх дзеці, вось так, як я зараз, годна і свядома, прынясуць і сваю даніну навагі радзіне*” [1, с. 40].

Бязмежную любоў да жыцця паэтэса выказвае ў цыкле вершаў “Обретение себя” (верш “Столько лет я живу наугад...”), асэнсоўвае значэнне паэзіі ў сваім лёсе (верш “К Поэзии”). І. Фралова падкрэслівае: паэзія як стваральная дзейнасць патрабуе цішыні і раўнавагі, чысціні душы і светлых уражанняў. Непрыманне хлусні і клятвы, якая даецца ў каханні, для лірычнай гераіні паэтэсы, як і для яе самой, – выразная адзнака адказнага стаўлення да пачуццяў (верш “Слова”).

У сучасным свеце, дзе праўда і мана, шчырасць і ліслінасць, справядлівасць і жорсткасць суіснуюць побач, уменне знайсці шчасце звязанае з такімі паняццямі, як *гуманізм і моц характару, воля і дабрыня*. Лірычная гераіня Іны Фраловай знаходзіць гармонію ў сваім духоўным свеце і стасунках з іншымі людзьмі, у эстэтычным спазнанні і сузіранні прыроды. “Белы бераг” паэткі – не толькі ідэальнае месца, дзе лёгка адпачываецца душой, побач з роднымі духам людзьмі, але і той сакральны зямны Эдэм, які шукае кожны чытач, звяртаючыся ў свабодную хвілінку да настольнай кнігі...

Таццяна МАЦЮХІНА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ПАНЯЦЦЕ ХРАНАТОПУ Ў СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ

Час і прастора ў літаратуры экзістэнцыялізму замкнёныя, аўтары рэдка прывязваюць сюжэт да канкрэтнага часу і ўказваюць месца дзеяння. Само дзеянне, як правіла, адносна гэтых катэгорый статычнае. Гэта класічны канон тэксту экзістэнцыялістаў. Хранатоп як адна з галоўных характарыстык экзістэнцыі чалавека прысутнічае ў любым тэксце, але ў розным выглядзе. Кожны аўтар па-свойму бачыць свет і адлюстроўвае бачанне ў творах, а вызначэнне характару героя, яго эвалюцыя лепш за ўсё праяўляюцца ў “памежнай сітуацыі”, калі час і прастора таксама адыгрываюць значную ролю.

Да прыкладу, дзеянне ў першай частцы трыпціха “Стах” **Барыса Пятровіча** адбываецца ў аўтобусе, які вязе галоўнага героя з месца яго навучання ў родную вёску. Адсутнасць статычнага месца дзеяння становіцца як бы бэкграўндам душэўных ваганняў Стаха, пастаяннай неабходнасці выбару і сумневу ў ім. Але па меры далейшага развіцця аповеду відаць, што насамрэч галоўнае месца дзеяння для героя – яго родная вёска, з якой звязана шмат успамінаў. І знаходзячыся ў сітуацыі выбару, герой звяртаецца менавіта да іх, успаміны становяцца яго арыенцірам: “...маленькая вёсачка... Маленькая вёсачка... Цэлы свет у мініяцюры. Увесь свет у мініяцюры. Бо ці бывае ўвогуле вялікім тое, што вакол нас? Горад-мегаполіс і той сціскаецца, звужаецца да свайго раёну, вуліцы, двара... да свайго мікракосму, у якім ёсць месца толькі бацькам, родным, знаёмым, сябрам, сяброўкам... І ў вялізным сьля альбо ў аграмадным горадзе іх роўна столькі ж, колькі ў маленькай вёсачцы. І яны такія ж самыя. Недзе хітэйшыя, а недзе больш наіўна-шчырыя ў сваіх пачуццях і ўчынках, але – такія ж... Абсалютна” [1, с. 89].

Час у Б. Пятровіча не нешта канкрэтнае, герой не прывязаны да пэўных храналагічных межаў. А вось у **Андрэя Федарэнкі**, да прыкладу, катэгорыя часу больш істотная, чым месца дзеяння. Але тут час таксама не выражаецца канкрэтна. Усё жыццё аўтабіяграфічнага героя з аповесці “Мяжа” падзяляецца на перыяды сутыкнення са смерцю ў розных яе абліччах. Аповесць пачынаецца з лічбы – “45”, але аўтар яе выкарыстоўвае ў кантэксце сваёй хваробы, якая становіцца для яго выпрабаваннем і сітуацыяй выбару, пасля якой пачалося пераасэнсаванне ўсяго пражытага: «*Карацей: заступіўшы адной нагой на мяжу са слупам з лічбаю “45”, адчуў я цягу да надрахункаў, чысткі, рэвізіі – у галаве, у жыцці, у літаратуры, пачаў перабіраць, пераглядаць папкі з рэалізаваным і нерэалізаваным,*

розныя канспекты, планы, чарнавікі, пісьмы, дзённікі, скідваць сёе-тое на кампютар, не надта задумваючыся, навошта» [2, с. 4].

Храналагічныя рамкі розных перыядаў жыцця героя ў аповесці “Мяжа” пазначаюцца рамкамі падзей, у якіх ён так ці інакш сутыкаецца са смерцю. Смерць падзяляе ўспаміны на “да” і “пасля”. Да прыкладу, смерць маці героя становіцца кропкай пераасэнсавання вартасці ўласнага жыцця і яго каштоўнасці, спасціжэння сутнасці таго моманту, калі ў жыцці чалавека ставіцца апошняя кропка. Менавіта колькасцю “сыходаў” сяброў і блізкіх вымяраецца ў аповесці катэгорыя часу. Праз пастаянны аналіз праблем жыцця і смерці, сэнсу існавання, яго сутнасці чалавек рэалізуе барацьбу з немінучым: “*Гэта была няроўная барацьба з Часам. Дзіцячае, наіўнае жаданне такім чынам перастрахавацца, абараніцца ад непазбежных, страшных, пастаянных Сыходаў. І літаратура – выдумка, фантазія – бачылася адзінай магчымасцю змагання з Часам і з Сыходамі (у тым ліку і з уласным сыходам)*” [2, с. 141].

Найбольш уважліва да катэгорыі часу ставіцца **Ігар Бабкоў**. У яго метафізічнай прозе сустракаецца шмат разважанняў пра сутнасць часу, але, як і згаданыя творцы, І. Бабкоў не ставіць сабе на мэце выразна акрэсліць часавыя межы той ці іншай падзеі. Час становіцца абстрактным паняццем, якое ўбірае ў сябе ўсе іншыя характарыстыкі чалавечай экзістэнцыі. Адмысловае разуменне часу сустракаецца ўжо ў першым яго рамане “Адам Клакоцкі і ягоныя цені”: “*Я сядзеў і чакаў Герду. Яна спазнялася, як заўсёды, як усе спазняюцца ў гэтай шалёнай гісторыі. Я сядзеў і думаю пра тое, што адмысловыя стасункі з часам даюць нам нарэшце нейкія звесткі пра свядомасць Аўтара, якога пакуль ніхто не бачыў. Спазніцца – значыць прыйсці кудысьці, але не ў час. Не ў час – гэта значыць, што часу ўжо няма. Што ж застаецца, калі ўжо няма часу?*” [3, с. 63].

Ігар Бабкоў дае ўяўленне пра час як пра з’яву канкрэтную, як пра месца, у якое можна патрапіць і якое мае свае каардынаты на фізічнай карце свету. Такім чынам, паняцце хранатопу ў творчасці пісьменніка набывае новае значэнне: яно не проста дае ўяўленне пра навакольны свет героя. Змена асэнсаванага значэння катэгорыі часу і месца дапамагае даць дадатковую характарыстыку ўнутранаму свету героя: “*Я чакаў Герду. Я ведаў, яна так ніколі і не патрапіць прыйсці ў час. Яна была чужая ў гэтым горадзе, вулкі якога не трываюць асяржэных, мяккіх, упэўненых крокаў, які патрабуе*

непрысутнасці, у якім добра жывецца адно прывідам. Яна была жывая” [3, с. 63].

У другім рамане “Хвілінка: тры гісторыі” І. Бабкова працягваецца гульня з хранатопам. Час і месца не проста ўзаемазамыняюць і дапаўняюць адно аднаго, але і становяцца адзіным цэлым, непарыўна звязаныя свядомасцю апавядальніка: “На пэўны час я застаўся ў адсутнасці, там дзе нічога няма. Колькі я там прабыў – невядома: там не было часавых адзнакаў, каб свядомасць магла за штосьці зачапіцца” [4, с. 26].

Для апавядальніка “Хвілінкі” час – катэгорыя жывая, зменлівая і дынамічная, яна можа як запавольваць, так і паскараць рух. Адчуванне зменаў, паскарэння тэмпаў жыцця адлюстроўваецца праз катэгорыю адсутнасці, якую можна разумець і як адсутнасць успамінаў пра нейкія падзеі (амнезію), і як адсутнасць герояў у часе і прасторы. Свет выглядае чужым, незнаёмым, халодным.

Па меры развіцця сюжэта час пачынае адлюстроўвацца апавядальнікам менавіта праз успаміны, якія прывязаны да перыядаў жыцця чалавека: дзяцінства, сталення і старасці. Калі агулам час падаецца цьмяным і далёкім ад чалавека, то дзяцінства ўзгадваецца як перыяд абсалютнага шчасця: “Ён быў ішчаслівы ў той момант успаміну, нейкім асаблівым дзяцінным, дзіўным пачуццём, у якім было намяшана многа ўсяго: многа радасці ад простых і цёплых рэчаў вакол, крыху бяспекі і спакою, але самае галоўнае – даверу, там было многа даверу...” [4, с. 115]. Асабе ўласціва існаванне ва ўспамінах, і таму адна з любімых катэгорый экзистэнцыялістаў “тут і цяпер” у рэальным жыцці амаль што не вы-

карыстоўваецца: мы не ўмеем жыць сёння. Але існуе яшчэ і другі тып людзей – якія жывуць не ўспамінамі, а марамі пра будучыню. І тое, і другое відавочна – уцёкі ад рэчаіснасці. Будучыня ў раманнах І. Бабкова такая ж цьмяная і незразумелая, як і час увогуле: “І ўсё ж такія будучыня пэўна была. Але, – чым далей, тым болей ён адчуваў гэта нейкім шостым пачуццём, – гэта была не іх будучыня. <...> Будучыня глядзела на іх скептычна. І ён яе не баяўся” [4, с. 126].

Напрыканцы рамана ўсё становіцца на свае месцы, час перастае быць абстрактным паняццем, а героі знаходзяць уласнае “тут і цяпер”, якое, аднак, непарыўна звязваецца з успамінамі пра мінулае і марамі пра будучыню. “Цяпершчына” ж, як кажа І. Бабкоў, была “крыху мітуслівая і няўцямяная”.

Такім чынам, час і месца ў творах сучасных беларускіх пісьменнікаў разбураюць традыцыйнае разуменне паняцця хранатопу і набываюць новае значэнне, узаемазамыняюць адно аднаго, суадносяцца з экзистэнцыйнай катэгорыяй “тут і цяпер” і могуць увасабляцца ў выглядзе “памежных сітуацый” або асноўных этапаў жыцця чалавека.

Спіс літаратуры

1. **Пятровіч, Б.** Пуціна : аповесці / Б. Пятровіч. – Мінск : Кнігазбор, 2015. – 200 с.
2. **Федарэнка, А.** Мяжа : раман-эсэ, апавяданні / А. Федарэнка. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 264 с.
3. **Бабкоў, І.** Адам Клакоцкі і ягоныя цені : раман у дзесяці гісторыях / І. Бабкоў. – Мінск : БАС, 2001. – 110 с.
4. **Бабкоў, І.** Хвілінка: тры гісторыі : раман / І. Бабкоў. – Мінск : Логвінаў, 2013. – 231 с.

Крысціна БАНДУРЫНА.

Паэтычны сад

ВАРАЖЫТНЫЯ “ЦЗІН-ШАСЦІРАДКОВІКІ” ЛЮДМІЛЫ ПАЎЛІКАВАЙ-ХЕЙДАРАВАЙ ЯК НОВАЯ ЦВЁРДАЯ ФОРМА ВЕРША

У прадмове да публікацыі фрагментаў з кнігі іцзін-секстэтаў “Вечаровае веча” Людміла Паўлікава-Хейдарова згадвае моцныя ўражанні ад кітайскай “Кнігі перамен”, “якую яшчэ называюць Чжоу, або І-Цзін” і якая “налічвае каля 5000 гадоў” [3, с. 55] (паводле сувенірнага выдання 1990 г. – каля 2500 гадоў [1, с. 2]). “Кніга перамен”, лічыць паэтэса, захавалася дагэтуль “дзякуючы мудрасці таго, хто прыстасаваў яе для варажбы, бо ведаў мудрэц неўміручую цікаўнасць чалавека да сваёй будучыні” [3, с. 55]. Яна мае філасофскім падмуркам канфуцыянства, даасізм і фэн-шуй [3, с. 55].

Сутнасць варажбы ў тым, што ахвотны даведацца лёс “перамешвае” між далонямі і кідае на стол тры манеты: калі большасць з іх “арлы” – малюе на паперцы суцэльную лінію, калі “рэшкі” – штрыхаваную. Каб атрымалася гексаграма, падкідаць манеты трэба шэсць разоў, схема малюецца знізу ўверх. На пачатку “Кнігі перамен” ёсць табліца, якая ўключае верхнюю і ніжнюю часткі гексаграмы. На скрыжаванні іх адпаведнікаў знаходзіцца лічба, нумар гексаграмы – пад нумарам напісаны прагноз на найбліжэйшы час для таго, хто варожыць.

Трэба сказаць, хрысціянская царкоўная традыцыя да варажбы ставіцца адмоўна, лічыцца,

што чалавек спакушае сябе нячыстай сілай і тым самым прыцягвае адмоўныя падзеі ў жыццё.

Людміла Паўлікава-Хейдарава дае вершам, напісаным паводле “Кнігі перамен”, лаканічныя назвы з 1 – 3 слоў (гексаграмы ў самой кнізе без назваў). Пад назвай змешчаная гексаграма – схема для варажбы, а пасля – сам твор. Калі разглядаць тэксты як цвёрдыя формы, то можна сказаць, што гэта шасцірадкавікі з пэўна зададзенай мужчынскай і / або жаночай рыфмай і спосабам рыфмоўкі радкоў (кальцавы, перакрываючы, сумежны), выбар абумоўлены гексаграмай – яе суцэльнымі (мужчынская рыфма) і / або штрыхаванымі (жаночая рыфма) радкамі. Мужчынская і жаночая рыфмы нібыта адсылаюць нас, паводле Л. Паўлікавай-Хейдаравай, да паняццяў *ян* і *інь* з кітайскай філасофіі, на якіх і базуецца светаўспрыманне *i-цзін* [3, с. 55]. Значыць, калі ў гексаграме толькі суцэльныя або толькі штрыхаваныя радкі, то маем твор-манарым з мужчынскай або жаночай рыфмай. Калі ж сустракаюцца і суцэльныя, і штрыхаваныя радкі, тады ў вершы прысутнічае і мужчынская, і жаночая рыфма. Поўная колькасць шасцірадкавікаў “Вечаровага вечы” Л. Паўлікавай-Хейдаравай (у “малодосцеўскай” публікацыі іх значна менш) адпавядае колькасці гексаграм з прагнозамі “Кнігі перамен” – 64 пункты.

Творы паэтэсы найлепш называюць не *секстэтамі* (шасцірадкоўямі ў складзе большага твора, шасцірадкавымі абарванымі строфамі) [4, с. 391], а *шасцірадкавікамі* (“вершамі з шасці вершарадоў, завершаных па метрычнаму, інтанацыйна-сінтаксічнаму малюнку і па думцы” [4, с. 539]).

Цвёрдыя формы карысныя ўзнаўляльнасцю, магчымасцю шматкроць напаяняць шаблон аўтарскім арыгінальным зместам. Аднак “іцзін-секстэты” Л. Паўлікавай-Хейдаравай самі па сабе – з’ява ў сучаснай беларускай паэзіі, бо зрабіць беларускую, тым больш персанальную “Кнігу перамен” ніхто да яе не здагадаўся. Паэтэса ў індывідуальных трактоўках прадказанняў адштурхоўвалася ад зместу адпаведных гексаграм з “Кнігі перамен”, пераасэнсоўваючы іх. Магчыма, у творцы будуць паслядоўнікі, якія замацоўваюць форму, пацвердзяць яе жыццяздольнасць, патэнцыял да ўзнаўлення.

Гексаграма 2 абячае варажбіту, што “*жаданне Ваша здзейсніцца, хоць і не адразу*” [1, с. 3]. Адпаведна 2-і верш называецца “Здзяйсненне” і заканчваецца словамі “*далёка перамога*” [2, с. 56]. 5-я гексаграма змяшчае парады “*чакайце*” і “*патрывайце яшчэ крыху*” [1, с. 4]. І 5-ы верш называецца адпаведна – “Неабходнасць чакаць”. Аўтарка ўспамінае, як пісала вершы вечарамі, калі вечарніцы (вечаровыя зоркі) уяўляліся ёй “*нісьмёнамі нябёсаў*”, а яна сама – “*усяго іхнім летанісцам*” [3, с. 56]. Спадарыня Людміла дапаўняе вершы настроем ад прыжытага, суб’ектыўным успрыман-

нем вечара ў пакоі і за акном. Паэтэса фармулюе выказванні з такім прыцэлам, каб яны, адлюстроўваючы змест “Кнігі перамен”, узбагачаліся яе суб’ектыўнай рэцэпцыяй рэчаіснасці, самі маглі служыць дзякуючы сімволіка-метафарычнаму напаянню сродкам варажбы для іншых і адначасова былі высокамастацкімі паэтычнымі творами. Як, напрыклад, 20-ы верш пад назвай “Сузіранне”:

*Гуцее цень зямны. І на змярканні
цішэе дол і думак крок чаканні,
пагляд мякчэе і святло. І кане
у сон наступнасці, над светам і вякамі
ляціць душа. І адступае час,
каб невядомасць зазірнула ў нас* [2, с. 58].

Але калі сімволіка-метафарычны пласт гэтага верша сапраўды стварае глыбокі падтэкст, то форма адступае ад задумкі: аўтар, відаць, забылася, што, адпаведна гексаграме, павінна быць адна жаночая рыфма не ў першых чатырох радках, а ў чатырох апошніх, а адна мужчынская рыфма – не ў апошніх двух радках, а ў двух першых.

Паколькі ў творах з “Вечаровага вечы” фіксаваная колькасць радкоў, а спосаб рыфмоўкі радкоў і від рыфмы абумоўлены відамі радкоў адпаведна гексаграмам “Кнігі перамен”, то можна казаць, што Людміла Паўлікава-Хейдарава стварыла новую цвёрдую форму верша – “іцзін-шасцірадкавік”, які прыносіць у сучасную беларускую паэзію экзатычныя ноты, набліжае да нас кітайскую філасофію, светаўспрыманне, а таксама выконвае прагнастычную функцыю. Можна таксама сказаць, што “Вечаровае вечы” – гэта суб’ектыўна-аўтарскі сучасны беларускамоўны вершаваны пераказ кітайскай “Кнігі перамен”.

Спіс літаратуры

1. **Какие перемены ждут вас, или Гадание по-китайски:** Сувенирное издание. – [Минск]: [Минская полиграфич. фабрика “Красная звезда” МППО им. Я. Коласа], [1990]. – 20 с.
2. **Паўлікава-Хейдарава, Л.** Вечаровае вечы: Кніга іцзін-секстэтаў (Фрагменты) / Л. Паўлікава-Хейдарава // Маладосць. – 2009. – № 1. – С. 56 – 58.
3. **Паўлікава-Хейдарава, Л.** Зазірнуць у Кнігу Перамен: Слова ад аўтара / Л. Паўлікава-Хейдарава // Маладосць. – 2009. – № 1. – С. 55 – 56.
4. **Рагойша, В. П.** Паэтычны слоўнік / В. П. Рагойша. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск: Беларус. навука, 2004. – 576 с.

Таццяна БАРЫСЮК,
малодшы навуковы супрацоўнік
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Скарбы мовы

ГУКАВЫЯ НАМІНАЦЫІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ НА МАТЭРЫЯЛЕ ДРУГАСНЫХ СУБСТАНТЫВАЎ

Гукі, якія суправаджаюць чалавека ад нараджэння да смерці, – вельмі разнастайныя, яны належаць да найважнейшых сродкаў успрымання навакольнага свету органамі слыху. Саўнд-шафт (англ. *sound* ‘гук’) як сукупнасць гукаў пэўнай мовы ўтварае значны лексічны пласт, дзе важную ролю выконваюць другасныя намінацыі, утвораныя ад першасных лексіка-семантычных варыянтаў (ЛСВ) самых розных па семантыцы лексічных адзінак галіны-крыніцы. Яны дазваляюць больш дэталёва і зрокава апісаць голас чалавека і разнастайныя гукі жывёльнага, расліннага і артэфактавага свету, якія ў свядомасці носьбітаў беларускай мовы ўспрымаюцца ў выглядзе злітных і выразна арганізаваных іерархічных мадэлей.

Развіццё другасных субстантыўных намінацый ажыццяўляецца ў трох асноўных кірунках: а) гукі, што ўтвараюцца чалавекам → гукі, утваральнікі якіх жывёлы, птушкі, дрэвы, расліны, водная плынь, вецер і інш.; б) гукі, што ўтвараюцца жывёламі і птушкамі → гукі, утваральнікі якіх людзі і артэфакты (як правіла, транспартныя сродкі, узбраенне); в) гукі, звязаныя з выкананнем музычных твораў → гукі, што ўтвараюцца прадстаўнікамі жывёльнага і расліннага свету.

Першая мадэль мае антрапамарфічны характар, і пераасэнсаванні ў ёй ажыццяўляюцца ад гукаў чалавека да падобных у нечым шуму дрэў (і іх лістоты) і ветру, журчання вады, усплёску хваль, птушынай гаманы і інш. У слоўніках літаратурнай мовы засведчаны субстантывы *галашэнне* (чаек, ветру, палазоў), *гамонка* (птушыная, басістых чмялёў, хваль і ручаін, лясоў), *гоман* (шумлівых хваль, белавежскіх дрэў, птушак), *голос* (лясоў і гаёў, вятроў, птушак), *енк* (завей), *крык* (гракоў), *кугаканне* (савы), *пераішпты* (ніў, хваль з асакой), *посвіст* (ветру), *рогат* (бур, акіяна), *стогн* (грому, ракі), *уздых* (лазовых хмызнякоў, завірухі), *уздыханне* (ветру, мора), *усхліп* (завей, хвалі), *шаптанне* (чароту), *шэпт* (бязроз, хваляў, снегу).

Той жа кірунак сэнсавага развіцця назіраецца ў структурах наступных аказіянальных метафар.

Балбатня. Калі мы сустрэліся з табой, / І вясельных чарак перазвон / Чулі ў салаўінай балбатні (Х. Жычка).

Гамана. Гамана сястрыц-зязюль (Я. Янішчыц); Мiane дагнала клёнаў гамана (У. Марук).

Гуканне. Я прахпіўся ад гукання пеўняў (Ф. Баторын).

Дыспут. Шумны дыспут лісця (М. Кусянкоў).

Лаянка. Сарокі лаянкай абразілі / Забыты, некрануты свет (В. Лукша).

Літанне. Яшчэ больш гучна, яшчэ з большым натхненнем правяць салаўі раннія літаны (Я. Колас).

Малебен. І сядзе на елцы высокай касач, / свае адчытае малебны... (У. Дубоўка).

Маленне. Трубяць алені ў шлюбным маленні, / І цецярук-лапатун балбоча (Р. Барадулін); У вячэрнім маленні званоў – / Учараішніх вякоў перазовы (Л. Пранчак).

Малітва. Сосны і вязы, дубы і асіны / Вокала возера вартай пасталі, / Долю ківаюць паклоны нямыя, / Небу малітву таемную твораць (Я. Купала).

Плач. І восень сцюдзёная з ветрам і плачам... (У. Дубоўка); Ціхі плач бяроз (В. Вабішчэвіч).

Прычытанне. І раптам з адвечнага мора імглы завітвае вецер – сляпы чарнакніжнік – прычытаннем асіны і енкам пілы (В. Маракоў).

Смех. Смех блакітных васілёчкаў / У межах росных збажыны (Я. Колас); Журблівы смех ручайкі (М. Лынькоў); Гром-смех пракаціўся па нябёсах (Л. Дайнека); Над сінім лесам, шэрым полем задорны смех ліе вясна (В. Маракоў).

Трызненне. Трызненне ветру і бярозы (В. Слінко).

Менш распаўсюджанай лічыцца заанімічная мадэль, у якой гукі жывёл і птушак атаясамліваюцца з гукамі чалавека. У працэс метафарызацыі ўключаюцца ўзуальныя субстантывы *шчабятанне*, *шчэбет* (*шчабяток*), *скуголенне*, *кудахтанне*, *іржанне*, *роў*, *брэх* (аказ.): *Яна ўстрымалася ад пустога шчабятання і моўчкі села на пянёк, уткнуўшы нос у кніжку* (М. Машара); *Мне па душы жончын шчэбет ды рулады*

салаўя! (А. Масарэнка); **Шчабяток** дзіцячы будучай маёй каханай (М. Мятліцкі); **Ваша кудатанне** на ўсёй пакой ужо надакучыла (М. Лынькоў); **Тут ужо не смех, а проста іржанне** пракацілася па класе (А. Чарнышэвіч).

Гукі жывёл часам успрымаюцца разам з пэўнымі матэрыяльнымі аб'ектамі, якія ўтвараюць такія гукі. У такіх выпадках у сферы-мішэні метафарычнай канцэптуалізацыі апынаецца гучанне баявых машын (танкаў, грузавікоў, самалётаў), зброі (кулямётаў, рэвальвераў), транспартных сродкаў, розных артэфактаў: **Цемру жудаснай вайны, / Крыві, атрутных газаў і фугасаў, / Иржання** й кашалю картавых танкаў... / Усю тую цемру / Прарэзала святлом нязмерным веры. (Я. Купала); **У вушы раптам уварваўся роў** грузавіка (А. Дзятлаў); **Неўзабаве ён пачуў роў** самалёта, а потым сухі трэск кулямётаў (І. Гурскі); **Ацалелыя яблыні / Помняць звяглы / Кулямётаў зганчэлы брэх** (Р. Барадулін); **Масляністы клёкат** сялянскіх вазоў чуўся там недзе, на вёсцы (М. Зарэцкі); **Глухім водгукам даносілася стракатанне** і гул малатарні з недалёкай вёскі (П. Пестрак).

У трэцяй мадэлі (музычнай) у якасці сферы-донара выступаюць гукі, звязаныя з выкананнем музычных твораў, і самі музычныя творы. Меладычнасць і музыкальнасць гукаў, выкананне пэўных мелодый, песень і іншых музычных твораў пераносяцца на нечым падобныя спевы птушак, шум ветру, шэлест лістоты і інш. У якасці крыніцы матывацыі для выражэння такіх гукаў у літаратурнай мове выступаюць першасныя ЛСВ полісемантаў **музыка** (лесу, лясоў, світання), **песня** (жаваранка, палёў, вятроў), **спеў** (вады, вятроў), **спяванне** (салаўінае). Колькасць такога роду аказіянальных ЛСВ у некалькі разоў перавышае колькасць узуальных ЛСВ і прадстаўлена наступнымі намінацыямі.

Гімн 'урачысты, хвалебны музычны твор'. **Звіняць шчабятуюшкі** – / Свой гімн пяюць птушкі (Я. Купала); **Гімн чыстаму каханню заспявалі званчэй чараты** (Р. Мурашка); **Шумець век векам будуць хвоі / І гімны славы вам складаць** (Я. Колас).

Калыханка 'песня, якую спяваюць, калі калышуць дзіця'. **Дарэмна п'яеш калыханку, зіма** (А. Вялюгін); **З прыродай жорсткай біўся** [чалавек] з веку ў век / **Пад Прыпяці глухую калыханку** (У. Верамейчык).

Кантата 'буйны музычны твор; харавая песня'. **І слухаю праз шапаценне лісця... кантата ахрыплага пеўня** (М. Танк).

Канцэрт 'публічнае выкананне музычных і іншых твораў'. **І салаўі на вечарах / Даюць свае канцэрты** (М. Танк); **Птушыны канцэрт не сціхае ў лугах** (М. Лупсякоў).

Найгрыш 'народная інструментальная мелодыя'. **Ну, вядома ж, я не мог праспаць... / Гэты цвёркуновы найгрыш сольны...** (Н. Гілевіч).

Накцюрн 'невялікі музычны (пераважна фартэпіяны) твор лірычнага характару'. **У запечку знаёмы накцюрн цвёркуноў** (М. Танк); **Сумуе снег, разрумзаўся лядок, / а павадак зайграў накцюрн сустрэчы...** (Р. Баравікова).

Напеў 'мелодыя, матыў'. **З тых дзён, поўных чараў казкі, / Пад напеў дарожных лоз, / Стаў я песняром сялянскім / Гэтых сцежак і бяроз** (М. Танк); **Напевы вясновай дубровы** (А. Дзеружынскі).

Нота 'асобны гук пэўнай вышыні ў музыцы і спевах'. **Колькі назойлівых нотаў / Дождж паўтараў ачмурэла** (І. Тарасава).

Паланэз 'урачысты бальны танец і музычны твор у рытме гэтага танца'. **Журавы спяваюць паланэз** (А. Сыс); **Паланэз вяртанна агніста найграе на чарацінах пругкіх беспрытульны вецер** (Р. Малахоўскі).

Рапсодыя 'віртуозны інструментальны твор на тэмы народных песень і танцаў'. **За акном рапсодыя асенняя** (Д. Пятровіч); **Цяпер сама з сабой у згодзе я, / І ваяўнічы дух астыў, / Мая асенняя рапсодыя / На веснавы гучыць матыў** (Н. Маеўская).

Рэквіем 'музычны твор жалобнага характару'. **Зайграла восень рэквіем / З ліста, / Што павуцінку навісу трымае** (У. Скарынкін); **У просіні над вежамі, над рэкамі / жураўліны рэквіем** (А. Вялюгін).

Рэчытатыў 'напеўная размова ў вакальна-музычным творы'. **І вось над намі сосны хорам / Свой пачалі рэчытатыў** (М. Танк).

Саната 'музычны твор з трох або чатырох частак'. **Скрыпічны ключ зямлі збірае спакваля ў санату ручаёў дажджынкі-ноты** (В. Сахарчук).

Сімфонія 'вялікі музычны твор для аркестра'. **Мінск устае ў сімфоніі гудкоў** (М. Танк); **Атуліў нас лес святлом зялёным / І сімфоніяй гаючай цішыні** (З. Прыгодзіч).

Сола 'выкананне твора адным музыкантам, спеваком'. **Чулася птушкі світальнай сола** (В. Гардзеі); **Начное сола майстра салаўя / На золаку птушыны хор змяняе** (П. Саковіч).

Фантазія 'музычны твор свабоднай формы, імправізацыйнага характару'. **Пад сто фантазій сівера / І пад дажджу авацыі / Каханна вочы сінія / Мяне ніякавацілі** (В. Стрыжак).

Частушка 'кароткая песня жартаўлівага або сатырычнага зместу, прыпеўка'. **Пад сасновыя частушкі п'яны вецер завірыў** (М. Танк).

У працэс метафарызацыі могуць уключацца найменні нізкіх мужчынскіх (жаночых) галасоў: **Гучаць альты, пяюць басы** – / **Чаруюць музыкай лясы** (В. Сахарчук); **І чутны старых віроў басы, / Бо віры, як жорны, круціць Нёман**

(К. Жук); Цягнікі... пераклікаліся гулка **басам густым** (М. Танк).

Часам гукавыя найменні адначасова выкарыстоўваюцца ў невялікіх тэкставых фрагментах і тым самым ствараюць яскравы гукавы вобраз. Параўнаем: *Ах, як нам блізка і знаёма / З гадоў дзіцячых, маладых – / Вясных рэчак дзіўны гоман, / Даждоў цымбалы, бубны грому, / Жалейкі птушак паміж іх* (П. Броўка); *Снуючыся высока ў небе, раняла птушка мяккія, ласкавыя мелодыі, сатканяся са звону срэбраных струн, з булькання лясных ручайкоў, з зумкання пчаліных крыльцаў, шолаху кра-сак* (Я. Колас); *Траў заігралі зялёныя гуслі, струны сцяблін і цымбалы расіцы* (М. Калачынскі).

У невялікім паэтычным тэксце Уладзіміра Мазго за кошт арганічнага спалучэння дзеясловаў *спяваць, іграць, гучаць, чараваць* з субстантыўнымі метафарамі *паланэз, альт, бас, музыка* ўзнаўляецца дынамічны малюнак веснавога абуджэння лесу:

*Падорыць мне вясовы лес
Свой непаўторны паланэз.
Спявае гай,
Іграе бор –
Усім вятрам наперакор.
Гучаць альты, пяюць басы –
Чаруюць музыкай лясы.*

У вершы “Асенні дождж” Васіля Сахарчука створаны выразны малюнак дажджу з яго музы-кай, клавіятурай траў, струнамі галля, званочкамі лістоты, скрыпкамі клёнаў і бубнамі парасонаў:

*Абагаўляю музыку дажджу,
на мову слоў яе перакладаю,
услухваюся ў дождж,
стаіўшыся, гляджу,
як музыка плыве з-за небакраю.*

*З клавіатуры траў,
счарнелых струн галля
і са званочкаў соннае лістоты
скрыпічны ключ зямлі
збірае спакваля
ў санату ручаёў
дажджынкі-ноты.*

*Чаруе цішыню,
іскрыцца і няе
музыка-дождж на жоўтых скрыпках клёнаў.
І слухаючы дождж,
са сховаў дастае
зямля тугія бубны парасонаў.*

Тэматычная скіраванасць першасных ЛСВ полісемантаў і іх метафарычнае развіццё зале-жыць ад той ці іншай ступені праяўлення гучан-ня. Так, вялікая сіла, працягласць, узмоцненасць гучання гукаў жывой прыроды атаясамліваюцца з авацыяй, кананадай, сваркай, вэрхалам, гармі-

дарам, лямантам: *Лістабой аглушае папар раска-цістай хваляй асенніх авацыяў* (Э. Акулін); *Нада мной бушуе грому кананада* (К. Буйло); *На старой бярозе штосьці не падзялілі, усчупілі сварку варо-ны* (І. Аношкін); *Ясень дрыжыць пад дажджом, / Слухае сварку маланак* (С. Чыгрын); *А на узгорку лысым гандаль вераб’іны* (І. Лосік); *Птушыны вэр-хал быў на азёрах і балотах* (Л. Дайнека); *Гармідар птушак у гаі хавае гук шчымылівай скрухі* (В. Та-рас); *Але мінула з паўгадзіны, а вароны і не думалі спыняць лямант* (А. Якімовіч).

Найменні казка, роздум, пошум, веча аказва-юцца ў рэцыпентнай зоне ціхіх, не зусім выраз-ных гукаў: *Ціха калосікі баялі казкі* (А. Гурло); *Пад неба ўзняць журавы / І пошум трапяткі бярозы, / І дуба роздум векавы* (М. Стральцоў); *Наўкол паўсталі таўшчэзныя хвоі, іх ціхі, цягучы пошум плыў угары* (В. Быкаў); *Апошні раз удзячна гляну / На заізелую паляну, / Дзе дрэў сівых аціхла веча / І ярка полымя трапеча* (У. Скарынін).

Сярод гукавых метафар у асобную групу вы-лучаюцца маўленчыя метафары, якія ў сваёй большасці характарызуюць працэс маўлення, яго тон, гучнасць, рытм, інтанацыю, а таксама манеру гаварэння. У якасці базы для ўтварэння такіх метафар часцей за ўсё выступаюць наймен-ні, звязаныя з патокам вады (ручаём, струменем, вірам, вадаспадам, каскадам). У працэсе метафа-рызацыі слоў гэтай тэматычнай групы могуць ак-туалізавацца дадатковыя семы ‘імклівасць, хут-касць’, ‘бесперапыннасць’: *У прастор выляталі ручайны пывучых слоў* (К. Чорны); *Ліліся радкоў ручайны / І ўздыхі душы ўперамеж* (М. Калачын-скі); *Цячэ прамоў струмень, ракоча гаварыльня* (А. Звонак); *Пакуль бруяцца слоў віры / і думкам цесна на паперы, / прашу цябе, свяча, гары, / ахоў-вай мой пакойчык шэры* (С. Давідовіч); *Міраслаў прывыкаў да Вадзіма, да штодзённых прагулак, да вадаспаду слоў* (В. Гігевіч); *Яраслаў сыпнуў чар-говы каскад пытанняў, але мы не маглі слухаць адказаў* (І. Дуброўскі).

Гукавыя метафары часам утвараюцца ад най-менняў музычных інструментаў. У гэтых выпад-ках праводзіцца паралель паміж гучаннем музыч-ных інструментаў і гукамі, якія ўтвараюць дрэвы, расліны, вецер, бура, завіруха, дождж, рэчка, ру-чай, птушкі, насякомыя, артэфакты і інш. У пра-цэсе метафарызацыі ўключаюцца першасныя ЛСВ субстантываў *гуслі, цымбалы, жалейка, скрыпка, орган, флейта, бубен, кантрабас, дуда, смык: Доў-га лес на гуслях граў зялёных* (М. Танк); *Зайгралі на мілі вятрыскавы гуслі* (А. Вялюгін); *Зарою вес-няй празвіні, мой край, / На ручайкоў цымбалах заіграй* (М. Віняцкі); *Ледзь кратаў лёгкі вецер / Цымбалы звонкіх ніў* (М. Лужанін); *Час для роз-думу – вечар позні. / Чула мама жалейку квецені. / Чуе мама жалейку пожні* (А. Емяльянаў); *Вецер на*

скрытках сосен іграў (А. Бачыла); *Скрытка* начно-га *дажджу* *цешыць старыя таполі* (Т. Лапцёнак); *Пад гукі скрытак конікаў* / *Танцуюць матылькі* (А. Сербантовіч); *Шумелі тут вяршыні баравыя*, / *Ствол да ствала – гудзеў лясны арган* (А. Куляшоў); *Лесу арган ахрып* (Л. Філімонава); *Цішыню трансліруюць сосны*, / *Флейта івалгі сонечна грае* (А. Русецкі); *У срэбны бубен б'юць сініцы*, / *На флейтах свішчуць снегіры* (В. Вітка); *На кантрабасах дрэў*, на *флейтах* *завірухі* / *Такі каниэрт наладзілі вятры*, / *Што нават снег, каб рэквіем паслухаць*, / *Як белы слуп, насіўся угары* (А. Сербантовіч); *Галосіць пад вострым смыком палазоў* / *Тугой безнадзейнай сцяжыны струна* (М. Танк).

Некаторыя маўленчыя метафары арыентаваны на выяўленне спецыфікі маўлення з улікам яго сэнсавай напоўненасці, сілы і моцы ўздзеяння, пэўнай скіраванасці да адрасата. Параўнаем: *І чарсцее душа ад карозіі безадказных, бяздумных слоў* (В. Вітка); *Усюды восеньская стомленасць і слоў азяблы лістапад* (М. Баравік); *Пачынай выплаўляць слоў трывожную медзь* (У. Верамейчык); *А трэба мне ў жыцці няшмат*: / *Спакой душы, бунтарства слова*, / *Свой далягляд і твай пагляд* / *Вачэй зялёных, як замова* (А. Салтук); *Ты год вяртаешся назад* / *У безнадзейнасць, асцярожна*, / *І ў вечаровасці астражнай* / *Ссытаеш словаў колкі град* (В. Куртаніч); *І што тут зробіць нават бог*, / *Хоць і зра-*

біць захоча, / *Калі каменных слоў гарох*, / *Як ад сцяны, адскоча!* (А. Сербантовіч); *Бясконцыя сходды*, і *пахне час адсутнасцю зла ў пене пульхных фраз* (П. Шруб); *Быў свінец непатрэбных слоў*, / *Кананада бязладных гукаў* (С. Сокалаў-Воюш).

Такім чынам, сярод субстантыўных намінацый рэльефна вылучаюцца дзве групы: у першай у якасці зыходнай паняццёвай сферы выступаюць найменні гукаў чалавека, у другой – найменні, што называюць пэўныя музычныя кампазіцыі, творы песеннага жанру, музычныя інструменты. Пры ўтварэнні субстантыўных другасных намінацый назіраецца дэрывацыйная актыўнасць, якая распаўсюджваецца не толькі на ўзуальныя, але (у большасці) і на аказіянальныя ЛСВ і тым самым пашырае зоны метафарычнага аўдыльнага поля. Глыбінны семантычны патэнцыял такіх намінацый не абмяжоўваецца ўказаннем на пэўны гук, ён дазваляе выразіць спецыфіку гучання гукаў і іх розную градацыю, прадэманстраваць характар ускладненасці гукавых тыпаў дадатковымі семамі (працягласці, невыразнасці, прыглушанасці, імклівасці, бесперапыннасці, узмацненасці, вялікай гучнасці, авацыйнасці і інш.).

Васіль СТАРЫЧОНАК,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Нашы прозвішчы

ОНИМЫ ПІСЬМЕННІКАЎ

Працяг. Пачатак у №№ 3 – 12 (2016), 1 – 3, 6, 7 (2017).

Паўлёнак (Барыс) – дэрыват з суфіксам *-ёнак* ад антрапоніма *Павел* (і *Паўла*, *Паўло*) і семантыкай ‘нашчадак названай асобы’ (*Паўл-ёнак*). ФП: *Павел* – *Паўлёнак*.

Паўлікава (Людміла) – форма прыметніка з прыналежным суфіксам *-ава* ад антрапоніма *Паўлік* з семантыкай ‘нашчадак’ (дачка) асобы з прозвішчам *Паўлік*. ФП: *Павел* – *Паўлік* – *Паўлікава*.

Паўлюкоўскі (Уладзіслаў) – дэрыват з суфіксам прэстыжнасці *-оўскі* ад антрапоніма *Паўлюк*. ФП: *Павел* – *Паўлюк* – *Паўлюкоўскі*.

Пацюпа (Юрась) – утварэнне ад гутарковай формы імя *Ипатий* – *Пац* – *Пацюпа*. Як і *Патуна* (Бірыла М. Беларуская антрапанімія, 1982, с. 168). Разам з тым структура антрапоніма не дае тлумачэння фарманту *-упа*, таму больш верагоднае яго адапелятыўнае паходжанне – ад дзеяслова *пацюпаць* і дэрывата ад яго *пацюпайла*, што падаюцца “Вялікім слоўнікам беларускай мовы” Ф. Піскунова (с. 714) з семантыкай ‘прагультая’, а таксама “Слоўнікам беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча”

(1982, т. 3, с. 469): “*Пацюпайла* м. і ж., зневаж. хто гультаяваты” (*Пацюпайла марудна робіць*). ФП: *пацюпаць* – *пацюпа* (‘маруда’) – *Пацюпа*.

Пачопка (Янка) – семантычны дэрыват з акцэнтаваннем ад апелятыва *почапка* ‘вяровачка, раменьчык, за якія чапляюць, падвязваюць што-н’, а таксама ‘назва дэталюў у выглядзе колца або паўколца, якія злучаюць што-н’. ФП: *пачапіць* – *почапка* – *Пачопка*.

Пашкоў (Генадзь) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Пашка* (*Пашк-оў*) з семантыкай ‘нашчадак’. ФП: *Павел* – *Паша* – *Пашка* – *Пашкоў*.

Пестра́к (Піліп) – семантычны дэрыват ад апелятыва *пястрак* (рус. *пестряк*) ‘стракач’ (*стракачы* ‘сямейства жукоў са стракатым надкрыллем’).

Петрашкевіч (Алесь, Альфонс) – форма бацькаймення ад антрапоніма *Пятрашка* з акцэнтаваннем фарманта *-евіч* і семантыкай ‘нашчадак Пятрашкі’. ФП: *Пётр* – *Пятраш* – *Пятрашка* – *Пятрашкевіч* – *Петрашкевіч*.

Петрукоў (Міхалка) – форма прыналежнага прыметніка з суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Пятрук* (*Петрук-оў*) з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *Пётр* – *Пятрук* – *Петрукоў*.

Петручук (Васіль) – дэрыват з суфіксам *-ук* ад антрапоніма *Пятрук* і семантыкай ‘нашчадак Петрука’. ФП: *Пётр* – *Пятрук* – *Петручук*.

Півавараў (Зяма) – форма прыналежнага прыметніка з суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Півавар* з семантыкай ‘нашчадак’. ФП: *піва варыць* – *півавар* – *Півавар* – *Півавараў*.

Піліпаў (Іван) – форма прыналежнага прыметніка з суфіксам *-аў* ад *Піліп* з семантыкай ‘нашчадак Піліпа’. ФП: *Піліп* – *Піліпаў*.

Пінчук (Аркадзь) – семантычны дэрыват ад апелятыва *пінчук* ‘жыхар Пінска’. ФП: *Пінск* – *пінчук* – *Пінчук*.

Пісарык (Алесь) – дэрыват з суфіксам *-ык* ад антрапоніма *Пісар* з семантыкай ‘нашчадак Пісара’. ФП: *пісаць* – *пісар* ‘канцэлярскі службовец’; а раней *пісар* ‘асоба, якая займалася перапіскай чаго-н., а таксама (жартоўна) ‘той, хто піша, хто ўмее пісаць’ – *Пісар* (мянушка, пазней прозвішча) – *Пісарык*.

Пісьмянкоў (Алесь) – форма прыналежнага прыметніка з суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Пісьмянок* з семантыкай ‘нашчадак Пісьмянка’. ФП: *пісаць* – *пісьмо* – *пісьменны* – *пісьмянок* – *Пісьмянок* – *Пісьмянкоў*.

Плуг (Адам) – семантычны дэрыват ад апелятыва *плуг* ‘сельскагаспадарчая прылада з шырокім металічным нарогам або дыскам для ворыва’. ФП: *плуг* (‘прылада’) – *Плуг* (мянушка) – *Плуг*.

Пракаповіч (Мікола) – форма бацькаймення ад антрапоніма *Пракоп* з акцэнтаваннем фарманта *-овіч* і семантыкай ‘нашчадак Пракопа’. ФП: *Пракоп* – *Пракопаў* – *Пракаповіч* – *Пракаповіч*.

Пракопчык (Леанід) – утварэнне з суфіксам *-чык* ад антрапоніма *Пракоп* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *Пракоп* (імя) – *Пракопчык*.

Пранчак (Леанід) – адымёнавае прозвішча, паходзіць ад *Прантишек* (< *Франтишек*): *Прань* – *Пранец* – *Пранчак*.

Прашковіч (Мікола) – форма бацькаймення ад антрапоніма *Прошка* (*Прашко*) з акцэнтаваннем фарманта *-овіч* і семантыкай ‘нашчадак Прошкі’. ФП: *прасіць* – *проська* – *прашу* – *прошка* і *прашко* – *Прошка* і *Прашко* – *Прашковіч*.

Просты (Пётра) – семантычны дэрыват ад апелятыва *просты* ‘няхітры, прастадушны, адкрыты, не ганарлівы’ і пад. ФП: *просты* – *Просты*.

Пруднікаў (Алесь, Павел) – форма прыналежнага прыметніка з суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Пруднік* з семантыкай ‘нашчадак Прудніка’ (*Пруднік-аў*). ФП: *пруд* (састарэлае) ‘млын’ –

пруднік (фальк.) у “Вялікім слоўніку беларускай мовы” Ф. Піскунова (с. 793) – *Пруднік* (прозвішча) – *Пруднікаў*.

Прыбыткоўскі (Уладзімір) – адтапанімічны дэрыват з фармантам *-оўскі* ад *Прыбыткі* (паселішча): *Прыбытк-оўскі*.

Прыгодзіч (Зіновій) – дэрыват з суфіксам *-іч* ад антрапоніма *Прыгода* з семантыкай ‘бацькайменне’ (*Прыгода* + *-іч* = *Прыгодзіч*). ФП: *прыгода* (‘здарэнне, нечаканы выпадак у жыцці’) – *Прыгода* (мянушка чалавека з частым выкарыстаннем лексемы *прыгода*) – *Прыгода* (прозвішча) – *Прыгодзіч*.

Прыходзька (Пятро) – семантычны дэрыват ад апелятыва *прыходзька* (утварэнне з суфіксам *-к-а* ад *прыходзіць*) з семантыкай ‘хто прыходзіць (рэгулярна)’; параўн. *радзіць* – *радзька*, *прасіць* – *проська* і пад.

Пташнікаў (Іван) – утварэнне з прыналежным суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Пташнік* (*Пташнік-аў*) з семантыкай ‘нашчадак Пташніка’.

Пушкарэвіч (Канстанцін) – форма бацькаймення ад антрапоніма *Пушкар* з акцэнтаваннем фарманта *-эвіч* і семантыкай ‘нашчадак названай асобы’ (*Пушкар-эвіч*). ФП: *пушка* (‘каробка – невялікая скрынка з кардону, дрэва, пластмасы і пад.’ а таксама *спец.* ‘такая самая скрынка з якім-н. таварам, наборам прадметаў’) – *пушкар* (‘той, хто вырабляе каробкі, прадае іх з таварам’) – *Пушкар* – *Пушкарэвіч*.

Пушча (Язэп) – семантычны дэрыват ад апелятыва *пушча* ‘вялікі і густы, цяжкапраходны лес’. Антрапонім матывуецца і асаблівасцю маўлення асобы, дзе часта сустракаецца лексема *пушча*.

Пысін (Аляксей) – дэрыват з суфіксам *-ін* ад антрапоніма *Пыса* (*Пыс-ін*) з семантыкай ‘нашчадак асобы з прозвішчам *Пыса*’.

Пятровіч (Барыс) – форма бацькаймення ад *Пятро* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *Пётр* – *Пятро* – *Пятровіч*. Письменнік Барыс Пятровіч Сачанка ўзяў за псеўданім сярэдні кампанент свайго поўнага імя (імя па бацьку). Як галоўны рэдактар часопіса “Дзеяслоў” ён падае *Барыс Пятровіч* (*Сачанка*).

Пятроўскі (Ян) – форма з прэстыжным фармантам *-оўскі* ад антрапоніма *Пятро* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *Пётр* – *Пятро* – *Пятроўскі*. Фіналь *-оўскі* ў мяшчан нярэдка замяняла першаснае *-овіч* (*Пятровіч* – *Пятроўскі*).

Радкевіч (Яўген) – форма бацькаймення ад антрапоніма *Радко* з акцэнтаваннем фарманта *-эвіч* і семантыкай ‘нашчадак названай асобы’: *Радк-эвіч*. ФП: *Радзівон* (канан. правасл. *Родион*) – *Радзька* – *Радко* – *Радкевіч*.

Працяг на с. 48, 62.

НАЗВЫ ПОСУДУ ДЛЯ НАПІТКАЎ У СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Гісторыя посуду бярэ пачатак з сівой даўніны. Як толькі людзі навучыліся гатаваць разнастайную ежу, напіткі і ўжываць іх, адразу ж узнікла неабходнасць у адпаведным кухонным начинні. Паводле археалагічных звестак, першы посуд вырабляўся чалавекам з драўніны як самага даступнага матэрыялу, а таксама з гліны, пяску, камянёў, руды. З цягам часу тэхналогія вытворчасці, якасць і спосабы аздаблення посуду ўдасканальваліся. Серабро і асабліва золата вельмі высока цаніліся, таму мець посуд з гэтых металаў і карыстацца ім маглі толькі прадстаўнікі культываваных устаноў і арыстакратыя. Такі посуд упрыгожваўся рознакаляровымі каштоўнымі камянямі, жэмчугам, перламутрам, высокамастацкімі ўзорамі і г. д. Посуд, якім карыстаўся народ, меў тую ж форму, хоць вырабляўся з менш высакародных матэрыялаў і адрозніваўся простым аздабленнем. З цягам часу асартымент, форма і аздаба разнастайнага посуду мяняліся ў залежнасці ад стыляў і напрамкаў. Мадэрнізавалася вытворчасць, укараняліся тэхналагічныя інавацыі, узнікала ўсё больш і больш новых матэрыялаў як практычнага, так і дэкаратыўнага характару.

Карыстаючыся матэрыяламі картатэкі “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”, можна прасачыць лёс найменняў пэўнага посуду, зафіксаваных у старабеларускай мове, вызначыць іх першую фіксацыю ў пісьмовых крыніцах рознай жанравай-стылёвай прыналежнасці. Ілюстрацыйны матэрыял дае магчымасць меркаваць аб тым, калі людзі пачалі карыстацца той ці іншай пасудзінай, якое яна мела прызначэнне, з чаго выраблялася, як называлася.

Адлюстраваныя ў пісьмовых крыніцах XVI – XVII стст. пераважна дзелавага зместу зборныя назоўнікі *посудокъ, посудъ, посудье* захаваліся ў сучаснай беларускай мове як *пасуда, посудак, посуд* з той жа семантыкай – ‘агульная назва гаспадарчага начиння і прадметаў побыту, што выкарыстоўваюцца для захоўвання, прыгатавання і прыёму ежы’. Пры гэтым даўня лексема *посудина*, якая мае адну фіксацыю ў картатэцы ГСБМ у помніку дзелавага зместу канца XV ст., выступае ў значэнні ‘асобны прадмет, у які можна наліць, насыпаць ці пакласці што-н.’, у адрозненне ад сучаснай лексемы *пасудзіна*, што акрамя названага значэння мае яшчэ адно – ‘судна, лодка, карабель’. З гэтымі двума значэннямі зафіксаваны даўня і сучасная лексемы *судина* – *судзіна*.

Змянілася з цягам часу і семантыка лексемы *сосудъ* (вытворная форма *сосудецъ*). Толькі ў старабеларускай мове слова *сосудъ* сярод іншых

мела значэнне ‘посуд, пасудзіна’. Сёння найменне *сасуд* ужываецца ў значэнні ‘трубчасты орган у целе чалавека або жывёлы, па якім цячэ кроў або лімфа’ і ‘трубка ў раслін, па якой праходзіць вільгаць з растворанымі мінеральнымі солямі і іншымі рэчывамі’ [ТСБМ, т. 5, с. 71]. Усе названыя словы агульнаславянскія, вытворныя ад праславянскага **sōdъ*- [ЭСБМ, т. 13, с. 24].

Любы посуд з ёмішчам акруглай формы можна назваць чашай. Чашы мелі рознае прызначэнне і выкарыстанне. Гэта маглі быць і міскі, і непасрэдна посуд для напіткаў і піцця. Таму лексему *чаша* можна лічыць як родавай назвай для слоў, аб’яднаных у тэматычную групу “Посуд для напіткаў”, так і відавай назвай канкрэтнай рэаліі.

Чашы для напіткаў мелі розныя памеры, адрозніваліся формай тулава, былі з накрыўкай і без, з ручкамі і без іх, маглі быць без ножкі і з ножкай, якая таксама мела разнастайныя формы і вышыню. Напіткі ўжываліся розныя (віно, квас, мёд, піва, гарэлка, а таксама вада), таму і чашы мелі розныя формы, паходжанне і называліся па-рознаму.

Алябастръ, алавастръ, алевастръ, алявастръ – *алебастръ* ‘пасудзіна з алебастру’. Сваю назву рэч набыла ад матэрыялу, з якога рабілася: або з алебастру, або з так званага алебастрадага шкла, што таксама атрымала назву ад знешняга падабенства з алебастрам (алебастрадае шкло – белае, паўпразрыстае, з яго вырабляліся прадметы раскошы): *алавастръ, или сткляница... ест камѣнь тыи имене прето и съсудецъ з нег оуробленный та зове сѣ* (Бяр., 226)*. Ад грэч. *alabastros* [ТСБМ, т. 1, с. 222].

Достаканъ ‘кубак, шклянка’. Пасудзіна цыліндрычнай формы на невялікім паддоне, выраблялася са шкла, дрэва, металу, прывозілася з Візантыі і была папярэдніцай сучаснай шклянкі: *жывотовъ было у мене у дворѣ зостало пламя и денег... кубокъ и стопъ и достакановъ и серебряныхъ ложокъ* (АВК, XXXIV, 92, 1656). Цюрк. *tostakan, tustugan...* ад перс. *dūstgān* [ЛЗБМ, с. 104].

Карватка, караватка, кораватка, короватка ‘шкляная пасудзіна для піва’: *карватокъ дванадцать збито* (ИЮМ, V, 142, 1688). Нярэдка ў кантэксте шляхам спалучэння *шклянка* + *караватка* падкрэсліваецца, што гэта менавіта шкляная пасудзіна: *купили шклянокъ караватокъ три* (ИЮМ, VIII, 56, 1691); *купили... кели-*

* Ілюстрацыйны матэрыял падбіраўся з улікам першай фіксацыі слова ў старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове.

шекъ и две шклянкі караваткі для пива (ИЮМ, X, 68, 1695). Польск. *karwatka* [ДЗБМ, с. 141].

Кварта '1) металічны кубак для піцця; 2) пасудзіна для вымярэння вадкіх і сыпкіх рэчываў': медніцы тежъ и квартеры кга^пницы, абы были по всему паньству нашому великому кня^ству литовскому ро^ное и ѿднакое меры (Ст. 1588, 108); кварта сребрна одна, кубковъ сребрныхъ два (АВК, XIV, 357, 1590). Польск. *kwarta* < *Quarte* < лац. *quarta* [ДЗБМ, с. 145].

Полквартакъ 'пасудзіна на паўкварты': зъ собою побраль... кварту цыновую и полквартакъ цыновыи одинъ (АВК, XX, 183, 1601).

Келихъ, кгелихъ, килихъ – келих 'вялікая, звычайна высокая чарка'. Керамічная, шкляная або металічная пасудзіна для віна, якая мела ёмішча ў выглядзе выцягнутага тулава на ножцы або невысокім паддоне: келихъ оучиненъ за по^тора гривны къ цѣкви (Вісл., 236); купили... келихъ шкляный для горелки (ИЮМ, X, 44, 1695). Польск. *kielich* < ст.-в.-ням. *chelih* < лац. *calix* [ДЗБМ, с. 153].

Ковишъ – коуш 'шырокая пасудзіна з ручкай для зачэрпвання вадкасці'. Старажытны коуш меў авальную форму і плоскае дно, прыўзняты носік, гарызантальную ручку. Каўшы выразалі з дрэва, яны мелі выгляд лодак або вадаплаўных птушак – лебедзяў, качак, гусей. Пазней каўшы для вельмі заможных людзей пачалі вырабляць з каштоўных металаў і аздабляць каштоўнымі камянямі. З каўша пілі мёд – найбольш распаўсюджаны хмельны напітак старажытных часоў: Шамаку чотыри копы грошей за ковишъ серебряный (КЗ, 199, 1441–1480); да ^ѣствы имъ нести блюдо, да вина въ кубкѣ и меду въ ковишѣ (АЗР, II, 263, 1533 – 1538). Існуе меркаванне, што гэта намінацыя запазычана з літ. *kaišas* [ЭСБМ, т. 5, с. 105].

Коновка, коневка – конаўка 'металічная пасудзіна для піцця'. Пасудзіна мела выцягнутую цыліндрычную форму з ручкай і накрыўкай: квасъ медвеный добрый... по коновишѣ, а не до тіана (АСД, IX, 17, 1510). Слова запазычана з нямецкай мовы: с.-в.-ням. *chanpa*, н.-ням. *Kanne* [ЭСБМ, т. 5, с. 96].

Корець, корэць – карэц 'драўляная або металічная пасудзіна з ручкай для зачэрпвання вады, квасу і пад.'. Старажытны корэць меў выгляд каўша, але з чашай круглай формы, плоскім дном і доўгай ручкай. У названым значэнні гэтая намінацыя адзначана ў "Хранографе", помніку рэлігійнага зместу сярэдзіны XVII ст.: вложивши мѣсо в^с кошъ, а поливку мѣснѣю вливши в^с корецъ, принеслъ все подъ дѣбъ и офероваль емѣ (Хран., 176). Звычайна ж у старабеларускіх помніках праславянская па паходжанні лексема *корэць* фіксуецца ў значэнні 'мера сыпкіх рэчываў': *позычи^н юрьеви два^дце^м корцовъ пиеницы* (Вісл., 22).

Корчыкъ – корчык 'невялікі карэц'. Як правіла, металічны, невялікіх памераў корчык звычайна

быў блізкі да традыцыйнага каўша – меў тую ж форму, прыўзняты носік і размяшчаўся на паддоне. Унутраныя і знешнія сценкі яго, як і ў каўша, упрыгожваліся рознымі малюнкамі. Мініяцюрныя корчыкі прызначаліся для піцця моцных напіткаў. Выяўлены адзінкавы прыклад у творы рэлігійнага зместу пачатку XVII ст.: *корчикъ оливы, дѣховного олѣйкѣ знакъ естѣ* (Каліст, II, 1766).

Кубокъ – кубак 'пасудзіна для віна'. Кубак быў высокі, складаўся з тулава і ножкі на паддоне, амаль заўсёды меў накрыўку. Звычайна ўздоўж тулава мацаваліся ручкі-скобы. Форма кубка вызначалася формай яго тулава, якое магло быць у выглядзе звана, браціны (мела выгляд гаршка) і г. д. Часцей за ўсё кубкі былі металічныя, але рабіліся і са шкла, і з косці, упрыгожваліся рознымі арнаментамі, каштоўнымі камянямі. Як вядома, у Сярэднявеччы пасля рыцарскіх турніраў пераможцу падносілі кубак віна. Гэты звычай захаваўся, і з сярэдзіны XIX ст. кубак стаў выкарыстоўвацца ў якасці прыза на спартыўных спаборніцтвах. Таму сёння названая лексема абазначае яшчэ і вазу з каштоўнага матэрыялу, што ўручаецца пераможцу ў спартыўным спаборніцтве як прыз: *принесли емѣ... коубковъ настольны^х ѿ^м каменѣ многоценнаго, съ жемчѣзѣ^м велики^м и съ золото^м оукрашены^х* (Алекс. XV, 2); *королева... вбачила в корола^а кубок в руцѣ* (Трыст., 10). Са ст.-ням. *korpf*, *chirph* 'кубак', першакрыніца – лац. *сира* [НЛІС, с. 81].

Куфель, кухель – куфель і кухаль 'бакал для пива'. Цыліндрычная пасудзіна для піцця з прамавугольнай або петлепадобнай ручкай, выраблялася з розных матэрыялаў: дрэва, керамікі, шкла, фаянсу, фарфору. Металічныя куфлі часта мелі накрыўку: *въ тотъ куфель наплевавши и наливши пивомъ, залила ми очи* (АВК, XVII, 321, 1541); *при беседѣ и кухляхъ злоречили авимелехови* (Біблія, 1266). Польск. *kufel* < с.-в.-ням. *kuefel* [ДЗБМ, с. 183].

Оловеникъ, оловяникъ 'алавяная ці зробленая з іншага металу пасудзіна накшталт кубка або шклянкі. Магчыма, што пасудзіна атрымала найменне і ад хмельнага напітку з жыта, ячменю, які ў старабеларускай мове называўся *оловина*: *оставляю твоей милости покровецъ аналойный, два оловеники* (АЗР, I, 137, 1494); *лаханка меденая, оловеникъ меденый, цынованный* (ИЮМ, XXI, 400, 1598).

Перепоець 'чаша для віна'. Адзінкавае ўжыванне зафіксавана ў помніку дзелавага зместу пачатку XVI ст.: *съ перепойцемъ фурсталнымъ у двадцати копахъ заложено* (АЮЗР, II, 123 – 124, 1509).

Потиръ, патирь, патырь (вытворная форма *потырионъ*) – *пацір* 'літургічная пасудзіна (для асвячэння віна і прыняцця прычасця)'. Грэчаскае па паходжанні слова абазначала пасудзіну, што мела выгляд чашы на характэрнай ножцы з шарападобным патаўшчэннем усярэдзіне, так званым яблыкам. Ножка мацавалася на паддоне.

Вырабляўся пацір з бронзы, серабра, золата і г. д., упрыгожваўся каштоўнымі камянямі, арнаментам, выявамі святых: *два патыры серебряныхъ* (АЗР, I, 137, 1494); *колоколы, потирыоны, дыскосы, ризы, иконы или балгваны куповали* (Будны, 7).

Пугарь, погарь ‘вялікі багата аздоблены кубак для віна’: *Речи мои рухомые... кубокъ пугарь а два кубьки меньшые, ложокъ новыхъ тузинъ* (ИЮМ, XXIV, 229, 1635). Наяўнае ў старабеларускіх пісьмовых крыніцах спалучэнне *погарь угорский* сведчыць, што пасудзіна або была зроблена ў Венгрыі, або прывезена адтуль: *Потирь: Чаша, кѣбокъ, келихъ, деревяный ковшъ, погарь оугорски* (Бяр., 115, 1635) < ст.-польск. *richar* (XVII ст. < ням. *Becher*) [ЛЗБМ, с. 102].

Рогъ – рог ‘пасудзіна для піцця (хмельных напіткаў) на ўрачыстасцях, зробленая з рогу пэўных жывёл’: *Налиѣ в роѣ а иди в доѣ* (Бельск., 96).

Роструханъ, розтруханъ (вытворная форма *розтруханецъ*) – ‘вялікі багата аздоблены кубак для віна’. Складаўся з вялікага тулава і ножкі на паддоне, меў накрыўку: *што маю серебрица, ковшичковъ, розтруханцовъ... всего того важить пултрынадцать гривны и чотыри золотники* (АСД, VI, 12, 1522); *маетность моя рухомая: сребро мое, то есть: роструханы два золотые зъ накрывками* (АВК, II, 44, 1617). Ст.-польск. *rostruchan* < тур., тат. *tostakan* [ДЗБМ, с. 287].

Стопа ‘металічны стакан для віна’. Слова агульнаславянскае, абазначала пасудзіну цыліндрычнай формы, звужаную ўнізе і пашыраную ўверсе: *оучинилъ двѣдъ море мѣдѣное, и стопы, и иншое начинье* (Хран., 253); *у дворѣ зостало пламя и денег... и стопъ и достакановъ и серебряныхъ ложокъ* (АВК, XXXIV, 92, 1656).

Таца ‘чара; чаша’. Зафіксаваны адзінкавы прыклад у помніку дзелавога зместу канца XVIII ст.: *побралі кресты сребранніе, перстени заставленія два, сребропозлащеную съ чотырма камнями тацу* (АСД, XI, 209, 1795). Польск. *tasa* < ням. *Tasse* < араб. *thasa* [ДЗБМ, с. 318].

Чара ‘пасудзіна для віна’. Нізкая металічная пасудзіна, якая мела шырокую і акруглую форму. Адрознівалася ад *чаши* адсутнасцю высокай ножкі, магла мець прымацаваную да тулава гарызантальную плоскую ручку, часам ажурную: *чара аспидна, серебромъ обложена* (АЮЗР, II, 124, 1509); *принесли теж такъ бы вина чарѣ, и напоили мене смолы з сѣркою китачою* (Зб. 752, 5636). Роднаснае санскрыцкаму *carus* ‘кацёл’ [НЛіС, с. 82].

Чарка ‘пасудзіна для спіртных напіткаў’. Пасудзіна, падобная да чары, адрознівалася значна меншымі памерамі і мела часам шарападобныя ножкі ці паддон. Вырабляліся чаркі і чары з каштоўных металаў, перламутру, розных парод камянёў, упрыгожваліся чаканымі расліннымі і жывёльнымі ўзорами, каштоўнымі камянямі,

рознакаляровай эмаллю: *были властные речи небожика отца: ланцуги золотые, золото... кубки, чарки* (АСД, IV, 235, 1569).

Чаша ‘пасудзіна для піцця’. Форма, матэрыял вырабу, мастацкае афармленне і аздабленне чаш мяняліся з цягам часу. У помніках старабеларускай пісьменнасці праславянская па паходжанні полісемічная лексема *чаша* зафіксавана з наступнымі значэннямі: 1) ‘пасудзіна для піцця’: *чаши двѣ малеваные* (АВК, XVII, 405, 1556); *казаⁿ пере^d него чаши золотыⁿ з виномъ ставити* (Алекс. 1697, 43); 2) ‘колькасць выпітага’: *олексѣи... почаⁿ... причащатася стѣ^m таина^m в мѣроу хлѣба гадѣ. а двѣ чаши воды пѣа* (Чэцця, 1476 – 148); 3) ‘напітак, змешчаны ў пасудзіне’: *они же ѹпиваютсѣ всегда виномъ, и поучаютсѣ хто лепей свою чашу выпитеть* (Скар. ПС, 36); 4) ‘адзінка вымярэння сыпкіх рэчываў’: *увезли и упровадили... соли камень... маку чашу* (АВК, XVIII, 398, 1660); 5) ‘панцыр’: *Желвь... чаша черепашиѣ, черепъ еи* (Бяр., 42).

Адзначана ў старабеларускай мове і лексема *чашка*, вытворная ад *чаша*: *котлики... и чашиⁿки. Вся сосуды... были суть с меди красное* (Скар. ТЦ, 141).

Шклянница, скленица, скляница, сткляница, шкленница, шклянница ‘шкляная пасудзіна’: *нальяхъ склянищю вина* (Чэцця, 99); *хотель есми княжати тѣю шклянницѣ з вино^mъ дати* (Зб. 752, 202). У ТСБМ зафіксавана лексема *шклянница*, але зусім з іншым значэннем – ‘матыль з празрыстымі шклопадобнымі крыльцамі – шкоднік пладовых дрэў’ [т. 5, с. 368].

Шкло. Гэты назоўнік у старабеларускіх літаратурна-пісьмовых крыніцах, як і ў сучаснай беларускай мове, у адным са значэнняў ужываецца для абазначэння сукупнасці шклянога посуду: *шкла розного... напервей... фляшиѣ кгарцовыхъ пятнадцать* (ИЮМ, V, 141, 1688).

Шклянка, склянка – шклянка ‘шкляная пасудзіна цыліндрычнай формы, без ручкі, прызначаная для піцця’. Прыклады ўжывання слова сведчаць, што пад шклянкай меўся на ўвазе любы посуд, зроблены са шкла: *Склянница: Склянка, або кѣбокъ, чаша, келихъ* (Бяр., 156); *купили до ратуша шкляннокъ тры для пива* (ИЮМ, X, 107, 1695). Слова запазычана праз польскую мову (*szklanka*) з германскіх моў: гоцкае *stiklis* ‘кубак, рог, з якога п’юць’. *Шклянка* – суфіксальнае ўтварэнне ад *шкло* [НЛіС, с. 81].

Штопка – стопка ‘маленькая металічная пасудзіна цыліндрычнай формы для моцных напіткаў’. Знешне падобная да *стопы*, верагодна, абазначала такую ж пасудзіну, толькі меншых памераў: *штопки цынованые ѣ* (АВК, XIV, 22, 1556).

Аналіз ужывання ў старабеларускіх пісьмовых крыніцах найменняў для напіткаў дазваляе зрабіць наступныя высновы.

1. Некаторыя з разгледжаных слоў (*кварта, ковшъ, корецъ, стопа*) ужываліся не толькі ў

сваім асноўным значэнні, але і ў якасці адзінак вымярэння, указваючы на пэўную колькасць вадкасці ці сыпкіх рэчываў.

2. Лексемы *келихъ, кубокъ, потиръ, чаша*, а таксама *пугаръ, роструханъ* утвараюць сінанімічны рад, бо маюць падобную семантыку, паколькі абазначалі рэаліі функцыянальна і знешне вельмі падобныя паміж сабой ці з нязначнымі адрозненнямі. Так, *потиръ* адрозніваўся літургічным прызначэннем і адпаведным афармленнем. Аб'ядноўвае іх яшчэ і тое, што гэта быў посуд, прызначаны для віна. Сінанімічны рад утвараюць і найменні посуду для мёду і квасу (*ковшъ, корець*), а таксама для піва (*карватка, кварта, коновка, куфель* і інш.).

3. Слова *кварточка, келишокъ, ковшикъ* (*ковшичок*), *корчикъ, куфликъ, кубочекъ, чарочка, штопка* не толькі памяншальныя формы, утвараны ад адпаведных назоўнікаў, яны служаць і для абазначэння пасудзін малых памераў, якія прызначаліся для піцця моцных хмельных напіткаў.

4. Лексемы *кубокъ, келихъ* і *чаша* ўжываюцца ў помніках пісьменнасці не толькі ў сваім прадметным значэнні, але і як сімвалічнае абазначэнне звычайна цяжкай і нялёгкай долі, лёсу і пакут, што адлюстравалася ва ўстойлівым слоўным комплексе *пити чаши* (*келихъ, кубокъ*), сэнс якога асабліва ўзмацняўся ў спалучэнні з такімі прыметнікамі, як *горкі, смертны*, або назоўнікам *мука* ў родным склоне: *Христо... рекль... Петре Ѹже сѧ мо^с кели^х приближае^т которы^х маю пит* (Стрыйк., 621); *звитяжил подобного себѣ рыцера татарина, от которого вѣ^льмь было пити горкую чаши* (Мам., 189); *тотъ цѣ^лквный оучитель, передъ часомъ чаши смерт^ню пьетъ* (Лям., 8); *ме^н кели^х моуки ни^н* (Пс. XVI, 1166). Адзначана слова *чаша* і ў метафарычным выразе: *какою чашию кто друга напоеваетъ, такую и самъ испиетъ* (АЗР, IV, 495, 1615).

5. Большасць з разгледжаных лексем ужываюцца ў сучаснай беларускай мове і адлюстраваны ў слоўніках, паколькі рэаліі, якія абазначаюцца гэтымі словамі, распаўсюджаны і сёння. Некаторыя старажытныя лексемы абазначаюць цяпер іншыя рэаліі, напрыклад *кубак*. Даўней такую назву мела пасудзіна для віна, а цяпер *кубак* – пасудзіна для гарачых напіткаў: кавы, гарбаты і г. д. З такім жа значэннем у рускай мове замацавалася лексема *чашка*, якая выйшла з ужытку ў сучаснай беларускай мове. А такая пасудзіна, як *келихъ*, з цягам часу набыла новыя сінанімічныя назвы-запазычаныя, у прыватнасці, з французскай мовы – *бакалъ, фужэр*.

6. Паводле паходжання сярод назваў посуду вылучаюцца праславянскія (*корець, корчикъ, чаша, чашка*) і запазычаныя (*альябастръ, достаканъ, карватка, кварта, келихъ, коновка, кубокъ, куфель, потиръ, пугаръ, роструханъ, таца, чара, чарка, шклянница, шклянка*). Запазычаныя

складаюць большасць. Пранікненне іх у старабеларускую мову абумоўлена развіццём гандлёвых сувязей і адбывалася пераважна з польскай ці праз польскую мову з літоўскай, нямецкай, якія, у сваю чаргу, запазычвалі словы з лацінскай, грэчаскай, цюркскіх і іншых моў.

7. Не ўсе з найменняў посуду мелі аднолькавае адлюстраванне ў дзелавых, свецка-мастацкіх і рэлігійных пісьмовых крыніцах XIV – пачатку XVIII ст. Ужыванне слоў *келихъ, келишокъ, ковшъ, кубокъ, куфель, рогъ, чара, чарка, чаша, чашка, шкло* было характэрна для ўсіх трох жанраў. Дарэчы, гэтыя словы (за выключэннем *коновъ* і *чашка*) захаваліся і ў сучаснай беларускай мове. Слова грэчаскага паходжання *потиронъ* зафіксавана толькі ў творы рэлігійнага зместу. Найменні *достаканъ, карватка, кварта, корчикъ, оловеникъ, перепоець, пугаръ, роструханъ, таца* часцей за ўсё сустракаюцца ў помніках дзелавога зместу. Гэта група слоў найбольшая ў колькасцях адносінах і адпаведна прадстаўлена найбольшай колькасцю фіксацый. Але практычна ўсе названыя найменні выйшлі з цягам часу з ужытку і цяпер пазначаюцца ў слоўніках як гістарызмы.

Скарачэнні

АВК – Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею, т. I – XXXIX. – Вильна, 1885 – 1915; **АЗР** – Акты, относящиеся к истории Западной России, т. I – V. – СПб., 1846 – 1853; **Алекс. XV** – “Александрья” канца XV ст. (рук. РНБ, F. XVII, 257); **Алекс. 1697** – “Александрья” 1697 г. (рук. РНБ, № 1562); **АСД** – Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, т. I – XIV. – Вильна, 1867 – 1904; **АЮЗР** – Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, т. I – XV. – СПб., 1863 – 1892; **Бельск.** – “Хроніка” М. Бельскага пач. XVII ст. (рук. РНБ); **Біблія** – Біблія пачатку XVII ст. (рук. РНБ, F. I. 2); **Будны** – “Катэхізіс” С. Буднага (Клецк, 1562); **Бяр.** – “Лексікон” П. Бярынды (Кудеін, 1653); **Вісл.** – “Вісліцкі статут” пач. XV ст. // Roman S. i Vetulani A. Ruski przeklad polskich statutow ziemskich. – Wroclaw – Krakow, 1959; **ДЗБМ** – Бульба А. М. Даўнія запазычаныя беларускай мовы. – Мінск, 1972; **ЗБ. 752** – Зборнік жыццй святых 2-й пал. XVII ст. (рук. ДГМ, Зб. Сінад. 752); **ИЮМ** – Историко-юридические материалы... книг губерний Витебской и Могилевской, вып. I – XXXII. – Витебск, 1871 – 1906; **Каліст** – “Евангелле вучыцельнае” Каліста (Еўе, 1616); **КЗ** – Литовская метрика. Книги записей // РИБ, т. XXVII. – СПб., 1910; **ЛЗБМ** – Бульба А. М. Лексічныя запазычаныя беларускай мовы XVI – XVIII стст. – Мінск, 1980; **Лям.** – “Лямант” (Вільня, 1620); **Мам.** – “Сказанне аб Мамаевым пабоішчы” пач. XVII ст. // Сб. ОРЯС, т. 81. – СПб., 1906; **НЛіС** – Сцяцко П. Народная лексіка і словаўтварэнне. – Мінск, 1972; **Пс. XVI** – Псалтыр XVI ст. (рук. РНБ, № 335); **Скар.** – Біблія выдання Ф. Скарыны; **ПЦ** – Першая кніга Царстваў; **ТЦ** – Трэцяя кніга Царстваў (Прага, 1517 – 1519); **Ст. 1588** – Статут Вялікага Княства Літоўскага (Вільня, 1588); **Стрыйк.** – “Хроніка” М. Стрыйкоўскага пач. XVII ст. (рук. РНБ); **Трыст.** – “Аповесць аб Трыстане” каля 1580 г. (рук. Б-кі імя Э. Рачынскага ў Познані, № 94); **ТСБМ** – Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск, 1977 – 1984; **Хран.** – “Хранограф” сярэдзіны XVII ст. (рук. РДБ); **Чэцця** – “Чэцця” 1489 г. (рук. б-кі АН Украіны, ДА/415); **ЭСБМ** – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1985.

Ганна ФЕДАРЭНКА,
навуковы супрацоўнік

Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

СТАРАСЦЬ У МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

Старасць – хай сабе не радасць –
Не вялікая бяда.
Я не буду духам падаць...
Васіль Голуб.

ВЕРБАЛЬНАЯ ПРЭЗЕНТАЦЫЯ СЕМЫ 'СТАРАСЦЬ' У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Паводле “Глумачальнага слоўніка беларускай мовы”, *старасцю* называюць перыяд жыцця “пасля сталасці, калі паступова адбываецца аслабленне дзейнасці арганізма” [18, с. 309]. Праз падбор антонімаў падае паняцце *старасці* У. Даль: “Старый человек, противополож. молодой и средней, преклонных лет” [5, с. 528]. Сучасная беларуская “Вікіпедыя” называе старасцю чалавечы ўзрост 75 – 90 гадоў [16]. Згодна ж з традыцыйным народным светаўспрыманнем беларусаў, старасць пачыналася ўжо з 40 – 50 гадоў і была падсумаваннем вынікаў усяго жыцця (*Да 20 гадоў не вырас, да 30 не ўмён, да 40 калі не жанаты, а да 50 не багаты, то нічога ад яго не чакай, так і памрэ; Пытае старасць, што прыгатавала маладосць*). Існавала ў беларусаў і такое меркаванне: пачатак старасці для бацькоў – гэта жаніцьба малодшага з дзяцей, хоць дзядулем і бабуляй яны станавіліся раней, калі нараджалася немаўля ў старэйшага сына або дачкі [4]. У апошнім выпадку пры вызначэнні ўзросту чалавека дамінантным быў сацыяльны фактар, што абумоўлена высокім семіятычным статусам сям’і ў народнай свядомасці.

Слова *старасць* – суфіксальны дэрыват ад прыметніка *стары*, які ўзыходзіць да праславянскага **starъ*, утворанага ад дзеяслова **stati* ‘стаць’. Этымалагічны аналіз прыметніка з улікам семантыкі індаеўрапейскіх паралеляў (напр., літ. *stóras* ‘тоўсты, аб’ёмны’, ст.-ісл. *stórr* ‘вялікі, дужы, важны, мужны’, ст.-інд. *sthírás* ‘моцны’ і інш.) дазваляе гаварыць пра адсутнасць у яго першапачатковым значэнні семы ‘які дасягнуў старасці, састарэлы (чалавек)’, што мае месца ў сучаснай мове, а таксама пра сачыць шлях семантычнага развіцця славянскага **starъ*: ‘сталы, вялікі, моцны’ → ‘той, які знаходзіцца ў поўнай сіле, дужы’ → ‘немалады, стары’ [20, т. 12, с. 293].

Артыкул працягвае тэму “Этапы чалавечага жыцця ў моўнай карціне свету беларусаў”. У № 6 за 2013 год *Анжэліка Садоўская і Дар’я Пыхалава* разгледзелі перыяды нараджэння і дзяцінства.

У такім выпадку варта гаварыць пра семантычную інавацыю, якая часткова выцесніла з ужытку прыметнік *ветхі* і па адной з версій узнікла пад уплывам запазычання з італійскіх моў, якое суадносіцца з сучасным беларускім *мацёрры*, што азначала даўней ‘дарослы, сталы, чалавек у сталых гадах, стары, спелы’, а ў сучаснай беларускай мове рэалізуе такія значэнні: “1. Сталы, поўны сіл (пра жывёлу). *Мацёрры воўк*. 2. *перан*. Вопытны. *Мацёрры шпіён*. 3. *перан*. Непаўнапраўны, закаранелы. *Мацёрры бюракрат*” [17, с. 339]. Адпаведна, ст.-сл. *матеръство* ‘старасць, спаракнеласць’, прасл. *matarъ, materъ, matorъ* ‘дарослы, стары’ ў суадносінах з прасл. *starъ* ‘стары’ семантычна пераразмеркавалася ў ‘вялікі, моцны’ [20, т. 6, с. 275].

Са значэннямі ‘стары, старажытны, старадаўні, трухлявы’ раней ужываўся прыметнік *ветхі*: «ст.-слав. *ветѣхъ*. Прасл. *vetѣхъ*. Мае і.-е. адпаведнікі: літ. *vėtušas* ‘стары, састарэлы’, лат. *vecs* ‘стары, старажытны, старадаўні’, лац. *vetus, vetus-tus* ‘састарэлы’... <...> Рэканструюецца як і.-е. **uetuso-* (*wetus-*) ‘стары, састарэлы’» [20, т. 2, с. 107]. У ТСБЛМ прыметнік *ветхі* ўжо не фіксуецца, але варта згадаць слова *ветых* ‘месяц у апошняй квадра, на зыходзе’ [17, с. 111], а ЭСБМ засведчыў слова *старык* ‘месяц на сходзе’ [20, т. 12, с. 294]. Дарэчы, такія лінгвістычныя звесткі карэлююць з асэнсаваннем старасці праз суадносіны з квадрамі месяца ў народных павер’ях: “*Хто на маладзіку радзіўся, таму ніколі старасці німа*” і “*Хто на сходніх днёх родзіцца, той хутка старэе*” [7, с. 113].

Сема ‘старасць’ у парэміялагічным фондзе беларускай мовы вербальна прэзентавана праз наступныя лексемы і канструкцыі: назоўнікі *старасць* (*Прыйдзе старасць, будзе слабасць; Змоладу прарэжынка, а пад старасць дзірка; Не вылятае варона замоладу на вырай, то й не паліць на старасць*), *змярканне* (*Пражыла ў бяздоллі ад рання да змяркання*); прыметнікі *стары* (*Стары ўжо пан, стары і жупан; Стары воўк знаець тоўк*), *сіў* (*Сам сіў, сіў, а дзеці ціў, ціў*); дзеяслоў *старэць* (*Ці кот шалеець, ці дзеўка старэець*); прыслоўе ў форме вышэйшай ступені параўнання *старэе* (*Чым старэе, тым правее, а*

чым *маложя, тым дарожа*); словазлучэнні рознай будовы – *на старасці лет* (*На старасці лет здзівіла Аўдоля / Тэжля белы свет*), *старыя лета* (*Лета старыя, а розум дзіцячы*), *век зжыць* (*Век зжыў, а вума не нажыў*) і інш.

Фразеалагізмы асэнсоўваюць старасць як завяршальны адрэзак жыцця: *на схіле дзён, на старасці год, адной нагой стаяць у магіле (у труне), глядзець на той свет (у магілу), зямлёй пахнуць, з кірмашу ехаць* і інш. Фраземы біблейскага паходжання актуалізуюць разам з тым сему даўгалецця: *арэдавы вякі жыць (пражыць), мафусаілаў век* ‘вельмі доўгае жыццё, даўгалецце’.

Як бачым, у беларускай моўнай карціне свету сема ‘старасць’ вербалізавана разнастайнымі варыянтамі, сярод якіх ёсць і прамае намінацыя (*старасць, стары, на старасці год*), і метафарычная (*змярканне, з кірмашу ехаць*). Гэта сведчыць пра багацце нацыянальнага мыслення і маўлення і падкрэслівае значнасць феномена старасці ў канцэптуальнай карціне свету беларускага народа.

ВЕРБАЛЬНАЯ ПРЭЗЕНТАЦЫЯ СУБ’ЕКТАЎ СТАРАСЦІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Акрамя такіх агульнанародных, літаратурных лексем і апісальных выразаў для называння чалавека, што пражыў шмат гадоў і дасягнуў старасці, як *стары, састарэлы, пажылы, чалавек сталага ўзросту, чалавек састарэлага ўзросту* і да т. п., існуе і вялікая колькасць дыялектных намінацый асоб састарэлага ўзросту: *старэзны, старэнны, старынны, старое* (н. р.), *стар’ё* (н. р.), *староце* (н. р.), *прыстарэлы, старэцкі, старуткі, старучы, старкаваты, астаркаваты, старадны, старадрэўні, далетні, даўні, векшы, драхлы, лядаты, лядашчы, падошлы, застары і прыстары* (вельмі стары чалавек) [19, с. 31]. Чалавек, які толькі пачынае старэць: *пажылы, паджылы, аджылы, жылы, падбылы, стáлы, пóстары, стáркавы, падстаркаваты, задзядзэлы, паўдзядзэлы, удзядзэлы* [19, с. 31].

Вельмі частотныя ў маўленчай практыцы пры звароце да асоб пажылога ўзросту намінацыі *дзед* і *баба*, якія ў тым ліку актуалізуюць і іх сацыяльны статус, і месца ў сваяцка-родавых стасунках. Этымалогію названых слоў спецыялісты ўзводзяць да дзіцячай мовы: “*Дзед*. Прасл. **dědъ* – форма з рэдуплікацыяй (якая назіраецца і ў словах **baba*, **tata*), але з пэўнымі асаблівасцямі (экспрэсіўнасць утварэння)” [20, т. 3, с. 132]; “*Баба* ‘старая жанчына; бабка, бабуля; павітуха; жанчына наогул’. Прасл. **baba*. <...> Мабыць, усе гэтыя словы па паходжанню

з дзіцячай мовы. <...> Відаць, прасл. **baba* ‘бабуля’ замяніла больш старое (з і.-е. сувязямі) прасл. *ova* ‘тс’ (параўн. в.-луж. *wowka*)” [20, т. 1, с. 245].

Існуюць і шматлікія (цікавыя як у семантычным, так і ў словаўтваральным плане) дыялектныя найменні бабы і дзеда: *бабка, бабіца, бабуля, бабуся, бабуха, бабухна, бабушкера, бабушкерыца, бапця, дзедуга, дзедзень, дзедзька, дзедзюга, дзедзюган, дзедзюхна, дзедзя, дзядок, дзядуленька, дзядулька, дзядуля, выстар, выстарак, перастарак, перастарыца, старавіна, старац, старая, старка, старліна, старлыбіна, старман, старпёр, старушак, старушка, старушонка, старушоначка, старуха, стары, старушонак, старызна, старык, старына, старынушка, старычок, старэча* [19, с. 27, 29]. У аснову матывацыі найменняў старых людзей маглі быць пакладзены іх знешнія характарыстыкі, напрыклад маршчыны і сівыя валасы: *маршчак, сівак, сівачок, сівіца, сівуха*. На аснове пэўнай знешняй або якаснай суаднесенасці старых з прадметамі побытавага карыстання першым даваліся назвы кштальту *карга, качарга, корга старая, старога лесу качарга* [19, с. 27]. Старога дзеда маглі называць *пень, куст, корч, карчак, карчага* [19, с. 27] (падкрэсліваюцца нерухомаць, статыка, заскарузласць і інш.).

Для наймення вельмі старых людзей выкарыстоўваюцца дыялектныя лексемы *перастарак, перастарыца*, якія прадугледжваюць існаванне дзеяслова *перастарэць* ‘перайсці межы старасці’. У сучаснай беларускай літаратурнай мове ёсць адпаведнік названым лексемам – *доўгажыхар*, які відавочна мае станоўчую канатацыю ў процілегласць адмоўнай афарбоўцы дыялектных назваў.

Цікавая ў плане спецыфікі народнага светаўспрымання лексема *збувач*, магчыма, утвораная ад *абутак*. Так, у беларусаў існавалі абрады, у якіх па памерлых ахвяравалі стаптаны абутак [2, с. 13]. Па іншай версіі, лексема *збувач* утворана ад дзеяслова *быць, збываць* (са свету), у гэтым выпадку падкрэсліваецца хуткі адыход старога ў іншасвет.

Суб’ектамі састарэлага ўзросту ў парэміялагічных адзінках выступаюць лексемы *баба, бабуля* (*Бабы каюцца, а дзеўкі замуж збіраюцца; Старой бабе і на печы ўхаба; Добра бабіцы і ў шапцы*), *дзед, дзядуля* (*Волас сівец – дзед дурэе; Падсадзі на печ дзядулю, цябе ўнукі падсадзяць*), *старац* (*У марцы яшчэ мерзнуць старцы; Запас бяды не чыніць і есці не просіць – старац зубоў не мае, а сухары пра тое носіць*), *старуха* (*Усе старухі – варкатухі / сварухі*), *старшы, старэйшы* (*Старшых і ў*

пекле шануюць; Паважай старэйшых, бо сам стары будзеш), **стары, старое** (Стары, кажуць, змуста, да без яго ў дварэ пуста; Маладым расцііся, старым малііся; Старое – то завала ў хаце, але без яго занадта многа прастору), **стары чорт** (Тагды будзеш мець, як стары чорт умрэць) і інш.

Знаходзім у прыказках асэнсаванне старасці праз паралелізм з жывёльным і раслінным светам. “Персанажы” такіх выказаў: **грыб хрушч** (Благі грыб хрушч, а біз яго пушч), **пень, пенюшок** (За нём галава, як за дзедом баба; За старою галавою, як за нём), **стары верабей** (Старога вераб'я на мякіне не правядзеш; Старога вераб'я не падманеш), **стары вол** (Стары вол ніколі баразны не сапсуець), **стары воўк** (Стары воўк знаець тоўк), **стары конь** (Стары конь баразны не псуе, ды не глыбока арэ; У старога каня і падковы знімаюць), **стары куст** (Дзе стары куст, той і двор не пуст), **стары ліс** (Старога ліса не ашукаеш), **стары мяшок** (Старога мяшка не залатаеш), **старая птушка** (Не ўсе старыя птушкі высока лятаюць), **старая свіння** (Старая свіння глыбока рые) і інш.

У фразеалагізмах у аснову намінацый суб'ектаў старасці пакладзены пэўныя часавыя (у гадах), саматычныя (нясок сыплецца, парохня сыплецца) і іншыя прыкметы, а таксама фітаморфныя (божы адуванчык, старая порхаўка, стары мухамор, стары корч) і зааморфныя (мышыны жарэбчык) метафары.

Такім чынам, у беларускай мове існуюць разнастайныя найменні суб'ектаў сталага веку адпаведна з узроставымі (старыя, у гадах), гендарнымі (баба, дзед) і сацыяльнымі (дзед, старац, бабуля) фактарамі. У фразеалагічна-парэмічным матэрыяле зафіксавана вялікая колькасць метафарычных абазначэнняў старога чалавека.

СІСТЭМА АТРЫБУТАЎ МАЛАДОСЦІ І СТАРАСЦІ, АДНОСІНЫ ДА СТАРЫХ

Як паказала праведзенае даследаванне, кожны перыяд жыцця калектыўная народная свядомасць надзяляе ўласнай сістэмай атрыбутаў і функцый, ад наяўнасці і выканання якіх залежыць паўнаважасць / непаўнаважасць суб'ектаў маладога і састарэлага ўзросту. Моўная карціна свету прапануе нарматыўныя каноны, актуальныя для маладосці і старасці. Народныя ўяўленні часта характарызуюць старасць і старых праз страту атрыбутаў маладосці і маладых, таму лічым мэтазгодным акрэсліць аднакі як маладых, так і старых людзей, пачаўшы са знешніх.

Так, атрыбутамі дзявочай маладосці выступаюць *заплеценая каса, краса, красата: Дзявоцкая*

краса – заплеценая каса; Каса – дзявоцкая краса, малайцу заноза; Красата – да вянца. Шматлікія легенды, казкі, загадкі і замовы сведчаць, што валасы выступаюць “жыццядайным асяродкам, у якім злучаны фізічныя і духоўныя сілы чалавека, і адначасова яны ўяўляюцца самым актыўным каналам энергетычнага сілкавання чалавека ад космасу” [2, с. 62]. Таму доўгія валасы, заплеценыя ў касу, можна лічыць злучальным звяном паміж чалавекам і энергіяй Сусвету, крыніцай фізічнай моцы і характава. Каса была таксама моцным аб'ярэгам.

У парэміялагічных адзінках падкрэсліваецца адносная часовасць прыгажосці (*Хараство мінаецца*) і немагчымасць вяртання маладых гадоў (*Рад бы радзёшанек, як бы другі раз быў маладзёшанек; Старасць не радасць, а маладосць не навек*), што ў народзе звязвалася ў тым ліку і з паступовай стратай маладосцю сваіх атрыбутаў – каналаў сувязі з касмічнай энергіяй.

Характэрная рыса маладосці – гэта, бяспрэчна, фізічная сіла (*Малады сілу паказвае, а стары спосабу шукае*), а таксама дынаміка, пастаяннае развіццё (фізічнае, інтэлектуальнае, духоўнае, практычнае і інш.), што праяўлялася, напрыклад, праз *хуткі рост, спрыт, кемлівасць* і г. д.: *Дзяўчата так хутка растуць, як грыбы пасля дажджу; Дзяўчата растуць так скоро, як лён; Малады верабей ды спрытны; Малады розум – палявы вецер: бяжыць і гудзіць.*

Меркаванне пра старасць як вынік страты атрыбутаў маладосці пацвярджаюць наступныя выразы: *Як стануць сыпацца валасы, то і пямяць з галавы; Волас сівее – розум слабее; Галава сівее, то розум дурэе.* Так званую “нерухомасць” старых раскрываюць такія якасці, як фізічная немач (*Прыйдзе старасць – будзе слабасць; Старасць не радасць, косці не гнуцца*), непрацаздольнасць (*Стара баба нядужа, да работы нясужа*), заскарузласць думак (*Стары гаворыць, як плот гародзіць*).

Варта дадаць, што маладосць і старасць супрацьпастаўляюцца ў народнай свядомасці не толькі па лініі “дынаміка – статыка”, але і па рэакцыі на цяпло – холад: *Я молад, люблю холад; Стар любіць сквар, а молад любіць холад; На старасці і ўлетку холадна; Старая баба і ў Пятроўку на печы мерзне; Сядзеў бы на печы і грэў бы плечы.* Пры гэтым падкрэсліваецца цудоўная сіла холаду: *Як мароз ды холад, дык і стар молад; У холад кожны молад; На марозе то й баба красна.*

Дарэчы, побач з лексемамі *стары, дзед* у беларускай парэміялогіі прэзентавана лексема *старац*, якая стаіць на мяжы парэмічна-семан-

тычных груп “старасць” і “жабрацтва”: *У марцы яшчэ мерзнуць старцы; Старац зубоў не мае, а асушкі збірае; Старац зубоў не мае, а сухары носіць*. Разам з тым старац у светаўспрыманні беларусаў быў «медыятарам, вестуном “іншасвету”, цесна звязаным з ідэяй дарогі як шляху памерлых; надзяляўся мудрасцю і магічнымі здольнасцямі (знахарства, варажба). Паказальна, што, ходзячы па зямлі, Бог, паводле беларускіх павер’яў, сам набывае вобраз старца» [2, с. 487]. У прыказках Бог называецца старым (а значыць, мудрым, спрактыкаваным) гаспадаром: *Бог – стары хазяін: не спіць, не гуляець, а ўсё на нас грэшных прымяраець, каму кнуцця, каму плецця*. Такім чынам старасць сакралізуецца, а нарматыўны канон беларусаў прадвызначае паважлівае і далікатнае стаўленне да старых і старэйшых: *Старога блюдзі да парадку; Шануй старое, як дзіця малое; Старшых і ў некле шануюць; Паважай старэйшых, бо сам стары будзеш; Старыкі з правай рукі – г. зн. старым заўжды павінна быць ганаровае месца*.

У народным разуменні старасць – “не толькі ўзроставы адрэзак, што набліжае да канца жыцця, але пэўная катэгорыя, напоўненая асабовымі сакральнымі сэнсамі. Адыход ад актыўнай гаспадарчай дзейнасці суправаджаўся ўзмацненнем духоўнага складніка існавання старога чалавека, калі яго сацыяльны статус не проста падвышаўся, але ўваходзіў у плашчынню маральнага і каштоўнаснага. Блізкасць да пераходу ў іншасвет вызначала стаўленне да старых як да асобаў, што наўпрост могуць кантактаваць з замагільнымі сферамі” [4], таму натуральна, што старасць суадносілася з сакральнай мудрасцю, праўдай, розумам і ўвасабленнем жыццёвага вопыту: *Стары з туця не звядзець; Старога вераб’я на мякіну не падманеш; Старога чалавека пабранка – двару напраўка; Стары гаворыць – гародзіць, ды ўсё на праўду выходзіць; Старасць – слабая на ногі, моцная на розум і інш.*

Прычына фарміравання паважлівага стаўлення да старых раскрываецца і ў шэрагу народных паданняў і казак, якія паведамляюць пра старадаўні звычай выпраўляць старых дажываць апошнія дні ў лес, сплаўляць на чоўне па рацэ, каб тыя дарэмна не елі хлеба, калі ўжо не могуць працаваць. Аднак усе паданні заканчваюцца пазітыўна: пашкадаваны дзецьмі і схаваны ў склепе стары бацька выратаваў сваёй мудрасцю сям’ю ад голаду, пасля чаго людзі перасталі збываць старых людзей, а пачалі ім служыць, даглядаць і шанаваць іх [6, с. 27].

Ёсць у народнай прозе беларусаў і іншыя цікавыя запісы: «Жылі сыны, быў у іх стары

бацька... Надаеў усім, нявестка і кажаць: “Бяры ты на саначкі яго і спусці з гары”. Сын [бацьку] павёз і свайго сына ўзяў. З гары гэтага дзёда спусціў і на сына кажаць: “Пашлі дамоў”. А сын бягом уніз, па саначкі, дзед жа зваліўся, цягнець. “А нашто табе, сыноч, саначкі?” “А з чаго я вас буду спускаць, як вы будзеце такія, як дзед?” Вот і пацягнуў бацьку назад. Жонцы раскажаў: “Хай жывець да смерці”» [12, с. 37].

Увогуле, пры раздзеле сям’і састарэлыя бацькі заставаліся жыць часцей у малодшага з сыноў. Пры гэтым стары атрымліваў частку маёмасці і надзел зямлі “на пракармленне”, якія і перадаваў сыну. Але, згодна са звычайным правам, дзед не мог самастойна распараджацца ні маёмасцю, ні зямлёй. Значна горшым было становішча тых старых, што дажывалі ў зяця, пляменніка ці ў чужых людзей. Іх называлі *дажывотнікамі, запечнікамі* і часам проста мірыліся з іх існаваннем [3, с. 160].

Значную ўвагу калектыўная свядомасць адводзіць пераемнасці паміж пакаленнямі, бо, папершае, моладзь павінна ўвабраць жыццёвую мудрасць і вопыт, каб быць духоўна і разумова развітой і матэрыяльна забяспечанай пад старасць, па-другое, не павінен перарывацца ланцужок традыцый пэўнай групы (сям’і, роду, народа): *Маладыя ад старых вучацца; Што кажа стары на глум – бяры малады на вум; Няхай вучыцца, пад старасць хлеб будзець; Вучыся замаладу, то на старасць як знайдзеш*. Разам з тым, народная афарыстыка зафіксавала і іранічнае стаўленне да розуму старых: *Стары Ерамей усіх разумней*.

З іншага боку, адносіны да старых могуць быць насцярожанымі і нават пагардлівымі, паколькі старыя суадносяцца не толькі з боскім пачаткам і сакральнай мудрасцю, але і з нячыстым, дэманічным (напрыклад, з чортам) і адсутнасцю таго ж жыццёвага досведу і розуму: *Сівізна ў бораду, а чорт у рабро; Як малое падае, то анёл прынкаю, а як старое, то чорт з бараною; Падвёў чорт бабку ў некла; Галава пасівела, а розуму не набрала; Ужо сівы, а ў галаве пуста; Лета старыя, а розум дзіцячы; Стары, да дурны; Век жжыў, а вума не нажыў*. Пра заможнага, але старога абранніка маладой жанчыны ў народзе казалі: *Золата за вачыма, а чорт за плячыма*.

Такім чынам, стаўленне да старых, паводле дадзеных беларускай мовы і этнакультуры, досыць амбівалентнае. З аднаго боку, гэта ўсведамленне сакральнасці старасці і найважнейшай функцыі старых быць мудрасцю роду, выходзіць маладых і забяспечваць пераемнасць пакаленняў, у сувязі з чым адносіны

да старых людзей павінны быць паважлівыя, далікатныя і паблаглівыя, з другога боку – суадносіны пажылых з іншасветам, нячыстай сілай, страта імі розуму, часам пагардлівае стаўленне да іх.

Сама ж старасць успрымаецца хоць і натуральнай, але прыкрай непазбежнасцю: *Ад старасці ды ад смерці няма лекаў у свеце; Не бойся смерці, бойся старасці; Старасць нікога не красіць; Старасць не радасць, а горб не карысць*. Шмат увагі аддаецца супастаўленню і пераемнасці старасці і маладосці: *Калі б маладосць уме-ла (ведала), а (калі б) старасць магла*.

СТАРАСЦЬ І КАХАННЕ: PRO ET CONTRA?

Беларуская народная афарыстыка і нарматыўныя каноны традыцыйнай этнакультуры дакладна абазначаюць патрабаванні як да ўзросту закаханых, так і да ўзяцця імі шлюбу. Каханне мусіць узнікаць толькі ў маладым узросце: *Еш з голаду, а любі змоладу; Дакуль дзеўка маладая, датуль яе і хлопцы любяць; Дакуль хлопец малады, датуль яго і дзеўкі любяць; На свежую кветку пчолка ляціць, а на старую і чорт не глядзіць; Маладога людзі жэняць, а старога чорт не ажэніць; Калі мінула дваццаць пяць, дык дома сядзь*. Засведчана гэта і ў этнаграфічных працах: “Нягледзячы на тое, што ў біялагічным плане перыяд для ўзяцця шлюбу вельмі працяглы, існавалі вельмі жорсткія ўзроставыя абмежаванні, прадпісанія культурнай традыцыяй. Людзі, якія выходзілі за верхнюю мяжу ўзяцця шлюбу, траплялі ў катэгорыю сацыяльна непаўнаважнасці людзей” [2, с. 567]. Знаходзім у беларускай народнай афарыстыцы і песімістычнае абвяржэнне вядомай тэорыі вечнага кахання на ўсё жыццё: *Кахаюць да старасці толькі ў казцы*.

Каханне са старым не адпавядала нормам народнай маралі, а таму ацэньвалася негатыўна, прадвяшчала пакуты: *Старога кахаць – гараваць; Са старым жыць – воўкам выць; Зімовае мураванне, старога каханне, п’янага набажэнства – усё гэта блазенства; Са старым і грэх і смех; Ад свету адстану, але старога кахаць не стану; Пажаніліся, што малады конь і стары конь спрэгліся*. І толькі адзінкавыя парэміялагічныя выразы аказваюцца на баку старых: *Жыць за старым – быць у павазе, а за маладым – у знявазе*.

Нягледзячы на тое, што ў артыкуле намі аналізаваўся фрагмент беларускай моўнай карціны свету, звязаны з асэнсаваннем феномена старасці носьбітамі айчыннай лінгвакультурнай супольнасці і яго вербальнай рэпрэзентацыяй, хацелася б на заканчэнне прывесці сло-

вы вядомага французскага філосафа, пісьменніка і асветніка Жана Жака Русо, якія цалкам карэлююць з асэнсаваннем асноўных функцый маладосці і старасці ў тым ліку і беларусамі і паказваюць на ўніверсальнасць іх успрымання рознымі народамі: “Маладосць – гэта час, каб вучыцца мудрасці. Старасць – каб яе прымяняць”.

Спіс літаратуры

1. **Аксамітаў, А.** Прыказкі і прымаўкі : тлумач. слоўнік бел. прыказак і прымавак з архіваў, кафедр. збораў, рэд. выд. XIX і XX стст. / А. Аксамітаў. – Мінск : Беларус. навука, 2000.
2. **Беларуская міфалогія** : энцыкл. слоўнік / С. Санько [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004.
3. **Беларусы** / В. Бандарчык [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – Т. 5 : Сям’я.
4. **Валодзіна, Т.** Старасць і старыя [Электронны рэсурс] / Т. Валодзіна, В. Ракіцікі. – Рэжым доступу : <http://www.svaboda.org/content/transcript/788105.html>. – Дата доступу : 08.01.2017.
5. **Даль, В.** Толковый словарь живого великорусского языка : современное написание : в 4 т. / В. Даль. – М. : АСТ : Астрель : Транзиткнига, 2006. – Т. 4.
6. **Дрэва кахання** : легенды, паданні, сказы / склад. А. Гурскі. – Мінск : Юнацтва, 1993.
7. **Жыцця адвечны лад** : беларускія народныя прыкметы і павер’і / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Беларусь, 2010. – Кн. 2.
8. **Ліцвінка, В.** Слова міма не ляціць : беларус. нар. прыказкі і прымаўкі / В. Ліцвінка, Л. Царанкоў. – Мінск : Універсітэцкае, 1985.
9. **Лепшаў, І.** Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Лепшаў, М. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011.
10. **Лепшаў, І.** Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Лепшаў. – Мінск : БелЭн, 1993.
11. **Носовіч, І.** Сборник белорусских пословиц, составленный И. Носовичем / И. Носович // Сб. ОРЯС. Имп. АН. – СПб. : Тип. Имп. АН, 1874. – Т. 12. – № 2.
12. **Полацкі этнаграфічны зборнік** / уклад., прадм. і паказ. У. Лобача. – Вып. 2 : Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Ч. 1.
13. **Прыказкі і прымаўкі** : у 2 кн. / пад рэд. А. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976.
14. **Прыказкі Лагойшчыны** / запісаў А. Варлыга. – Нью-Ёрк – Мюнхен : Выд. фундацыі імя П. Крычэўскага, 1966.
15. **Рапановіч, Я.** Беларускія прыказкі, прымаўкі і загалкі / Я. Рапановіч. – Мінск : Выш. шк, 1974.
16. **Старасць** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://be.wikipedia.org/wiki/старасць>. – Дата доступу : 14.01.2017.
17. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы** / пад рэд. М. Суднікі, М. Крыўко. – 4-е выд. – Мінск : БелЭн, 2005.
18. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1983. – Т. 5, кн. 1.
19. **Чалавек** : тэматычны слоўнік. – Мінск : Беларус. навука, 2006.
20. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы**. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978 – 2008. – Т. 1 – 3, 6, 12.

Анжэліка САДОЎСКАЯ,
Дар’я ПЫХАЛАВА.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

НЯЎЛАСНА-ПРОСТАЯ МОВА ЯК СПАСАБ МОЎНАЙ АРГАНІЗАЦЫЎ МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ ЯДВІГІНА Ш.

Калі ў сучаснай беларускай літаратуры няўласна-простая мова – з’ява звычайная, то на пачатковым этапе станаўлення мастацкай літаратуры (і, адпаведна, яе мовы) такі спосаб моўнай арганізацыі прозы быў нячасты. Ядвігін Ш. – адзін з тых, хто практыкаваў актыўнае ўжыванне няўласна-простай мовы. Разовае яе выкарыстанне, нібы апрабаванне, бачым у апавяданнях:

Але што цяпер знача Сцёпка гэты рубель? Ого! Сцёпка бо ведаў цяпер, як зарабляць рублі. Калі захоча – не аднаго будзе мець. Вось захацеў і будзе мець... як вам здаецца: што? Каня! Як мае быць каня – гаспадарскага каня. Трэба будзе толькі падвысіць на торг, выбраць любога, а пасля сеў і паехаў; аб цане і не пытай! Ёсць каму за яго плаціць! (“Зарабіў”);

Задумалася Тамашыха. І ажно сама дзівілася, скуль можа брацца столькі бяды, столькі няшчасця, столькі ўсцяж валілася на яе галаву. І за што? Грэшная? Мо яе грэх найважнейшы, найбольшы за ўсіх? Мо дзеля таго і пакутае яна за ўсіх? Мо іншым затое лягчэй жывецца? Ой, бо ці ўсё ж яе жыццё не адна пакута? Не адна бяда? Не адна нядоля? (“Гаротная”).

У рамане “Золата” Ядвігін Ш. ужывае няўласна-простую мову паслядоўна, таму ў артыкуле спынімся на яе выкарыстанні менавіта ў гэтым творы.

Пры такім спосабе перадачы чужога выказвання, як няўласна-простая мова, аўтар нібы гаворыць разам з персанажам, нярэдка выяўляючы свае адносіны да таго, што думае, кажа, робіць яго герой. Няўласна-простая мова дапамагае Ядвігіну Ш. стварыць напружаны драматычны сюжэт (прычым драматызм гэты ўнутраны), акрэсліць логіку развіцця характараў, паказаць цікавыя псіхалагічныя назіранні.

Канструкцый з няўласна-простай мовай больш там, дзе Ядвігін Ш. перадае настрой і пачуцці Васіля і Зосі перад выбарам і пасля выбару іх далейшага лёсу. Невыпадкава і тое, што ў такіх канструкцыях аўтар паказвае не выказанае героямі, а іх думкі, іх унутранае маўленне.

Заставалася чакаць, але чакаць чаго? Хіба мо Прузына на якое ліха нарвецца, і вяселле расклеіцца, чы мо старыя, хоць ужо старэваліся,

як дойдзе перад шлюбам да пасагу – да гатоўкі – за чубы возьмуцца, бо абодва вялікія хціўцы, і ўсё распылецца, а тады? А тады мо яшчэ з год адцягнецца (ужо і гэта добра!), і за гэты час мо знойдуць якую раду, а пакуль што: чакаць.

Так думае-мяркуе Зося разам з аўтарам. Праўда, прысутнасць пісьменніка ўбачыць тут няпроста: ён нібы хавае, “топіць” свае разважанні ў Зосіных. Зусім іншае ў падачы Васілёвых думак: аўтаравы заўвагі-ацэнкі і Васілёвы меркаванні чаргуюцца:

Але калі Зося і Алёкса, не могучы нічога лепшага прыдумаць, гадзіліся чакаць, Васіль так лёгка прыстаць на гэта не мог. Як-то: ён тут загубіў свае планы і надзеі на выезд у Амерыку; ён тут улажыў столькі сваёй працы, грошаў; ён тут звязаўся ўжо з зямлёй – з гэтай пустахай, а найбольшы – так прывык ужо да гэтай дзяўчыны, да той мыслі, што Зося будзе яго, што ўжо спакойным вокам глядзець на яе не мог – і цяпер чакаць? Дакуль чакаць? Што ім Прузына – нейкая там дзеўка – зрабіць можа? А ён – Васіль – ці ж не мужчына, каб не патрапіў заступіцца тады ўжо за жонку сваю? Ды ён і цяпер гатоў гэтай гадзюцы Прузыне галаву калом рашчапіць, абы яна не замінала! Зося колькі разоў бегала ў мястэчка і казалы, што няма як вочаў туды паказаць – кпяць і з яе і з мяне. Не штука строіць кпінкі перад дзяўчынай, хай напрабуюць кпінкаваць перад ім – Васілём! Праўда, тры тыдні не паказваўся ў мястэчка – такога сораму набраўся праз гэню ведзьму, рапуху, але вось няхай прыйдзе нядзеля – пойдзе сам – сам адзін на злосць ім усім пойдзе – няхай наспрабуюць яго зачапіць!

Нібы сістэма: Ядвігін Ш. перасыпае няўласна-простую мову сваімі заўвагамі толькі там, дзе думае-разважае Васіль:

Трэ было перш паказацца, чаго ён сам варт, а калі б ужо так нічога і не выйшла (хоць ён гэтага не спадзяваўся) – ну, што ж? Запражэ каня, з’едзе ў горад, забярэ свае там рэчы, якія цяпер не мог на плячах валачы, па дарозе ў Стрончыка захопіць свае манаткі на воз і гайда да братоў – там будзе відаць, што рабіць, пакуль спішацца з малодшым братам. Прападзе крыху часу, крыху працы – не бяда; малады, вольны – ён гэты мала цаніў, а мо і гаспадаром стацца – на тое рызыка!

Структура і змест канструкцый з няўласна-простай мовай, якія перадаюць Зосіны думкі, крыху іншыя. Ядвігін Ш. завастрае ўвагу не столькі на разважаннях, думках, іх логіцы, колькі на эмоцыях. Аўтар пазбягае каментарыяў, вывадаў; ён толькі перадае ўнутранае маўленне сваёй гераіні:

Ісці да Гуронка старога, рабіць данос на Васіля – гэта ж адна глупасць! Васіль або адрачэцца, або яе ўблытае. Чым яна тады дакажа? Хто ёй дасць веры? От, скажуць, захацелася Стрончыкам чужой працай пажывіцца, дык уздумалі хлапца ўпратцаць. І скажуць. Не, цяпер не тое – цяпер прыйшоў канец і яе надзеям і яе марам. Абы пабачыцца з Алёксам, разгаварыцца з ім, нагледзецца на яго, а тады? – тады – хоць у вір галавой. Каб толькі хутчэй прыждаць аўторка!

Праз няўласна-простую мову пісьменнік нібы ўгадвае далейшы Зосін лёс, адказваючы на пытанне, якое ўвесь час трывожыла дзяўчыну: што будзе пасля?

Знайсці прычыну ісці ў мястэчка цяпер будзе лёгка: мала чаго трэба дзяўчыне перад вяселлем, – дык будуць спатыкацца тут – у Янкеліхі, а мо яшчэ дзе – абы часцей, як найчасцей... а пасля? Пасля няхай едзе сабе Алёкса туды – у Амерыку, а тут – пад той час будзе вяселле. Будзе вяселле для ўсіх, а для яе – Зосі – гэта будуць хаўтуры – хаўтуры яе мараў, яе маладога жыцця, хаўтуры першага і апошняга каханья.

Няўласна-простая мова ў рамане служыць не толькі для стварэння ўнутранага драматызму, яна дапамагае ўнесці дадатковыя мазкі ў псіхалагічныя партрэты персанажаў. Мікола Стрончык ніколі не абцяжарваў сябе непасільнай працай на зямлі. Сям’я жыла не так з яго бандарства, як з “паяздушак” у свет з “цёмнай” кампаніяй. Ахвота жыць за кошт некага не прайшла ў Стрончыка і пад старасць:

От так: каб хто араў, сеяў, збіраў, а яму і дачцэ хоць бы частку даваў – абы пражыць – адкараскаўся б ад даўнейшай цёмнай кампаніі – не тая ўжо пара – спакойна б дажываў веку, а на расходы ў Лейбы і лыжак настругаў бы...

Так паступова вымалёўваюцца партрэты і характарыстыкі герояў. Аўтар – сапраўдны мастак – знаходзіцца крыху збоку, толькі карэктую там, дзе ўзнікае патрэба, нешта дадае, дапаўняе, узмацняючы тыя ці іншыя штрыхі.

Фразе ўнутранага маўлення часта папярэднічае аўтарская мова, якая акрэслівае настрой або пачуцці персанажа ў гэты час і арыентуе на пэўнае ўспрыманне няўласна-простай мовы:

Стары Мікола заціраў рукі з радасці: гэта ён настроіў знахараў, гэта ён нараіў, – і вось бачыце, што выйшла? – зразу як рукой усё зняло!

Васіль таксама крыху навесялеў, мо кара божая мінула? Мо і ўсё жыццё цяпер пераменіцца на лепшае?

Чалавек у думках можа зайсці вельмі далёка, прыгадаць самае патаемнае, вядомае толькі яму. З самім сабой можна разважаць, у сябе самога шукаць рады. Такое і падобнае і перадаюць, выказваюць канструкцыі з няўласна-простай мовай.

Назіраюцца нешматлікія выпадкі ўжывання няўласна-простай мовы пры выкладзе не думак персанажаў, а іх гутарак, размоў:

Няўдачу ў сваёй гаспадарцы тлумачыў адным: трэ было б каня, упражку, плуг купіць – на гэта ўсё патрэбна гатоўка – зразу яе не вылажыць, а тут капейка капейку дагнаць не можа. Ды і ахвоты няма брацца за работу на старасць. Для каго? Адна дачка; хто яе возьме – зямлю возьме, – чы ж гэтага мала? Варытат гатовы, хай жа сам справе начэнне і працуе. А ён – Мікола – і вады не замуце маладым; яму толькі абы цёплы кут, лыжку стравы, а на свае выдаткі яшчэ сам працуе – ось, хоць бы гэтым самым бандарствам.

Калі канструкцыі з унутраным маўленнем часцей за ўсё вынікаюць непасрэдна пры аўтарскім выкладзе, то выказаную няўласна-простую мову Ядвігін Ш. уводзіць пры дапамозе дзеясловаў маўлення і аддзяслоўных назоўнікаў тыпу чутка, змова:

Арыштавалі, дзякуючы тым чуткам, якія распаўсюджваліся па мястэчку: Алёкса Прузыны не любіў, жанілі яго амаль не гвалтам; Алёкса калісь-то некаму прызнаўся: лепш смерць, чым такое вяселле; Алёкса першы счэз з вяселля і дадому не пайшоў, а вярнуўся толькі раніцай, калі Прузыну ўжо шукалі; Алёкса паказаў паліцый, што ён спаў у адрыве – на сене, але калі ён прыйшоў на тое сена? Мо тады, як Прузыны ўжо на свеце не было: прыпільнаваў дзяўчыну, як выйшла з хаты, паклікаў яе, прыдушыў або прыбіў, бо на галаве нябожчыцы знайшлі круглаватую, як маладзічок, рану, ды ўкінуў у студню, а тады ўжо пайшоў і на сена. А што найважней: каму ж, як не Алёксу, замінала Прузына? Каму ж, як не Алёксу, смерць Прузыны давала свабоду?

У рамане “Золата” не толькі апісваюцца падзеі, жыццё яго персанажаў, тут сутыкаюцца характары. Напружанне, драматызм сюжэту, праўдзівасць і выразнасць вобразам надае няўласна-простая мова, арганічна ўпісваючыся ў моўную тканіну твора.

Ніна НЯМКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Алесь КАЎРУС

КАРЫСТАЕМСЯ ЛІНГВІСТЫЧНЫМІ ДАВЕДНІКАМІ

Заканчэнне. Пачатак у №№ 6 – 8.

Сярод шматлікіх розных хібаў пры ўжыванні слоў (як членаў сказа) у “Даведніку” П. Жаўняровіча адзначаюцца некаторыя “здавалася б, самыя простыя выпадкі парушэння каардынацыі выказніка і дзейніка” (с. 350).

Праўка ў адным з прыкладаў – *Такіх прыбудоў было [а] процьма* – падаецца неабавязковай.

Пішучы тэкст, з якога ў “Даведніку” прыведзены гэты сказ, аўтар напэўна браў спалучэнне *было процьма* з сучаснага яму жывога маўлення, а не, да прыкладу, з “Глумачальнага слоўніка беларускай мовы” (1977 – 1984), дзе сярод ужыванняў назоўніка *процьма* пададзена: *Пад добры год у глінішчы была процьма рыжыкаў* (дзеяслоў у форме жаночага роду).

На маё ўспрыманне, на першы план тут выступае значэнне няпэўнай колькасці ‘вялікае мноства, безліч’, а не родавай прыкметы назоўніка, як, скажам, у словах *група, кампанія* (ж. р.). Таму правамерна ўжываць: *процьма (шмат) людзей ішло – група людзей ішла*. Параўнаем ужыванне іншых дзеясловаў у форме ніякага роду: *у глінішчы нарасло процьма рыжыкаў; Адкуль тут узялося процьма грыбоў?*

Пісьмова зафіксавана ўжыванне дзеяслова-выказніка пры слове *процьма* і ў форме ніякага роду. Апавяданне “Трэскі на хвалях” пачынаецца словам: *У канцылярыі Вікурскага іспалкома, падзеленай на дзве палавінкі, таўклося процьма людзей* (Гартны Ц. Збор твораў. Т. 2. 1929). У зборніку “Выбраныя апавяданні” (1962) зроблена выпраўленне (за аўтара): ...*таўклася процьма людзей*.

Гадоў дзесяць таму гэты выпадак ужо разглядаўся.

“У канцылярыі... *таўклося процьма людзей*... Тут граматычна ўсё правільна: дзейнікам выступае спалучэнне *процьма людзей*, гэта значыць ‘многа, шмат людзей’. Да такога дзейніка выказнік дапасуецца ў форме ніякага роду адзіночнага ліку.

Дыпламаваныя апрацоўшчыкі тэксту (складальнік зборніка, рэдактар, карэктар) палічылі за дзейнік толькі адно слова *процьма* і дапасавалі да яго дзеяслоў-выказнік у форме жаночага роду: *У канцылярыі... таўклася процьма людзей*...” (Роднае слова. 2007. № 11).

У асноўным пацвярджаючы сказанае, хацеў бы, аднак, паслабіць катэгарычнасць, папрокліваць, якія выніклі ад жадання стаць на бок аўтара: ён не мог сканчаць універсітэтаў кшталту

Беларускага дзяржаўнага ці педагагічнага імя Максіма Танка, але і без іх няблага ведаў жывую беларускую мову.

Ужыванне назоўніка *процьма* з дзеясловам ніякага роду можна ў пэўнай меры абгрунтаваць, спаслаўшыся на “Слоўнік беларускай мовы” І. Насовіча, у якім падаецца блізказначнае слова: *ПРОПАСЦЬ*, и, с. ж. ... 3. Множество (неисчерпаемость). *Пропасць напыхало госцей. У яго пропасць грошей*. Тут дзеяслоў стаіць у форме ніякага роду (для жаночага быў бы канчатак *-а: напыхала*).

Разважаючы пра нарматыўнасць формы дзеяслова, не будзем адрывацца ад маўленчай практыкі. Літаральна гэтымі днямі давялося прачытаць: *У 20 – 30 гады ў храме быў музей, потым – сховішча. Хлапчукі лазілі туды праз дзірку, там была процьма галубоў* (Купава М. Наша слова. 11.03.17).

Пытанне застаецца. Як бы яно ні вырашалася, адно бясспрэчна: разгледжаны вышэй сказ няма падстаў адносіць да “самых простых для праўкі выпадкаў” (як лічыць аўтар “Даведніка”).

Якраз тымі днямі, калі “суразмоўнічаў” з “Даведнікам па літаратурнай праўцы” П. Жаўняровіча, вывяраў сваё разуменне правільнасці, дакладнасці і іншых складнікаў добрай, апрацаванай мовы, надарылася магчымасць пазнаёміцца з новай кнігай лінгвістычна-даведкавага кшталту “Мовазнаўцы” (2017), пра якую дазнаўся з рэцэнзій доктара філалагічных навук Міколы Даніловіча (Роднае слова. 2017. № 5).

У ёй змешчаны нарысы пра 47 мовазнаўцаў, у тым ліку маіх колішніх калег, таварышаў, сяброў Л. Падгайскага, К. Скурата, К. Панюціч, М. Кавалёву. Ёсць там і аповед “Алесь Каўрус”.

Выказваючы падзяку аўтару публікацыі Дзмітрыю Дзятко, загадчыку кафедры беларускага мовазнаўства, за ўвагу да маёй працы, зраблю некаторыя карэктывы да свайго жыццяпісу. Дзеся гэтага перачытаў сваю працоўную кніжку (29 запісаў – прыём на працу і звальненне).

Сапраўды, як зазначае Д. Дзятко, пасля сканчэння Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага я “вярнуўся на... родную Мядзельшчыну”. Але інфармацыя, што там “выкладаў беларускую і рускую мову ў сямігадовых школах”, дакладная толькі часткова (не па віне аўтара нарыса).

Беларускую мову, некалькі гадзін на тыдзень, я вёў першы год, калі працаваў дырэктарам Мікольскай сямігадовай школы. Пасля, з 1 верасня

1960 г., быў пераведзены ў Чараўкоўскую сямігадовую школу на пасаду настаўніка рускай мовы, папрацаваў адзін месяц, да 1.10.1960 г. Фактычна, як памятаецца, урокаў рускай мовы не давалася праводзіць: вучні старэйшых класаў пад кіраўніцтвам настаўнікаў у верасні хадзілі на сельскагаспадарчыя работы ў калгасе (шчыпалі лубін, капалі бульбу...).

З 1 кастрычніка 1960 г. быў пераведзены ў Брусянскую сямігадовую школу на пасаду настаўніка беларускай мовы. Але гэты прадмет выкладаў яшчэ з 1948 года мой былы настаўнік.

Нагрузка мне склалася з нефілагічных дысцыплін: гісторыя, біялогія...

Можа, такая сітуацыя падштурхнула пайсці вучыцца далей (пра гэта напісана ў аповедзе “Дыктоўка”, часопіс “Крыніца”. 1999. № 1).

Летам 1961 года выпадкова сустрэўся ў Мядзеле з Ф. Янкоўскім, сваім інстытуцкім выкладчыкам (ён рабіў дыялекталагічныя вандройкі па Беларусі). Прапанаваў мне паступаць у аспірантуру на беларускую мову, рыхтаваць рэферат на матэрыяле роднай гаворкі (які я і напісаў).

Год сур’ёзнай падрыхтоўкі – і я аспірант пад навуковым кіраўніцтвам дацэнта (у той час) Ф. Янкоўскага.

Перад заканчэннем аспірантуры пры МПП (так у працоўнай кніжцы) было размеркаванне на працу. Кафедра падрыхтавала адпаведны дакумент.

МІНІСТЭРСТВУ ВЫШЭЙШАЙ, СЯРЭДНЯЙ СПЕЦЫЯЛЬНАЙ

І ПРАФЕСІЯНАЛЬНАЙ АДУКАЦЫІ БССР

Аспірант трэцяга года навучання А. А. Каўрус завяршае кандыдацкую дысертацыю – “Мова апавяданняў Я. Коласа”, надрукаваў па тэме дысертацыі пяць артыкулаў, прайшоў педагагічную практыку, на працягу трох год навучання ў аспірантуры, як і на працягу пяці год навучання на філагічным факультэце нашага педінстытута, быў дысцыплінаваны і працавіты.

У сувязі з тым, што т. А. А. Каўрус заканчвае аспірантуру паспяхова, кафедра хадайнічае аб прызначэнні т. А. А. Каўруса працаваць на кафедру беларускай мовы Мінскага педінстытута, дзе маюцца **дзе вакантныя пасады** (вылучана мною. – А. К.).

Загадчык кафедры
беларускай мовы

(Ф. Янкоўскі)

30 сакавіка 1965 г.

На размеркаванні ў міністэрстве мяне “разглядалі” чамусьці апошнім з аспірантаў розных ВУ. Напэўна, тут не абышлося без нейкай інтрыгі... Здаецца, у адносінах прарэктара па на-

вуковай працы, які меў уплыў у міністэрстве, і майго навуковага кіраўніка былі шурпатасці.

Ні хадайніцтва кафедры, ні спасылка на сямейныя абставіны (хвароба бацькі, таму хацеў быць бліжэй да дому) не дапамаглі: накіравалі ў далёкі Мазырскі педагагічны інстытут імя Н. К. Крупскай.

Праўда, на адзін месяц “зачапіўся” за Мінск: мяне абралі праз конкурс малодшым навуковым супрацоўнікам Інстытута мовазнаўства АН БССР (1.11.1965 – 1.12.1965). Аднак усё ж давялося звольніцца і ехаць працаваць паводле накіравання. У нарысе пра гэта так: “Маладога таленавітага даследчыка запрасілі на працу ў Мазырскі педінстытут”.

У 1967 г. Ф. Янкоўскі паведаміў, што атрымаў згоду ад прарэктара па навучальнай працы МПП, каб я падаваў дакументы на конкурс. Але рэктар Мазырскага педінстытута тады не адпусціў.

Праз год (у жніўні 1968 г.) мяне залічылі на пасаду старшага навуковага супрацоўніка Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР (захавалася тэлеграма, якой дырэктар інстытута М. Суднік запрасіў мяне да ўдзелу ў конкурсе). Выконваў абавязкі да 4.04.1974 г.

Пасля вымушанага перапынку (6,5 месяца) мне давялося працаваць у выдавецтве “Народная асвета” рэдактарам. Паводле пасады карэктарам я не быў.

У нарысе Д. Дзятко звяртаецца ўвага на выданне, да якога я прычыніўся падчас працы ў “Народнай асвете”: «...на грамадскіх пачатках А. Каўрус стаў адным з укладальнікаў зборніка апавяданняў беларускіх пісьменнікаў для дзяцей “Ручаінікі”, куды былі ўключаны арыгінальныя творы У. Дубоўкі, Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага, Янкі Брыля, А. Васілевіч, В. Віткі, С. Грахоўскага і іншых пісьменнікаў».

Ідэя выдаць што-небудзь на грамадскіх асновах належала аднаму з “суўкладальнікаў”, загадчыцы рэдакцыі мовы і літаратуры I – IV (I – V) класаў. Назву кнігі, памятаю, прапанаваў я. Так атрымалася, што і тэксты давялося шукаць мне аднаму. Сённяшняму чытачу гэтая праца можа падацца простаю: цяпер нашмат багацейшая і больш разнастайная літаратура для дзяцей, ёсць з чаго выбіраць.

Не ўсё, што ўвайшло ў зборнік, адпавядала належнаму мастацкаму ўзроўню. Запомніўся прыклад. На ўвагу трапіла друкаванае апавяданне. Тэма нібыта актуальная: дзеці пазнаюць навакольныя мясціны, прыроду. Дзяўчынка Лена чула ад сваёй бабулі легенду, паводле якой на Нямой гары (кіламетры за два ад пасёлка, на ўскрайку лесу) растуць чорныя ружы. Адночы яна прапанавала Сяргею: “Хадзем паглядзім, якая яна, чорная ружа”.

Пасля доўгага, нялёгкага пошуку ружу знайшлі. Тады Лена расказала Сяргейку “ўсю тую легенду”, якая канчалася словамі: “у тым месцы, дзе калісьці падалі яе [зняволенай у каменнай турме дзяўчынкі] слёзы, выраслі чорныя ружы”.

Але самае нечаканае, нежыццёвае было, што дзеці вырашылі... перасадзіць ружу на прышкольны ўчастак (ці проста бліжэй да дому).

Такі сказ-канцоўку я прапанаваў аўтару апусціць – дзеля меркаванняў экалогіі (і маралі). А як на сённяшні погляд, варта было б тое самае зрабіць з усім творам.

Гэты зборнік не ўзгадваю сярод сваіх публікацый. Не хочацца.

Падобная гісторыя была з другой кнігай – “Ішла вайна народная. Апавяданні беларускіх пісьменнікаў пра Вялікую Айчынную вайну” (выйшла ў 1975 г.). Укладальнік (не на грамадскіх асновах) здаў у нашу рэдакцыю папку з тэкстамі ўсяго некалькіх твораў. А выданне было пастаўлена ў тэматычны план. Ці ж мог сарваць план рэдактар, якому месца працы дасталася нялёгка? Давялося самому “дашукваць”, дазбіраць творы да запланаванага памеру зборніка (20 друк. арк.).

Да некаторых аўтараў звяртаўся асабіста. У Дамашэвіч прапанаваў ненадрукаванае апавяданне. У Галоўліце зрабілі заўвагі да старонак пра пачатак вайны. Аўтар паправіў. П. Місько ў якасці апавядання прынёс аповесць (апусціўшы пазначэнне жанру). На мяне лёг клопат і з падрыхтоўкай прадмовы, якую заказалі Алесю Адамовічу (пра гэта я пісаў у артыкуле “Аўтар, рэдактар, карэктар” // *Полымя*. 1988. № 5; “Да свайго слова”, 2011, с. 313 – 316).

Увогуле працы ў выдавецтве хапала – давалі цяжэйшыя рукапісы. Але трэба было спраўляцца. Прывяду два абзацы з «**Характарыстыкі** старшага рэдактара рэдакцыі мовы і літаратуры 1 – 5 класаў выдавецтва “Народная асвета” КАЎРУСА А. А.», выдадзенай “для ўдзелу ў конкурсе на замяшчэнне вакантнай пасады старшага выкладчыка Мінскага дзяржпедінстытута імя А. М. Горкага”.

“За час працы ў выдавецтве тав. Каўрус А. А. зарэкамендаваў сябе высокаэрудаваным спецыялістам па мове, які глыбока разбіраецца ў пытаннях выкладання рускай і беларускай моў”.

«У сацыялістычным спаборніцтве працаўнікоў выдавецтва тав. Каўрус А. А. неаднаразова выходзіў пераможцам. За I квартал 1981 года ён заваяваў званне “Лепшы рэдактар”, па выніках працы за II квартал 1981 года рэдакцыя, у якой працуе тав. Каўрус А. А., заняла другое месца. Адрэдагаваная тав. Каўрусам А. А. “Беларуская мова” Н. В. Вашчатынскай і інш. прызнана леп-

шым падручнікам года (1978). За высокія вытворчыя паказчыкі і актыўны ўдзел у грамадскім жыцці рэдакцыі 1 – 5 класаў прысвоена званне “Калектыў камуністычнай працы”».

Характарыстыку падпісалі дырэктар выдавецтва Л. А. Севасцьянчык, сакратар партбюро Ю. М. Сувораў, старшыня мясцама Г. В. Маслоўская.

Пасля працяглага рэдактарства ў выдавецтве (1974 – 1981) я стаў працаваць на кафедры беларускага мовазнаўства Мінскага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага. Прайшоў конкурс на пасаду старшага выкладчыка (бо калі адразу на дацэнта, быў бы ніжэйшы аклад), праз год – на пасаду дацэнта.

Сапраўды, пайсці на выкладчыцкую працу мне прапанаваў прафесар Ф. Янкоўскі. Але, мабыць, вырашальную ролю адыграў рэктар Аляксандр Цімафеевіч Караткевіч. На прызначанай сустрэчы ён доўга і ўважліва выслухваў мяне (пра звальненне з працы ў АН БССР паводле палітычных матываў), а ў канцы гутаркі сказаў: “На вас наклепалі”. І потым ставіўся да мяне прыязна. Ужо быўшы на пенсіі, неяк раз напатакаў мяне ў вестыбюлі ўніверсітэта, павітаўся: “Чытаўшы артыкулы. Правільна”. Зразумела, я не мог пытацца, якія артыкулы ён меў на ўвазе. Можа, проста дзеля далікацтва сказаў. А ўсё ж прыемна, узрушліва.

Міжволі ўспамінаецца добрае пра людзей... Страчвае вастрывню зазнаны ад іх боль, ды цалкам не сунімаецца.

Як вынікае з пратакола паседжання Вучонага савета, падчас майго звальнення з працы ў Інстытуце мовазнаўства з цяжкім абвінавачаннем пасля дырэктара выступіў А. Булыка, парторг (гэтыя словы ў нарысе Д. Дзятко не цытуюцца).

“Пытанне аб антынавуковых поглядах і антысавецкіх дзеяннях А. А. Каўруса разгледжана і асуджана партыйным сходам інстытута. Сёння справядліва пастаўлена пытанне аб неадпаведнасці Каўруса займаемай ім пасаде”. (Паправіць сказы нялёгка было б і П. Жаўняровічу.)

Мінула больш як сорак гадоў з таго часу. Зрэдку я сустракаўся з членам-карэспандэнтам АН Беларусі А. Булыкам. Апошні раз – на вячэры з выпадку абароны выкладчыкам БДПУ кандыдацкай дысертацыі. Сядзелі побач, гаварылі. Ніякай непрыязнасці не адчуваў. Можа, ад усведамлення таго, што парторг выконваў ускладзены партыйя абавязак, што ўсім людзям уласцівая слабасць (ды інстынкт самазахавання).

Між іншым, толькі цяпер, пішучы гэтыя радкі, даведаўся (паглядзеў у ВСБМ), што словы *парторг, прафорг, камсорг* захавалі ранейшую форму.

Акурат гэтым часам трапіў на вочы ліст І. Шамякіна да рэдактара выдавецтва “Мастацкая літаратура”, апублікаваны ў часопісе “Полымя” (2017. № 5). Пра падрыхтоўку да друку кнігі аповесцяў “Сатанінскі тур”.

Адзначыўшы: “95 заўваг Ваших я ўлічыў”, пісьменнік асобна выказаўся наконт слоў *наркам*, *абкам*: “Катэгарычна не прымаю. Раіўся з навукоўцамі (з Булыкам, Бураком), яны таксама супраць такой словатворчасці. Словы гэтыя ўвайшлі з рускай мовы не толькі ў беларускую, сталі інтэрнацыянальнымі”.

І ўсё ж, нягледзячы на іх непрыманне асобнымі знаўцамі мовы, “выпраўленыя” словы *наркам*, *абкам* цяпер – літаратурная норма.

Дык ці з’яўляецца гэта (няспраўджанасць прагнозу наконт групы слоў) падставай і правам прыпісаць акадэмічнаму вучонаму “антынавуковасць погляду”, як ён некалі зрабіў у дачыненні да супрацоўніка свайго інстытута?

А тое, што *член-кор* абярнуўся ў *член-кар(а)*, не прыніжае гэтага высокага вучонага звання і не замянае яго насіць (і займаць адпаведную пасаду) аднаму з “паважаных і аўтарытэтных супрацоўнікаў інстытута” (мовазнаўства).

З некалькіх сваіх задуманых у выдавецтве “Народная асвета” кніг хацеў бы вылучыць “Слова наша роднае” (1987). Што такі дапаможнік патрэбны школе, я зразумеў, рэдагуючы падручнік “Беларуская мова” для чацвёртага класа, калі давялося самому шукаць мастацкі твор (верш) пра родную мову: з яго ў той час было прынята пачынаць гэту навучальную кнігу.

“Слова наша роднае” ішло ў свет нялёгка, доўга. Не ўсе тыя асобы, ад якіх залежаў выхад кнігі, падзялялі погляд аўтара-складальніка на яе ролю ў навучанні і патрыятычным выхаванні школьнікаў. Нехта з рэдактараў нават пабойваўся, хаця б не пачулася ў ёй празмерная любасць да матчынай мовы, а за гэта “нас могуць абвінаваціць у...” (чымсьці).

Зразумела, выказваліся і слухныя заўвагі наконт зместу і афармлення рукапісу.

Верх узяло разважлівае і важнае слова доктара філалагічных навук, прафесара А. Я. Міхневіча. Прыводзім пачатак яго «**Рэцэнзіі** на рукапіс А. А. Каўруса “Слова наша роднае. Дапаможнік для настаўніка сярэдняй школы” (Мінск, “Народная асвета”, 235 с. машынапісу)».

“Аўтар-складальнік дапаможніка А. А. Каўрус падрыхтаваў вельмі карысную і патрэбную кнігу. Думаецца, што настаўнікі (і не толькі яны) будуць рады гэтай працы і не раз звернуцца пры выкладанні беларускай мовы і літаратуры, а таксама пры арганізацыі пазакласных мерапрыемстваў.

У цэлым ухвалення заслугоўвае і хрэстаматыя (другая частка працы), і аўтарскі навуко-

ва-метадычны каментарый да літаратурных твораў. Асабліва варта падкрэсліць наватарскі, можна сказаць, падыход А. А. Каўруса да асобных твораў – яго спробу канкрэтна, прадметна звязаць змест іх з пэўнымі аспектамі вывучэння беларускай мовы (лексікай, словаўтварэннем, гісторыяй і г. д.).

Даючы дапаможніку агульную станоўчую ацэнку і рэкамендуючы рукапіс да друку, спынімся падрабязней на тым, што патрабуе дадатковай увагі і аўтара-складальніка, і выдавецтва. Усе заўвагі рэцэнзента скіраваны на паляпшэнне гэтай карыснай працы. Зразумела, А. А. Каўрус мае права ў сваю чаргу крытычна паставіцца да заўвагі і адстойваць свой падыход, свой погляд на змест і структуру рукапісу” (10 лютага 1985 г.).

Заўвагі аўтар з удзячнасцю ўлічыў.

Гэта, што ўзгадалася, – не толькі пра канкрэтную кнігу. А наогул пра не заўсёды простыя стасункі аўтараў, з аднаго боку, і рэцэнзентаў, рэдактараў – з другога.

Зразумела, аб’ектыўнае рэцэнзаваанне рукапісу, “добразычлівасць у дачыненнях рэдактара і аўтара” (П. Жаўняровіч) падчас працы над рукапісам – неабходныя перадумовы з’яўлення кнігі.

З нарыса (і дадаткаў) відаць, колькі ўвагі аддаваў Ф. Янкоўскі аднаму з сваіх студэнтаў, аспірантаў на яго “навукова-педагагічным шляху” (Д. Дзятко). (І меў праз гэта не толькі прыемнасці.)

Хіба ж магло быць інакшым стаўленне вучня да настаўніка!

Кнігі Ф. Янкоўскага (зборнікі вусных народных твораў, навуковыя працы, літаратурныя творы) у мяне часта гартаныя і чытаныя, выкарыстоўваюцца пры напісанні тэкстаў.

Яшчэ ад часу майго настаўніцтва ўражанне зрабіла кніжка Ф. Янкоўскага “Пытанні культуры мовы” (1961). Запомніўся, у прыватнасці, прыклад непажаданага ўжывання штампаў. А нядаўна згадаў яго, калі разважаў пра эвалюцыю нарматыўных уяўленняў. Напісаўся абразок (падам з купюрамі).

«Ацэнкі слоў, словаформаў, сінтаксічных канструкцый не застаюцца нязменныя. Некаторыя меркаванні, сцверджанні аўтараў – нашых папярэднікаў могуць кваліфікавацца як справядлівыя для пэўнага часу. Спашлюся на Ф. Янкоўскага, майго аўтарытэта на ўсё жыццё».

У кнізе “Пытанні культуры мовы” (1961) ён прыводзіць прыклад канцылярыту: “І на фабрыцы дзяўчына паказала сябе з лепшага боку”. <...>

Але пазней, пад уплывам моўнай практыкі, назіраючы шматлікія ўжыванні гэтага выразу, Ф. Янкоўскі адмовіўся ад ранейшай ацэнкі: у наступных выданнях кнігі гэты прыклад “няўдалага” ўжывання сінтаксічнай канструкцыі не даецца.

Развіццё мовы пайшло такім чынам, што разгляданы выраз замацаваўся як стылістычна нейтральны... » (Роднае слова. 2015. № 8).

Успомнены і пракаментараваны прыклад я не праверыў па кнізе (у мяне яна не захавалася). Там насамрэч напісана: *Маладзечанскае радывё аднойчы расказвала пра добрую, руплівую маладую работніцу, якая спачатку працавала ў бухгалтэрыі, потым перайшла на працу ў цэх, але і тут, ля станка, яна паказала сябе перад калектывам з добрага боку*” (Пытанні культуры мовы, 1961, с. 14 – 15). А праглядаючы наступныя кнігі Ф. Янкоўскага (Роднае слова, 1967; Роднае слова, 1972), у якіх асвятляюцца і пытанні, закранутыя ў незахаванай кнізе, я не заўважыў, што радкі пра штамп “паказаць сябе з добрага (або з лепшага, дрэннага, кепскага) боку” ў іх пададзены – не апушчаныя. Прыкрая памылка! Мне застаецца толькі прасіць, у каго можна, даравання.

Прытупляла пільнасць меркаванне, што названыя кнігі я добра ведаю, памятаю іх змест. Дзіва што! Мною была нават напісана рэцэнзія на “Роднае слова” (1967).

Даўшы ёй назву “З душою і любоўю” (Полымя. 1967. № 10), рэдактар аддзела часопіса, напэўна, хацеў падкрэсліць не толькі ўважлівае, чулае, як да жывой істоты, стаўленне навукоўца да прадмета даследавання (беларускага слова), але і адпаведнае (захопленое) успрымання кнігі рэцэнзентам.

Што занадта, то не здрова (чуў ад Ф. Янкоўскага). Трэба ўнікаць эмацыйнасці ў навуковых тэкстах, якая можа адвесці далей ад тэмы.

У наступным верасні беларуская філалагічная супольнасць адзначыць 100-годдзе з дня нараджэння Фёдара Міхайлавіча Янкоўскага.

Няхай мая споведзь-пакаянне напамініць яшчэ раз пра яго рэальную прысутнасць у роднай мове.

Крытыка і бібліяграфія

СПАЗНАЎШЫ СЛОВА СЭНС

Старычонок, В. Д. Многазначнасць слова ў беларускай мове : у 3 кн. Кн. 1. Асноўныя тыпы полісеміі, кірункі семантычнай дэрывацыі / В. Д. Старычонок. – Мінск : Колорград, 2017. – 273 с. – Тыраж 120 экз.

Праблемы вывучэння семантычнай дэрывацыі, спецыфікі другасных намінацый на функцыянальным і дынамічным узроўнях па-ранейшаму застаюцца ў полі зроку лінгвістаў, паколькі семантычная дэрывацыя выступае найбольш прадуктыўным спосабам узбагачэння і ўдасканалення слоўнікавага складу мовы. Актуальным застаецца зварот да моўнай рэпрэзентацыі чалавека як носбіта нацыянальнай мовы, нацыянальна-культурных каштоўнасцей і гістарычных традыцый беларускага народа.

Манаграфія В. Старычонка – адна з трох кніг аўтара, прысвечаных семантычнай дэрывацыі і другасным намінацыям. У ёй разглядаюцца агульныя пытанні семантычнай дэрываталогіі, падрабязна характарызуюцца метафарычныя, метанімічныя і сінекдахічныя пераасэнсаванні, структуры з гіпанімічнымі і энантыясемічнымі адносінамі, а таксама вытворныя субстантыўныя полісеманты.

У структурным плане манаграфія складаецца з уводзін, двух раздзелаў, заключэння і спіса выкарыстанай літаратуры (больш за 450 назваў). У першым раздзеле “Другасны семантычны кан-

тынуум” разглядаюцца агульныя пытанні семантычнай дэрывацыі, характарызуюцца асноўныя тыпы семантычных структур і змястоўныя адносіны паміж лексіка-семантычнымі варыянтамі ў сэнсавай структуры слова.

Значнае месца ў манаграфіі адводзіцца метафары як найбольш важнаму спосабу канцэптэуалізацыі аб’ектыўнай рэчаіснасці. Нягледзячы на тое, што метафара налічвае тысячы гадавую гісторыю вывучэння, цікавасць да яе па-ранейшаму не зніжаецца. У сучасных умовах, як справядліва адзначае аўтар, феномен метафары – гэта аб’ект даследавання не толькі мовазнаўства і літаратуразнаўства, але і філасофіі, псіхалогіі, логікі, герменеўтыкі, кагнітывістыкі, гнасеалогіі, семіётыкі, стылістыкі, сацыялінгвістыкі, тэорыі штучнага інтэлекту і іншых навук. У сучаснай навукавай парадыгме актыўна даследуюцца метафарычныя тэрміны з галіны фізікі, біялогіі, медыцыны, гастраноміі, эканомікі, спорту, астраноміі, генетыкі, юрыспрудэнцыі. З’явіліся апісанні метафарычных мадэлей, што актыўна ўжываюцца ў палітычным, навуковым, мастацкім

дыскурсах, рэкламных тэкстах і камп'ютарных тэхналогіях. Таму зварот да метафары, якая звязана з пазнавальнай дзейнасцю чалавека, абагульненнем вопыту яго практычнага жыцця, з працэсамі вобразнага мыслення, імкненнем адначасовай і ўсебаковай характарыстыкі прадмета і вызначэння яго адметных рыс, актуальны і запатрабаваны.

Васіль Старычонок уводзіць у навуковы зварот паняцце *індывідуальная метафарычная карціна свету* і прапануе вылучаць у яе структуры два ўзроўні: базісны (з універсальнымі метафарычнымі адзінкамі) і інтэрпрэтацыйны, дзе ўтрымліваюцца семантычныя наватворы, індывідуальна-аўтарскія і аказіянальныя найменні, якія “адлюстроўваюць незвычайнасць бачання свету індывідуумам, спецыфічнасць яго інтэрпрэтацый пэўных фактаў, шматграннасць выяўленых сувязей (часам непрадказальных і нечаканых) паміж рознымі прадметамі і з’явамі рэчаіснасці”.

Прапануецца семантычная класіфікацыя метафар, якая грунтуецца на суадносінах зыходнай і выніковай паняццыйных сфер, а таксама агульнай аксіялагічнай арыентацыі метафарычнага зместу, яго аднолькавай семантычнай скіраванасці. Да ліку асноўных метафар, падзеных у манаграфіі ў выглядзе схемы, адносяцца вонкавападабенчыя, лакатыўныя, квантытатыўныя, квалітатыўныя, зоасемічныя, акцыянальныя, зоамарфічныя, персаніфікаваныя, антрапамарфічныя, саматычныя, гукавыя і інш.

У кнізе ўзнікаюцца важныя пытанні, звязаныя са статусам метаніміі, сінекдахі і семантычнай гіпаніміі. Аўтар дае вычарпальны аналіз кожнага з тыпаў полісеміі і прапануе крытэрыі іх размежавання. Асобны падраздзел прысвечаны суаднесенасці значэнняў у вытворных лексічных адзінках, спецыфіцы сэнсавых структур вытворных лексічных адзінак і іх асноўным групам.

Семантычныя дэрываты, утвораныя ад першасных лексіка-семантычных варыянтаў прадметна-дэнататыўнай суаднесенасці, разглядаюцца ў другім раздзеле “Моўная рэпрэзентацыя прадметнага свету ў другасных субстантыўных намінацыях”. У фрэймавы каркас другасных прадметных намінацый аўтар уключаў метафары, якія адлюстроўваюць практычна бясконцы свет ва ўсіх яго выявах і праявах: вонкавападабенчыя (*чырвоны парасон ясеня*), лакатыўныя (*купал неба; не дазволіць рабіць канюшню ў школе*), квантытатыўныя (колькасна матываваныя) намінацыі (*капэла соснаў; горы папер*).

Разуменню навуковых палажэнняў і фактаў у значнай ступені спрыяюць выкарыстання ў манаграфіі шматлікія табліцы, схемы, малюнккі, дыяграмы. Уражвае прыцягнуты да даследавання фактычны матэрыял, які акрэсліваецца мастацкімі і публіцыстычнымі творамі больш чым 700 пісьменнікаў XIX – XXI стст., сучаснымі перыядычнымі выданнямі, Беларускай N-корпусам, дыялектнымі, этымалагічнымі і гістарычнымі слоўнікамі.

Разважаючы пра другасны семантычны кантынум, В. Старычонок адзначае, што “сукупнасць першасных значэнняў – гэта вяршыня айсберга, якая падымаецца над вадой. А ўсё, што знаходзіцца пад вадой, – гэта другасны семантычны кантынум, не зусім бачны, але вельмі важны для адлюстравання разнастайных сувязей (бачных і нябачных) паміж прадметамі і з’явамі рэчаіснасці”. І з гэтым нельга не пагадзіцца. На сучасным этапе развіцця лінгвістычных ведаў не выклікае сумненняў палажэнне аб тым, што ў мове вылучаюцца некалькі ўзроўняў, найбольш значны з якіх менавіта другасны семантычны ўзровень. Менавіта таму другасныя намінацыі сілкуюць эмацыйную энергетыку слова, падкрэсліваюць яго вобразную структуру, пашыраюць сэнсавыя гарызонты мовы. У іх утрымліваецца інфармацыя пра гістарычнае і культурнае развіццё чалавека, пра спецыфіку пазнання ім свету, самавыяўленне ў слове.

Навуковая навізна даследавання заключаецца ў тым, што ўпершыню ў беларускай мовазнаўстве аб’ектам спецыяльнага вывучэння сталі другасныя намінацыі, утвораныя ў выніку семантычнай дэрывацыі. Гэтае даследаванне – своеасаблівая спроба мадэлявання семантычнага фрагмента моўнай сістэмы, адзін з важных крокаў асэнсавання семантычнай варыятыўнасці, якая адлюстроўвае рэальныя факты цеснага ўзаемадзеяння мовы і экстралінгвістычнай рэальнасці. Няма сумнення, што манаграфія будзе спрыяць актывізацыі даследчыцкай дзейнасці ў кірунку стварэння грунтоўнай практычнай базы, якая дазволіць правесці агульную класіфікацыю другасных ЛСВ і вызначыць асноўныя прынцыпы і механізмы ўзаемадзеяння разумовых і моўных структур.

Асноўныя палажэнні манаграфіі і багатыя практычныя матэрыялы знойдуць выкарыстанне ў лексікаграфічнай практыцы, пры складанні вучэбных дапаможнікаў, выкладанні розных лінгвістычных дысцыплін як у ВНУ, так і ў сярэдніх навучальных установах.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,
доктар філалагічных навук, прафесар.

ПРА МІКРАТАПОНІМЫ УСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ ГРУНТОЎНА, КВАЛІФІКАВАНА, ДАХОДЛІВА

Шклярый, В. А. Мікратапанімія Усходняга Палесся ў кантэксце развіцця рэгіянальнай лексічнай сістэмы / В. А. Шклярый ; навук. рэд. І. Л. Капылоў. – Мінск : Беларус. навука, 2017. – 196 с. – Наклад 120 экз.

Апошнім часам у нашай краіне актыўна ажыццяўляюцца анамастычныя даследаванні. Пра гэта сведчыць выданне спецыяльнай літаратуры, навучальных дапаможнікаў, публікацыі ў перыядычным друку і інш. Анамастыка знаходзіць шырокае практычнае прымяненне ў лінгвістычных, гістарычных і геаграфічных навук. Аднак па-ранейшаму ёсць многа нераспрацаваных пытанняў, вывучэнне якіх неабходнае для сучаснай навукі і штодзённай грамадскай практыкі. Менавіта такой нявырашанай праблемай заставалася вызначэнне лексіка-семантычных асаблівасцей мікратапанімаў Усходняга Палесся, якой прысвяціў сваю манаграфію навуковы супрацоўнік Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі Вадзім Шклярый.

Кніга складаецца з уводзінаў, трох раздзелаў, заключэння, спіса прынятых скарачэнняў і ўмоўных абазначэнняў, спіса выкарыстанай літаратуры (269 найменняў), алфавітных паказальнікаў апелятываў і мікратапанімаў, спіса інфарматараў (86 асоб). У першым раздзеле “Усходняе Палессе ў кантэксце рознааспектных даследаванняў” асвятляюцца гістарычныя перадумовы фарміравання этнаграфічных прыкмет і асаблівасцей маўлення мясцовых жыхароў, тэрытарыяльная дыферэнцыяцыя гаворак, тэарэтычныя праблемы вывучэння мікратапаніміі, аналізуюцца працы папярэднікаў-анаматолагаў, характарызуюцца крыніцы і склад разгледжаных мікратапанімаў. Кампетэнтны аналіз гістарычных, этнаграфічных і лінгвістычных даследаванняў, прысвечаных апісанню побыту, традыцыйных заняткаў, духоўнай культуры і маўлення мясцовага насельніцтва, дазволілі В. Шклярыйу доказаць пацвердзіць неаднароднасць гістарычна-этнаграфічнага ўтварэння Усходняга Палесся і аб’ектыўнасць вылучэння на гэтай тэрыторыі трох рэгіёнаў – Мазыршчыны, Тураўшчыны і Случчыны. Дарэчы, іх пэўная супрацьпастаўленасць у далейшым пераканаўча пацверджана аўтарам і на прыкладзе мікратапаніміі краю. Асноўную ролю ў фарміраванні гэтага своеасаблівага гістарычна-этнаграфічнага рэгіёна Беларусі мелі, на думку даследчыка, “узаемадачынненні і ўзаемаўплывы славянскага пле-

мені дрыгавічоў і балтаў, утварэнне і заняпад Тураўскага княства, працяглае існаванне Случкага княства, перыядычныя змены ў адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле”, а таксама “мясцовыя прыродна-геаграфічныя ўмовы” (с. 37).

Другі раздзел называецца “Мікратапанімы Усходняга Палесся, паходжанне якіх звязана з адметнасцямі ландшафту краю”. Тут паасобку аналізуюцца найменні, суадносна з назвамі высокіх і нізкіх месцаў. Аб’ектам аналізу сталі мікратапанімы, суадносна з апелятывамі *гара, востраў, града, груд, кўрган, грыва; балота, мох, тапіла, луг, балонь, пель, бель, даліна, лог, лагчына, плаў, поплаў, сўплаў, плёса, язвіна, стрўга, смўга, вўжар*. Кампетэнтны аналіз сабранага тапанімічнага матэрыялу выявіў, што “самымі прадуктыўнымі ўтваральнымі базамі для мясцовых найменняў дробных геаграфічных аб’ектаў з’яўляюцца агульнавядомыя на ўсходнепалескай тэрыторыі апелятывы *гара, востраў, града і груд*” (с. 84), якія характарызуюць участкі з пастаяннай магчымасцю іх сельскагаспадарчага выкарыстання. Разам з тым даследчык выявіў, што “мікратапанімаў, у аснове якіх ляжаць апелятывы *востраў і груд*, на Случчыне зафіксавана менш, чым у іншых усходнепалескіх мясцовасцях” (с. 84), і абгрунтавана тлумачыць гэта паступовым змяненнем семантыкі названых слоў у рэгіёне або выцясненнем іх сінанімічнымі адзінкамі, таксама прычынай могуць быць ландшафтныя адрозненні паміж асобнымі ўсходнепалескімі рэгіёнамі. У гаворках Усходняга Палесся шырока вядомы і шматзначныя апелятывы *балота, мох, луг, поплаў, плёса і стрўга*. Аднак полісемія гэтых слоў істотна ўскладніла задачу іх этымалагізацыі і прымусіла прапанаваць некалькі варыянтаў анімізацыі апелятываў, што абсалютна абгрунтавана: канчатковае рашэнне па такіх складаных пытаннях можна прымаць толькі пасля аналічнага вывучэння мікратапанімаў на ўсім абшары Беларусі. Важным набыткам навукоўца стала выяўленне рэгіянальных адметнасцей тэрытарыяльнага пашырэння асобных апелятываў у межах даследаванага рэгіёна. Так, устаноўлена, што апелятываў *балонь, бель, даліна, плаў, сўплаў, язвіна* на Случчыне амаль няма. Гэта, на думку аўтара, абумоўлена “як выцясненнем указаных слоў сінонімамі, так і (што больш верагодна і натураль-

на) адрозным ландшафтным малюнкам у межах розных рэгіёнаў Усходняга Палесся” (с. 85). На Тураўшчыне не выкарыстоўваецца ў анімзацыі апелятыў *пель*, бо там “слова *пель* ужываецца толькі ў значэнні ‘палонка’ і ландшафтнай характарыстыкі не ўтрымлівае” (с. 86), а апелятыў *лог* вядомы пераважна на Случчыне і часткова на Мазыршчыне (с. 72), дзе як альтэрнатыва слову *лог* пашыраны апелятыў *даліна*.

У трэцім раздзеле “**Мікратапонімы Усходняга Палесся, паходжанне якіх звязана з практычнай дзейнасцю насельнікаў краю**” разглядаецца аб’ёмны інвентар найменняў, суадносных з назвамі зямельных участкаў і іншай земляробчай лексікай, а таксама з агульнымі назвамі паселішчаў і іх частак. У залежнасці ад значэння апелятываў, якія сталі асновай наймення дробных геаграфічных аб’ектаў, асобна аналізуюцца мікратапонімы, матываваныя назвамі распрацаваных пад угоддзі лясных участкаў, зямельных участкаў паводле даўнасці распрацоўкі, ворных зямельных участкаў, надзельных земляў і дадатковых участкаў, няворных зямельных участкаў, колішніх мер зямлі і межавых аб’ектаў. У выніку выяўлены шырокі спектр утваральных баз і іх семантыкі. Як і ў папярэднім раздзеле, шляхам сінхранічна-дыяхранічнага аналізу ўстаноўлена арэальная дыферэнцыяцыя асобных апелятываў, іх абмежаванае ўжыванне ў тым ці іншым рэгіёне і, па магчымасці, названы прычыны такой неаднастайнасці анімзацыі (*ляда, чарцёж, старына, морг, сцёнка* і інш.). На думку аўтара, на фарміраванне сучаснага ўсходнепалескага лінгвагеаграфічнага ландшафту істотна паўплывалі фактары не толькі ўнутрымоўныя, але і прыродна-геаграфічныя, сацыяльна-эканамічныя, напрыклад знікненне падсечнага спосабу апрацоўкі зямлі, існаванне ў пэўны гістарычны перыяд Слуцкага княства, што пераканаўча пацвярджаецца комплексным навуковым аналізам сабранага фактычнага матэрыялу. У выніку зроблена дастаткова

абгрунтаванае заключэнне аб мэтазгоднасці “вылучэння Случчыны ў якасці асобнага гісторыка-этнаграфічнага рэгіёна, гаспадарча-бытавы і культурны ўклад насельнікаў якога непарыўна звязаны з Усходнім Палессем” (с. 163).

Асобна як станоўчую рысу варта адзначыць наяўнасць у манаграфіі 14 карт. На 4 картах паказаны тэрыторыі Усходняга Палесся, рассялення дрыгавічоў у XI – XIII стст., Тураўскага і Слуцкага княстваў, а таксама Мазыршчыны, Тураўшчыны, Случчыны. На 10 лінгвістычных картах адлюстравана пашырэнне на даследаванай тэрыторыі найбольш цікавых з навуковага пункту гледжання апелятываў і суадносных з імі мікратапонімаў.

Праведзенае В. Шклярыкам даследаванне мікратапаніміі Усходняга Палесся вылучаецца глыбокім аналізам сабранага матэрыялу (больш за 30 тысяч найменняў), улікам шырокага спектра пазамоўных фактаў, якія ўплывалі на фарміраванне назваў дробных геаграфічных аб’ектаў, уважлівым стаўленнем да кожнага моўнага факта і кожнай выказанай папярэднікамі думкі. У шэрагу выпадкаў аўтар слухна прапануе варыянтныя матывацыі анімзацыі асобных апелятываў, што абумоўлена недахопам фактаў для канчатковай этымалагізацыі канкрэтнай назвы. Манаграфія напісана добрым навуковым стылем, не абцяжарана спецыяльнай тэрміналогіяй, мае стройную лагічную будову, чытаецца лёгка і захапляльна. Яна сведчыць пра з’яўленне ў айчынным мовазнаўстве кваліфікаванага і дасведчанага анатомалага. Кніга стане незаменным дапаможнікам і ўзорам для школьных настаўнікаў і вучняў, якія цікавяцца мікратапаніміяй роднага краю, пры напісанні імі навуковых прац на раённыя, абласныя і рэспубліканскія конкурсы.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Працяг. Пачатак на с. 29.

Разанаў (Алесь) – прыметнікавая форма з прыналежным суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Разан* з семантыкай ‘нашчадак асобы *Разан*’: *Разан-аў*.

Ракаў (Віктар) – прыметнікавая форма з суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Рак* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *рак* (‘беспазваночная, пакрытая панцырам прэснаводная жывёліна класа ракападобных з вялікімі кляшніямі каля галавы і брушкам, якое звычайна называюць шыйкай’) – *Рак* (мянушка) – *Рак* (прозвішча) – *Ракаў*.

Ракіта (Сяргей) – семантычны дэрыват ад апелятыва *ракіта* ‘дрэва або вялікі куст ся-

мейства вярбовых’. Параўн. *Вярба, Пушча, Крапіва* ў ролі прозвішчаў.

Ракітны (Мікола) – дэрыват з суфіксам *-н-* ад *ракіта*. ФП: *ракіта* – *Ракіта* – *Ракітны*.

Рак-Міхайлоўскі (Сымон) – двухкампанентавае прозвішча ўзнікла ад спалучэння пісьменнікавага *Рак* (гл. вышэй) і бацькоўскага *Міхайлоўскі* (Аляксандр). *Міхайлоўскі* – утварэнне з суфіксам прэстыжнасці *-оўскі* ад *Міхайла* (*Міхайл-оўскі*).

Ралько (Іван) – мажлівы семантычны дэрыват з фармантам *-ко* ад *ралля* – *ролька* (памянш.-ласк.) ці ад *ра́ла* ‘адгалінаванне ствала дрэва; тоўсты сук’. ФП: *рала* (або *ралля*) – *ралка* – *ролька* – *Ралка* і *Ралко*, а таксама *Ралька* – *Ралько*.

Працяг на с. 62.

ПАЖАРЫ

У нарматыўных дакументах тэрмін *пажар* вызначаецца як непадкантрольнае гарэнне па-за спецыяльным ачагом, якое нясе матэрыяльныя страты, ставіць пад пагрозу жыццё і здароўе грамадзян, інтарэсы грамадства і дзяржавы. Пажары адносяцца да групы надзвычайных сітуацый тэхнагеннага характару і падзяляюцца на:

– пажары ў будынках, на камунікацыях і тэхналагічным абсталяванні прамысловых аб'ектаў;

– пажары на аб'ектах здабычы, перапрацоўкі і захоўвання лёгкаўзгаральных, гаручых і выбуховых рэчываў;

– пажары на транспарце;

– пажары ў шахтах, падземных і горных выпрацоўках (экзагенны падземны пажар, эндагенны падземны пажар), метрапалітэнах.

Тэрмінам *пажар* абазначаецца таксама сам працэс гарэння.

Узнікненне пажару адбываецца пад уплывам наступных умоў: наяўнасць гаручага асяроддзя (прадметаў, рэчываў, матэрыялаў, здольных да ўзгарання), крыніцы запальвання (адкрытага агню, іскраў, хімічных рэакцый з вылучэннем вялікай колькасці цеплыні і інш.), акісляльніку (кіслароду ў паветры), шляху распаўсюджвання пажару (гаручых рэчываў, па якіх агонь можа разыходзіцца на значныя адлегласці). Пры наяўнасці ўсіх пералічаных умоў узнікае пажар як непадкантрольнае гарэнне. Калі выключыць шлях распаўсюджвання пажару, адбудзецца падкантрольнае гарэнне, або спальванне.

Сярод найбольш частых прычын пажараў – неасцярожнае абыходжанне чалавека з агнём, парушэнне правілаў пажарнай бяспекі, пашкоджанні ў выніку эксплуатацыі або вытворчых дэфекты электрычных устаноў і награвальных прыбораў, узнікненне самастойнага ўзгарання прадметаў, рэчываў і матэрыялаў, наяўнасць маланкі. 90% пажараў узнікаюць праз так званы чалавечы фактар і толькі 7 – 8% – ад электрычнага разраду ў атмасферы.

Да асноўных крыніц пажараў адносяцца: падпалення або нагрэтыя прадметы; электрычныя разрады; цеплавыя праяўленні хімічных рэакцый і механічных уздзеянняў; іскры ад удару і трэння; ударныя хвалі; сонечная радыяцыя, электрамагнітныя і іншыя віды выпраменьванняў. Да асноўных паражальных фактараў пажараў, якія ўздзейнічаюць на чалавека і матэрыяльныя каштоўнасці, належаць: полымя і іскры, цеплавы струмень, павышаная тэмпература на-

вакольнага асяроддзя, павышаная канцэнтрацыя таксічных прадуктаў гарэння і тэрмічнага раскладання ў паветры, паніжаная канцэнтрацыя кіслароду, павышаная канцэнтрацыя дыму на шляхах эвакуацыі.

Пажары як надзвычайныя сітуацыі тэхнагеннага характару класіфікуюцца па тэрыторыі ўзнікнення і пашырэння. Так, *прыродныя пажары* ўзнікаюць стыхійна і распаўсюджваецца ў прыродным асяроддзі. Прыроднымі называюцца *лясныя пажары* – пажары на тэрыторыях лясных масіваў; *палявыя пажары* – непадкантрольнае гарэнне хлебных масіваў; *падземныя пажары* – пажары ў падземных выпрацоўках шахт або ў масіве карысных выкапняў, якія ўзнікаюць пад уплывам знешніх імпульсаў (*экзагенны падземны пажар*) і / або ў выніку самаўзгарання (*эндагенны падземны пажар*). Калі гарыць тарфяны пласт балотнай або забалочанай глебы, такі пажар называецца *тарфяным пажарам*. *Радыеактыўны пажар* узнікае на забруджаных радыенуклідамі тэрыторыях. Пажар, што ахоплівае розныя кампаненты геаграфічнага ландшафту, характарызуецца тэрмінам *ландшафтны пажар*.

Акрамя таго, пажары падзяляюцца па асаблівасцях распаўсюджвання. Пажар, які ўзнік у асобным будынку – *асобны пажар*. *Масавы пажар* характарызуецца як сукупнасць асобных пажараў, што ахопліваюць больш за 25% будынкаў. *Маіштабны пажар* – пажар вялікіх памераў, які ахоплівае некалькі будынкаў або вялікую плошчу лесу з пераходам натуральных або штучных перашкоў (дарог, воднага шляху). *Агнявы шторм* – асаблівая форма пашырэння сучаснага пажару, характэрная прыкмета якога – наяўнасць узыходнага патоку прадуктаў гарэння і награвання паветра; прыток свежага паветра з усіх бакоў не менш за 50 км/г у кірунку да межаў агнявога шторму.

У сучасным грамадстве вельмі востра ставяцца пытанні барацьбы з пажарамі, аховы жыцця грамадства і захаванасці матэрыяльных каштоўнасцей.

Спіс літаратуры

1. *Защита от пожара*. Словарь. – Минск, 2009. – Ч. 1.
2. *Инструкция о классификации чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера*. – Минск, 2003. – 90, [1] с.

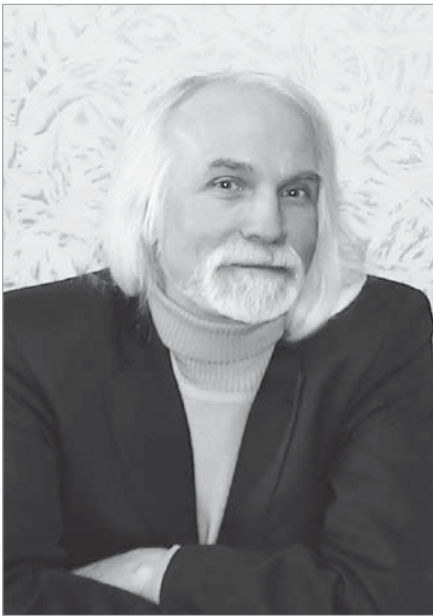
Наталля БУНЬКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

БЛІЖЭЙ ДА СОНЦА І ЛЮДЗЕЙ

НАТАТКІ ПРА МІХАСЯ ШАВЫРКІНА

15.09.1947 – 5.07.2016.

Пачну з удзячнасці спадару Міхасю, майму старэйшаму сябру, хай сабе і крыху запознавай. Не ведаю, як бы склаўся мой лёс, калі б на пачатку 1990-га я не прыйшоў да яго ў рэдакцыю часопіса “Беларуская мова і літаратура ў школе”. То дзякуй, Міхась Мікалаевіч, што ўзялі мяне тады пад сваё крыло. Дзякуй, што многаму навучылі. У вашым і маім светапоглядзе ёсць месца душы як субстанцыі несмяротнай, і таму я спадзяюся, што гэтая шчырая ўдзячнасць мая пачута.

Амаль шэсць гадоў мы працавалі побач: толькі ўвесну 1996-га загадчык аддзела культуры Іван Ждановіч і адказны сакратар Валянціна Шымановіч разам звольніліся з рэдакцыі часопіса “Роднае слова”, бо ўжо рыхтаваліся да пешага “Хаджэння ў трыдзятае царства” (120 дзён, з 13 красавіка да 12 жніўня).

Знаёмства ж маё з Міхасём Шавыркiным адбылося па наводцы калегі Вадзіма Грамовіча, я ведаў яго з першай паловы 1980-х, часоў працы ў “Чырвонай змене”. Неяк сустрэліся, і ён сказаў: папрацаваў трохі адказным сакратаром у

часопісе ў Шавыркiна, ды не маё гэта. То можа табе да яго? Я ж, адпрацаваўшы гады тры інструктарам у ЦК камсамола Беларусі, якраз шукаў працу.

Міхась Мікалаевіч, было відаць, знаёмству нашаму ўзрадаваўся: галоўрэд меў вельмі шмат задумак па ўладкаванні рэдакцыі, разгортванні працы новастворанага выдання, ён шукаў маладых, энергічных аднадумцаў, каб усё “грамаддзё планаў” пакрысе ўвасабляць у жыццё. Частаваў мяне гарбаткай – так звычайна прымаў гасцей, шматлікіх наведнікаў. Паказваў свае ўладанні: тады рэдакцыя месцілася ў дзвюх яшчэ нязлучаных між сабою трохпакаёвых кватэрах на першым паверсе шматкватэрніка, і ён марыў прабіць сцяну – “каб уз’яднацца”. Што, дарэчы, мы і зрабілі крыху пазней, дамовіўшыся з сантэхнікам з мясцовага ЖЭСа. Расказваў мне Шавыркiн, што родам з-пад Жлобіна, пра сваю ранейшую працу ў выдавецтве “Беларуская савецкая энцыклапедыя”, вучобу ў Вышэйшай партшколе ды наступную працу загадчыкам аддзела ў часопісе “Народная асвета”, якім тады кіравала Нэлі Іванаўна Калеснік. Яна ж, казаў я, брала і мяне на працу ў 1982-м у “Чырвоную змену”: была там галоўным рэдактарам.

Дарэчы, менавіта з “народнаасветаўскага” аддзела і пачынаў расці-стварацца часопіс “Беларуская мова і літаратура ў школе”. У зусім невялічкай рэдакцыйнай прадмоўцы у “Родным слове” (№1, 1997) – а пісаў яе, пэўна ж, сам Міхась Шавыркiн – чытаем: “Гэты год адметны для нашага часопіса. Спаўняецца 10 гадоў, як дырэктывымі органамі была прынята пастанова аб выпуску навукова-метадычнага выдання па беларускай мове і літаратуры, пачалася арганізацыя матэрыялаў ды іх падрыхтоўка да друку”. Так што і год 2017-ы, такім чынам, – гэта не толькі 70-я ўгодкі Міхася Шавыркiна, дзякуючы якому ў беларусаў ёсць часопіс “Роднае слова”. Гэта і 30-ы ўжо ад пачатку стварэння год часопіса “Беларуская мова і літаратура ў школе”, перайменаваны ў 1992 годзе ў “Роднае слова”.

Такое істотнае змяненне назвы, дарэчы, было прымеркавана да 5-х угодкаў ад часу “прыняцця пастановы”. Таксама юбілей: назве “Роднае слова” – чвэрць стагоддзя.

Вядома ж, у тую першую сустрэчу Міхась Мікалаевіч распытваў пра мой досвед жыцця і працы. Не палічыў перашкодай для прыёму на пасаду адказнага сакратара і тое, што не маю вышэйшай беларускай філалагічнай адукацыі: вучыўся ў Расіі, заканчваў Ленінградскі дзяржуніверсітэт у 1982 годзе. А мову ведаю з маленства: вясковец, вучыўся ў беларускай школе і закончыў яе з залатым медалём, да таго ж пяць гадоў адпрацаваў у “Чырвонцы”. Ён папярэдзіў, што мова зносін у рэдакцыі – беларуская, раскажаў, чым займаецца ў яго рэдакцыі адказны сакратар, прапанаваў падумаць. І праз некалькі дзён, здаецца, пазнаёміў мяне з калектывам.

З маім новым начальнікам працаваць было і лёгка, і няпроста. То мы, як кажуць, з лёту разумелі адзін аднаго, то, бывала, і спрачаліся, быў “не кантакт”. У тым ліку і па складаных, светапоглядных пытаннях. А часам розныя абставіны, здаралася, псавалі яму настрой – і, як чалавек чулівы, ён, разумею цяпер, проста не мог стрымліваць свае не надта гарманічныя эмоцыі. Кажуць, пазней Шавыркін сам нават новых супрацоўнікаў папярэджваў, што ён – чалавек патрабавальны. Я б яшчэ сказаў: і чалавек наastroю. І прыдзірлівым бываў, і “душу выядаў” за памылкі, нясвоечасовае выкананне даручэнняў, як скардзілася мне потым адна з супрацоўніц. Што ж, будзем шчырымі: ніхто не без граху... У нас розніца ва ўзросце з галоўрэдам была 13 гадоў, але ж абодва – з вяскоўцаў, вераснёўскія. І з бародамі былі абодва: у савецкі час у беларускай медыяпрасторы такое сустракалася не часта... Пазней я больш даведаўся ад Міхася і пра родныя яму Дзяніскавічы, тамтэйшую рэчку Ржаўку, раскажаў ён і пра сваіх сяцёр, з якімі разам рос, хадзіў у школу за некалькі вёрстаў; знаёміў з жонкаю, дачкою, сынам. Дарэчы, адна з яго сяцёр, Валянціна, жыве цяпер ва ўкраінскім Мікалаеве, уваходзіць у беларускую суполку “Голас Радзімы” – а газета “Голас Радзімы”, дзе я цяпер працую, туды якраз дасылаецца. І калі летась я напісаў у газеце, што не стала Міхася Мікалаевіча, то, паведамілі мне з Мікалаева, і сястра Шавыркіна тэкст прачытала ды плакала, што не змагла прыехаць на яго пахаванне. Які, аднак, цесны свет...

Памацаць сваімі рукамі... Канкрэтна... Грунтоўна... Сістэмна... Гэтыя словы часта можна было пачуць ад Міхася Мікалаевіча і ў прыватных размовах, і калі “разбіралі палёты” за ста-

лом у ягоным рэдактарскім кабінце. У якім, дарэчы, уся сцяна была застаўлена шафамі з кнігамі. Шматлікія даведнікі аж прагіналі паліцы, стаялі энцыклапедыі, творы са школьнай праграмы, вучэбныя дапаможнікі... Не было ж камп’ютараў, інтэрнэту – усё трэба было звяраць, удакладняць, правяраць, гартаючы старонкі. А размовы ў галоўрэда часам зацягваліся, бо жыццё на пачатку 1990-х бурліла, было што абмяркоўваць. Схільны да нагляднасці і канкрэтнасці ва ўсім, Шавыркін выбіў для рэдакцыі нават школьную дошку: меркавалася, што на ёй мы будзем маляваць схемы, табліцы, разбіраць складаныя пытанні граматыкі-правапісу... А мне, помніцца, як адказнаму сакратару (якога часам па вайскавай звычцы наш “камандзір” называў начальнікам штаба) даводзілася па сумяшчальніцтве быць і гаспадарнікам. Неяк шэф даў даручэнне “хораша каб было” тую дошку ў адным з калідораў, на галоўрэдаўскай палавіне, павесіць. І я пасля працы прабіваў адтуліны ў бетонных сценах, забіваў драўляныя пробкі-дзюбелі, туды – крукі-вешакі. Потым для рэдакцыі – ну трэба ж нечым упрыгожыць сцены калідораў – мы заказвалі, прывозілі, развешвалі (таксама з прабіваннем дзірак...) стэнды з ДСП, фарбавалі іх, прымацоўвалі нейкія плакаты... А пасля калектыўнай – цяпер бы казалі: карпаратыўнай – паездкі на краязнаўчую экскурсію і адначасова на Купалле ў Навагрудскі раён, на гару Радагошча, у рэдакцыі з’явіліся на сценах і вянкі з лугавых траў-кветак ды лісця дубовага, і драўлянае кола – прыхапілі ў аўтобус пасля свята ўранні – ад воза. Такія “сувеніры” таксама стваралі ў “Родным слове” своеасаблівы этнабеларускі каларыт. Мяркую, хто ў тыя часы бываў на былым праспекце Машэрава (цяпер Пераможцаў), 47, корпус 1, пад’езд 2, хто ўваходзіў у нашу рэдакцыю з вуліцы Гвардзейскай, набраўшы код 987 (ён, дарэчы, друкаваўся ў часопісе разам з адрасам рэдакцыі; цяпер памяняўся), і такую вянкава-колавую экзотыку памятаюць. Што да кода, то для зручнасці, для запамінання – усё ж павінна быць сістэмна і канкрэтна – мне давалося яго завершаваць, і тую падказку таксама некаторы час друкавалі ў часопісе: “Запомніце нашага стварэння год: / Гэта і будзе ўваходны код”.

І такі “напамін пра код” быў зусім не лішнім. Бо прыходзілі ў рэдакцыю “пры Шавыркіне”, пэўна, дзясяткі, а то і сотні розных людзей. На пачатку 1990-х Беларусь набыла незалежнасць, дзяржаўнаю моваю стала беларуская – і наш часопіс, на той час быццам бы спецыялізаваны, прызначаны для настаўнікаў, аказаўся вельмі

Рэдакцыя часопіса "Роднае слова". 1996 г.

Першы рад: Лідзія Камінская, Іван Ждановіч, Валянціна Шымановіч, Міхась Шавыркін, Ніна Саламевіч; другі рад: Іван Герасімовіч, Ларыса Сагановіч, Ала Жакевіч, Аляксандр Гібкоўскі, Святлана Гаўдзіс, Валянціна Кузьміна, Міхась Скобла.

запатрабаваным. З'явілася рубрыка "Школа і нацыянальнае адраджэнне". Па сутнасці, рэдакцыя дзякуючы неймавернай жыццёвай энергіі, кантактнасці, вялікай працаздольнасці, маштабным задумам-планам Міхася Мікалаевіча, які да таго ж вельмі цаніў жывыя стасункі з таленавітымі людзьмі, пераўтварылася ў гэтка нефармальны Беларускі культурна-асветніцкі клуб. Прыходзілі да нас не толькі аўтары, настаўнікі (у тым ліку і з Польшчы, Літвы), сябры рэдкалегіі ды рэдсавета (які з часам стаў радай) – ішлі аспіранты, журналісты, кампазітары, спевакі, музыка- і мастацтвазнаўцы, пісьменнікі сталыя і маладыя, іншыя дзеячы культуры і мастацтва. Нават фан-клуб Данчыка, які ўзначальваў спадар Зміцер Марчук, час ад часу збіраўся ў рэдакцыі пасля працоўнага дня, а Міхась Шавыркін, прыхільнік творчасці вядомага спевака, ведаю, скіроўваў фанскую, трохі разбэрсана-неўтаймоўную энергію маладзейшых на карысць беларускаму адраджэнню.

Помніцца, на першым часе галоўрэд, заняты больш арганізацыйнымі справамі, сам не пісаў у часопіс. Аднак ягоныя думкі, перажыванні за лёс Бацькаўшчыны, вядома ж, прасіліся на паперу. І вось пад публіцыстычнай рубрыкай "Школа і нацыянальнае адраджэнне" з'явіўся, пэўна, першы тэкст галоўрэда: "Беларусь, твой народ дачакаецца..." з подпісам "Міхась Шавыркін" (№10, 1991). У прыватнасці, аўтар даводзіць, што "пытанне пра лёс нашай дзяржаўнай сістэмы, пра будучыню нашага грамадства

не вырашыцца да таго часу, пакуль грунтоўным чынам не будзе звернута ўвага да канкрэтнага чалавека і яго праблем, пакуль не вызначыцца канкрэтныя сродкі і метады для гарманічнага яго развіцця". І далей: "Бюракратычнай сістэме, якую нараджае, мацуе і сілкуе чалавек духоўна прыгнечаны, духоўна залежны, можа супрацьстаяць толькі чалавек – адукаваны, культурна-наасветлены. Толькі Асоба – якая ўсведамляе сябе часткай у бясконцым Сусвеце і канкрэтнай сілай у гэтым супярэчлівым і драматычным свеце..." Далей у тэксце – развагі пра

тое, што "выхаваць асобу – абавязак школы", а "задача нумар адзін для Рэспублікі – стварэнне нацыянальнай сістэмы адукацыі", у якой увесь нацыянальна-выхаваўчы працэс будзе грунтавацца на нацыянальнай гісторыі ды культуры. А гэта ж, вядома, патрабуе і зменаў у навучальных планах і праграмах, і падрыхтоўкі, выдання адпаведнай навуковай і навучальнай літаратуры.

Далей у тэксце Міхась Шавыркін дзеліцца слушным меркаваннем, што "энергія педагогаў павінна быць скіраваная на выхаванне дзяцей і падлеткаў, а не на пошукі метадычных матэрыялаў. Выпуск перыядычных педагогічных выданняў – грунтоўная дапамога настаўнікам і выхавальнікам. Аднак і тут неабходна ўзгодненая дзейнасць у падрыхтоўцы патрэбных артыкулаў". І вось тут, мне здаецца, можна знайсці ключ да разумення маштабных культурна-асветніцкіх планаў самога аўтара. Ён імкнецца арганізаваць, замаўляць, а потым і падаваць у часопіс паболей тэкстаў, артыкулаў, нават ілюстрацый, нот, якія і сёння ўдумлівыя, творчыя педагогі могуць паспяхова выкарыстоўваць не толькі на ўроках беларускай мовы і літаратуры – ва ўсёй сістэме нацыянальнай адукацыі. На самых розных школьных уроках, а таксама ў пазаўрачны час, на факультатывных занятках. Вядома ж, каб тэксты падаваць сістэмна і грунтоўна, прычым на розных тэмах – патрэбны былі ўсё новыя і новыя аўтары. Якім, аднак, яшчэ і трэба было падказаць, што канкрэтна ад

іх чакаюць у часопісе. Вось таму ў рэдакцыю і прыходзіла шмат гасцей, так і рэалізоўваўся на практыцы тэзіс пра “ўзгодненую дзейнасць”, а гарбатку Міхасю Мікалаевічу даводзілася ставіць, бывала, і разоў па пяць на дзень.

І яшчэ крыху пра сістэмнасць. Разбудоўваючы сваю сядзібу, добры гаспадар адно робіць, а нешта ўжо задумвае, плануе на перспектыву. Гэтак было і ў Міхася Мікалаевіча ў ягоным гаспадарстве. Мяне часам здзіўляла на першым часе, што Шавыркін “трымаў у галаве” дзясяткі часопісаў і мог, крыху падумаўшы, сказаць, у якім з іх той ці іншы тэкст надрукаваны. Бо свая ж логіка была ў тым, як планаваліся, у які час падаваліся пэўныя артыкулы. І кожны тэкст галоўрэд уважліва чытаў пасля рэдактараў аддзелаў, прычым любіў па заўвагах яшчэ й перакінуцца словам – як з намі, так і з аўтарамі. Калі ж было відаць, што тая ці іншая моўная сітуацыя паўтараецца, патрабуе больш глыбокага, кампетэнтнага разбору – мы прыкідвалі, хто ў тэме найбольш абазнаны, і рэдакцыя замаўляла потым адпаведныя матэрыялы. З часам колькасць часопісаў пераваліла за сотню (у 1996-м), і нават Міхасю Мікалаевічу, пэўна, стала складана ў іх арыентавацца. І ў яго, з улікам досведу працы ў энцыклапедыі, з’явілася ідэя: зрабіць картатэку публікацый. Натуральна, бралася да ўвагі, што так будзе зручней арыентавацца ў публікацыях “Роднага слова” настаўнікам. З 1997 г. картатэка, якую складалі Валянціна Раманцэвіч і Аляксандр Чэчат, пачала друкавацца ў часопісе, потым выйшла і асобнай кнігаю «Беларускія пісьменнікі на старонках часопіса “Роднае слова”».

Працяг такой сістэматызацыі, мяркую, можа быць карысным і надзвычай цікавым не толькі для настаўнікаў. Досвед працы часопіса “Роднае слова” – унікальны. А сучасныя інфармацыйныя тэхналогіі даюць магчымасць па тэгах, ключавых словах, як кажуць, адным клікам знаходзіць ды адразу ж і адкрываць у камп’ютарах, смартфонах, планшэтах не толькі той ці іншы артыкул. Можна, маючы адпаведную базу дадзеных, імгненна рабіць выбарку па ўсіх нумарах часопіса за 30 гадоў: па персаналіях, аўтарах, знаходзіць любы змешчаны ў часопісе верш ці падборку тэкстаў на пэўную тэму. Прычым, што важна, самі артыкулы цяпер можна дадаткова “ўзбагачаць”, уключаючы ў іх фотаздымкі, карціны, схемы, аўдыя- і відэафайлы. І ўсё гэта будзе лёгка дэманстраваць потым у любой аўдыторыі без дадатковых прыстасаванняў.

Міхась Мікалаевіч быў чалавекам лёгкім на пад’ём, здольным адгукнуцца на чужую просьбу. І нават – прапанаваць сваю дапамогу, калі, ба-

чыў, яна некаму патрэбна. Помніцца, неяк увосень ён даведаўся, што на выхадныя еду я дапамагаць Марыі Фёдараўне (у яе ў прымах пасля смерці мамы быў мой тата) выбіраць калгасныя буракі. Дык шэф мой не толькі сам прапанаваў дапамогу, але і сябра рэдакцыі, аспіранта-філолага Генадзя Прыбытку падгаварыў паехаць з намі. Прычым не на аўто, як цяпер усе прывыклі: трэба было ўстаць рана-раненька, ехаць на баранавіцкай электрычцы да Хвоева, а потым аўтобусам да Якшыч... Вядома ж, утрох мы добра папрацавалі на дзятцы ў вясковай талацэ, шмат зрабілі-дапамаглі. Пры тым Міхась Мікалаевіч лёгка зносіўся з вяскоўцамі на іх мове, прыкмячаў адметныя словы і выразы, параўноўваў з тымі, што жывуць на ягонай Жлобіншчыне. І пажартаваць ён любіў, і анекдот да месца раскажаць, і чарку – акая ж талака без гэтага – за здароўе гаспадароў падняць... Потым тата, Іван Іосіфавіч, не раз пытаўся ў мяне, калі я наведваў яго: “А як там твой Шавыркін?” І нават Фёдараўна, калі ўжо і таты не стала, пра “таго работніка” пыталася. Што тут скажаш: прыйшоўся чалавек ім да душы. Мяркую, наўрад ці ўвогуле знойдзецца ў Беларусі другі такі шэф, хто б паехаў вась так дапамагчы рваць чужыя калгасныя буракі...

А на вуліцы часта, калі з-за хмар выглядала сонца, ён любіў ускінуць насустрач яго прамыням адкрытую далонь. І ўсміхнуцца, і нават прыплюшчыць вочы ад задавальнення. І тады здавалася: гэтак Міхась Мікалаевіч ад сонца падзараджае нейкую сваю сонечную батарэю. Увогуле ж ён, як мне помніцца, быў сонцапаклоннікам і нават артыкулы пісаў за тое, што варта зрабіць Купалле – дзень, калі спрадвеку ўшаноўваецца высокае Сонца – нацыянальным святам беларусаў. А што, я з ім цалкам згодзен! Бо ўсё жывое цягнецца да сонца, з яго – усяму пачатак. І гэты яркі, цёплы, лагодны “пункт адліку” вельмі неабходны, каб кожны з нас адчуваў сябе, як пісаў Міхась Шавыркін, “асобай, здольнай успрымаць сябе творчай адзінкай у грамадстве і Сусвеце”. Дарэчы, было б цікава зрабіць і картатэку артыкулаў першага галоўрэда “Роднага слова”, у тым ліку і пад псеўданімамі, змешчаных на старонках часопіса ў розныя гады. Мяркую, цяпер, калі імя Міхася Шавыркіна ўвайшло ў гісторыю, некаму захочацца іх удумліва, сістэмна перачытаць. Каб у выніку лепш разумець і яго самога, і нашу новую гісторыю. І саміх сябе.

Іван ЖДАНОВІЧ,

загадчык аддзела – адказны сакратар па выпуску газеты “Голас Радзімы”.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НАСТАЎНІЦА І АСВЕТНІЦА МАРЫЯ ЯСЮНАС

У 2017 годзе спаўняецца 125 гадоў юбілей Марыі Вікенцьеўны Ясюнас. Яна была настаўніцай ад Бога, амаль за паўвека педагагічнай працы дала жыццёвую дарогу не адной сотні школьнікаў Расіі і Беларусі, у тым ліку і навучэнцам Пастаўскага педвучылішча. Духоўныя нашчадкі панеслі любоў да роднай зямлі, яе мовы і звычайў. Многія з іх сталі настаўнікамі, каб сеяць разумнае, добрае, вечнае і клапаціцца, каб пасеянае ўзыходзіла-рунела і далавава важкія каласы. Жыла яна так, як падказвала сумленне, каб кожны дзень, кожную хвіліну быць патрэбнай і карыснай. У сваім жыцці і працы прытрымлівалася дэвіза Канстанціна Ушынскага: “Зрабіць як можна больш карысці Бацькаўшчыне – адзіная задача майго жыцця”.

Уклад асобы ў гісторыю, як правіла, вызначаюць нашчадкі, у рэдкіх выпадках сучаснікі, калі ім удалася разгледзець і ацаніць маштаб асобы. У дадзеным выпадку мела месца ўнікальная магчымасць дакрануцца да жывой легенды. Для некалькіх соцень выпускнікоў Пастаўскага педвучылішча – гэта настаўніца і завуч Марыя Вікенцьеўна Ясюнас, якая пакінула глыбокі след і багатую спадчыну на ніве народнай асветы.

БЕЛАРУСКАЯ ПАСЛЯДОЎНІЦА

Марыя Ясюнас была паслядоўніцай Канстанціна Ушынскага, дзеяча адукацыі, педагога, аднаго з заснавальнікаў педагагічнай навукі і народнай школы ў Расійскай імперыі, аўтара прац па тэорыі і гісторыі педагогікі, падручнікаў і артыкулаў па педагогіцы. Яна падтрымлівала ідэі Ушынскага, навучанне і выхаванне разглядала як падрыхтоўку да жыцця і працы, як сродак фарміравання пачуцця абавязку перад народам і патрыятызму, прытрымлівалася ідэй развіццёвага навучання з улікам узроставага і псіхалагічных асаблівасцяў дзяцей, надавала велізарнае значэнне працы ў псіхалагічным і фізічным развіцці чалавека, указвала на ролю школы і асобы настаўніка ў выхаванні дзяцей.

Канстанцін Дзмітрыевіч пісаў: “Адбярэце ў народа ўсё – і ён усё зможа вярнуць; але адбярэце мову, і ён ніколі больш ужо не створыць яе; новую радзіму нават можа стварыць народ, але мову – ніколі: адмерла мова ў вуснах народа – вымер і народ”. Вялікі педагог разумее моц роднай мовы ў інтэлектуальным развіцці дзіцяці і

напісаў для дзяцей малодшага школьнага ўзросту дапаможнік “Роднае слова”. Марыя Ясюнас падзяляла яго погляды на значэнне мовы для народа і пад такой жа назвай стварала кніжкі для беларускіх дзяцей, прыстасаваныя іх да беларускіх рэалій.

ЖЫЦЦЯПІС

Марыя Вікенцьеўна Ясюнас нарадзілася ў 1892 г. у мястэчку Бацэвічы Бабруйскага павета Мінскай губерні (цяпер Клічаўскі раён Магілёўскай вобласці), якім на той час валодаў Кароль Станіслаў Незабытоўскі (1865 – 1952). Узорная гаспадарка маёнтка ўключала некалькі фальваркаў, прыгожы парк, млын, тартак, бровар, маслазавод, запалкавую фабрыку, механічны цагляны завод, фабрыку дрэнажных труб і мэблі, прыватны шпіталь для работнікаў з добра наладжаным медыцынскім абслугоўваннем.

Бацька Марыі Вікенціі Ясюнас працаваў на вінакурні К. Незабытоўскага, маці – хатняя гаспадыня. У мястэчку Бацэвічы была Петрапаўлаўская царква, з 1865 г. дзейнічала Бацэвіцкае народнае вучылішча, адно з найлепшых у павеце. У гэтай навучальнай установе вучыўся сын мясцовага святара, першы будучы прафесар геаграфіі Беларусі, камісар адукацыі ва ўрадзе БНР, аўтар кнігі “Геаграфія Беларусі” Аркадзь Смоліч. У 1899 г. у гэтае народнае вучылішча паступіла і Марыя Ясюнас, на год маладзейшая за Аркадзя. У вучылішчы выкладалі Закон Божы, арыфметыку, чытанне, мову і царкоўныя спевы. Цяга да навукі ў Марыі выявілася ўжо ў маленстве: дзе толькі магла, даставала кнігі і, як кажуць, глытала іх.

На пачатку ХХ ст. па ўсёй Беларусі назіраўся недахоп кваліфікаваных настаўнікаў, які быў выкліканы хуткім пашырэннем сеткі пачатковых школ і слабаразвітой сістэмай падрыхтоўкі педагагічных кадраў.

Марыя цвёрда вырашыла стаць настаўніцай, несці ў курныя сялянскія хаты святло ведаў. Самастойна рыхтавалася да паступлення і ў 1906 г. пераступіла парог прыватнай жаночай гімназіі ў Магілёве. Вучылася добра, шмат чытала. У гімназіі быў 8-ы клас, дзе рыхтавалі настаўнікаў для пачатковых школ па “Праграме педагогікі для спецыяльных класаў жаночых навучальных устаноў”, распрацаванай у 1870 г. К. Ушынскім.

У навучальны план жаночай гімназіі ўваходзілі Закон Божы, царкоўнаславянская мова, славеснасць, руская мова, літаратура і методыка выкладання, арыфметыка і методыка яе выкладання, гісторыя, геаграфія і педагогіка з дыдактыкай, якія з'яўляліся самастойнымі спецыяльнымі дысцыплінамі, адначасова даваліся звесткі з псіхалогіі, фізіялогіі, прыёмы і метады выхавання. У якасці дадатковых выкладаліся замежныя мовы (нямецкая і французская), гімнастыка, музыка і рукадзелле. На дастаткова высокім узроўні праходзіла педагогічная практыка: навучэнкі распрацоўвалі планы ўрокаў, складалі канспекты і выкладалі ў прысутнасці настаўнікаў і іншых вучаніц, пасля чаго праводзіўся разбор урока і рабіліся заўвагі. Практыкавалася і самастойнае вядзенне школьных заняткаў на працягу цэлага тыдня, па чарзе прызначаліся дзяжурствы ў пачатковай школе. Акрамя таго, дзяўчаты знаёміліся з дакументацыяй, запаўненнем класнага журнала, правяралі вучнёўскія сшыткі і дапамагалі настаўнікам. Выхаванкі, якія заканчвалі поўны курс навучання, здавалі іспыты. Пасля гэтага ім выдаваліся пасведчанні на званне дамашніх настаўніц. Такім чынам, Марыя Вікенцьеўна атрымала ґрунтоўную педагогічную падрыхтоўку.

Часы Першай сусветнай і грамадзянскай войнаў сям'я Ясюнасаў перажыла ў эвакуацыі ў сяле Бондары Тамбоўскай вобласці, дзе бацька працаваў на мясцовай вінакурні, а Марыя з 1921 г. загадвала Бондарскай школай I ступені.

У 1924 г. Марыя Вікенцьеўна вярнулася ў Беларусь, настаўнічала ў школе I ступені на чыгуначнай станцыі Асіповічы. У 1930 – 1935 гг. працавала ў Клічаве настаўніцай беларускай мовы і літаратуры ў сярэдняй школе і адначасова выкладала на настаўніцкіх курсах беларускую мову па праграме для 6, 8 і 10-х класаў. У 1935 г. пераехала ў Мінск, дзе ў школе № 31 выкладала беларускую мову і літаратуру (1935 – 1941). Інтэнсіўна займалася самаадукацыяй, у 1940 г. завочна атрымала вышэйшую адукацыю.

Другая сусветная вайна і зноў эвакуацыя ў горад Перымск Тамбоўскай вобласці, дзе з 1941 да 1943 года працавала завучам сярэдняй школы і настаўніцай рускай мовы і літаратуры.

Пасля вайны вярнулася на бацькаўшчыну. З 1945 да 1951 г. выконвала абавязкі завуча Пастаўскага педвучылішча. З 1952 г. Марыя Вікенцьеўна яшчэ тры гады выкладала рускую мову ў сярэдняй школе № 1 горада Паставы.

За творчую працу на ніве асветы Марыя Вікенцьеўна ўганаравана ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга, медалямі “За працоўную адзнаку”, “За доблесную працу ў час Вялікай Айчыннай вайны”, знакам “Выдатнік народнай асветы”.

УКЛАДАЛЬНИЦА ПАДРУЧНИКАЎ ДЛЯ БЕЛАРУСКІХ ШКОЛЬНИКАЎ

Яшчэ да вайны падчас працы ў школе Марыя Вікенцьеўна адчула недахоп падручнікаў для беларускіх дзецяй. Маючы добрую тэарэтычную падрыхтоўку, атрыманую ў прыватнай жаночай гімназіі ў Магілёве, і багаты практычны педагогічны досвед, Марыя Вікенцьеўна ў суаўтарстве з А. В. Сакаловай склала ў 1939 г. дапаможнік “Чырвоныя зорачкі. Першая кніга пасля буквара”, які вытрымаў два выданні, у 1941 г. – дапаможнік “Наша Родина. Хрестоматія для чтэння в 4 класе беларускіх школ”.

Дапаможнікі педагогаў-практыкаў аказаліся вельмі запатрабаванымі ў школах. У наркамаце асветы СССР станоўча ацанілі падручнікі. У 1943 г. Марыю Вікенцьеўну запрасілі ў Маскву для складання падручнікаў для беларускіх школ. Працавала медсястрой, а пасля працоўнага дня – над падручнікамі. У выніку карпатлівай працы за тры гады з заданнем паспяхова справілася, да канца 1945 г. былі складзены падручнікі “Родная літаратура: хрестоматія для 5 класа беларускіх школ” і “Роднае слова. Кніга для чытання і развіцця мовы ў 3 класе”.

Калі працавала завучам Пастаўскага педвучылішча (1945 – 1951), склала падручнік “Роднае слова: кніга для чытання ў 1 класе пачатковых школ”, які вытрымаў 12 выданняў (1946 – 1960). Падручнікі Марыі Вікенцьеўны садзейнічалі развіццю мыслення і памяці, выпрацоўвалі ўменне самастойна працаваць з кнігай. Аўтар-складальнік лічыла, што вельмі цяжкі матэрыял штурхае да механічнага завучвання, прыводзіць да фармалізму ў ведах, паніжае цікавасць да вучобы, падрывае веру вучня ў свае сілы. Змест падручнікаў з самага маленства вучыў з пашанай ставіцца да сям'і, роду, Радзімы, каб з першых крокаў фарміраваць рысы характару, якія дапамогуць стаць сапраўднымі грамадзянамі краіны: звесткі аб прыродзе і грамадстве, побач з мастацкімі ўрыўкамі ўключала артыкулы з розных галін ведаў – гісторыі, геаграфіі, прыродазнаўства. З дапамогай сістэмы спецыяльных практыкаванняў вырашалася задача развіцця лагічнага мыслення.

У метадычных рэкамендацыях “Да настаўніка” даваліся парады, заснаваныя на педагагічнай спадчыне К. Ушынскага і ўласнага школьнага працоўнага досведу. Парадамі карысталіся педагогі пасляваеннага часу, якія мелі невялікі метадычны вопыт, скончыўшы трох-ці шасцімесячныя курсы настаўнікаў пачатковых школ. Парадамі маглі пакарыстацца і бацькі, каб дапамагчы дзецям у вучобе. Знаёмчыся з кнігамі Марыі Ясюнас можна смела гаварыць пра яе значны ўклад у развіццё педагагічнай думкі нашай рэспублікі. Спадчына Марыі Ясюнас да цяперашняга часу не страціла каштоўнасці, хоць яна не пакінула шматтомных тэарэтычных разважанняў па методыцы развіцця ўменняў, навыкаў чытання і развіцця мовы.

У ПАСТАЎСКІМ ПЕДАГАГІЧНЫМ

Захаваўся загад № 19 ад 29 лютага 1946 г., падпісаны дырэктарам педвучылішча А. С. Панышам: “У сувязі з 25-годдзем педагагічнай дзейнасці выкладчыцы рускай мовы і літаратуры, загадчыцы вучэбнай часткі Марыі Вікенцьеўны Ясюнас за выдатную метадычную і выкладчыцкую працу, за плённую працу аўтара 4-х падручнікаў для пачатковых школ Беларусі хадатайнічаю перад АбЛНА аб прадстаўленні Марыі Вікенцьеўны Ясюнас да дзяржаўнай ўзнагароды”.

Марыя Вікенцьеўна была прызнаным і аўтарытэтным метадыстам. У 1950 г. падрыхтавала для абмеркавання на педсавеце вучылішча тры даклады: “Работа над арфаграфічнымі памылкамі”, “Асновы рускай пунктуацыі і работа над яе засваеннем навучэнцамі”, “Арганізацыя паўтарэння матэрыялу”. Як член лекторыя выступіла з лекцыяй “Як чалавек навучыўся размаўляць”. Дырэктар педвучылішча ў справаздачы за 1951 г. пісаў пра яе: “Праца настаўніка адказная, складаная, патрабуе шмат сіл, здароўя, часу. Марыя Вікенцьеўна – цярдлівая, сумленная, працавітая, добрачытлівая выкладчыца. Яна заўсёды ў пошуку, пастаянна павышае сваё майстэрства, вывучае досвед калег, літаратуру, каб не адстаць, ісці ў нагу з часам”.

Ветлівая з вучнямі і калегамі, Марыя Вікенцьеўна і як завуч патрабавала гэтага ад усіх членаў педкалектыву, абараняла аўтарытэт педагогаў, лічыла, што ўзаемны ў педкалектыве, адміністрацыйныя вывады не павінны афішавацца перад навучэнцамі, гэта разглядала як парушэнне педагагічнага этыкету. Памятаецца выпадак, калі дырэктар педвучылішча аб’явіў спаганне настаўніцы і загад вывесіць у калідо-

ры на дошцы аб’яў. Мы, вучні, стоўпіліся чытаць. Гэта ўбачыла Марыя Вікенцьеўна, зняла з дошкі загад і панесла ў кабінет дырэктара, а там давала дырэктару прачуханку, што парушыў педагагічны этыкет. Загад на дошцы больш не з’явіўся.

Выпускнік педвучылішча Віктар Купрэвіч ва ўспамінах згадваў: “Асобна вылучу завуча М. В. Ясюнас. Гэта жанчына з добрым сэрцам, якую ўсе любілі, паважалі. Яна была для нас як родная маці. Калі хто захварэў у інтэрнаце, прыходзіла адведаць. Іншы раз прысылала сваю дачку – урача”.

Раней у школах выкладаўся цяпер ужо забыты прадмет – чыстапісанне. Школьнікі пісалі пяром № 86 ці “зорачкай”, ім можна было выводзіць літары па правілах каліграфіі. Гэта лічылася асновай выпрацоўкі прыгожага почырку. Методыку правядзення ўрокаў чыстапісання таксама выкладала Марыя Вікенцьеўна. Запомніліся вобразныя гутаркі, у якіх Марыя Вікенцьеўна выказвала свае педагагічныя перакананні. Напрыклад, пра азнаямленне дзяцей з жыццём паланцужку: сям’я – родная вёска ці горад – радзіма – сусвет.

Кіньце камень у сажалку, – казала яна, – і паназірайце, як пойдучь кругі. Так павінна ісці навучанне і выхаванне дзяцей: малы кружок, большы, большы і так далей.

Пераконвала, што нагрузку дзецям трэба даваць пасільную. Параўноўвала з дрэнным гаспадаром, які нагрузіць воз і гоніць каня. У выніку сапсуе яго: конь стане наравістым. Так можа здарыцца і са школьнікамі.

Марыя Вікенцьеўна даводзіла, што самы дзейсны прыём педагогікі – навучанне і выхаванне праз перайманне. Для дзіцяці бацькі і настаўнікі – ікона, на якую яны гатовы маліцца і капіраваць усе іх дзеянні. Калі дарослыя нешта робяць не так, але хочучь, каб дзіця рабіла добра, то ўсе прыёмы будуць марнымі. Лічыла абсалютным глупствам з цыгарэтай у руцэ гаварыць дзіцяці пра шкоду курэння. Раіла праводзіць сходы бацькоў патэнцыяльных вучняў, пераконваць іх, што асновы светаўспрымання дзіцяці закладваюцца задоўга да школы, што ў сям’і фарміруецца паняцце пра дабро і зло, пра тое, што правільна і што няправільна. Педагогі ў школе шмат у чым могуць дапамагчы, але і ў школьны перыяд жадання вынікі з’яўца толькі тады, калі школа і сям’я будуць працаваць у тандэме.

Ян ДРАЎНІЦКІ.

АДНАРОДНЫЯ ЧЛЕНЫ СКАЗА. ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ ПРЫ АДНАРОДНЫХ ЧЛЕНАХ СКАЗА

ФАКУЛЬТАТЫЎНЫ ЗАНЯТАК (VIII КЛАС)

Мэта: актуалізаваць і замацаваць веды пра аднародныя члены сказа, пастаноўку знакаў прыпынку пры іх; развіваць самастойнасць мыслення, фарміраваць навыкі даследчай працы, удасканалваць звязнае маўленне; абуджаць цікавасць да беларускай культуры.

Абсталяванне: карткі, ілюстрацыі, беларускае народнае адзенне (фартух, кашуля, спадніца, хусткі і інш.).

Эпіграф: Без чаго немагчыма жыццё?
Без здароўя, сяброў.
І што – усё?
Не, без мараў і шчасця.

В. Кур'ян.

ХОД ЗАНЯТКУ

I. Арганізацыйны момант.

- **Псіхалагічны настрой.**
- **Праца з эпіграфам.**

Настаўнік. Звярніце ўвагу на эпіграф (*апошні радок схаваны*). Як вы думаеце, без чаго немагчыма жыццё? (*Адказы вучняў*.) А вось паэтэса лічыць, што жыццё немагчыма без мараў і шчасця. Вы згодны з гэтымі меркаваннямі? (*Адкрываецца на дошцы апошні радок*.) Напэўна, не знойдзецца чалавека, які не хацеў бы быць шчаслівым. Як вы думаеце, чаму вылучаны словы *здароўя, сяброў, мараў, шчасця*? (*Адказы вучняў*.)

• **Паведамленне тэмы занятку, фармулёўка задач.**

• **Хвілінка арфаграфіі.**

1) Токі..., Ватэрло..., тры..., адажы..., сальфеджы..., партфолі...

2) Кло...н, ра...нд, прэзіды...м, аквары...м, со...с, стра...с, фа...на, са...на.

3) В(в)адохрышча, К(к)упалле, П(п)апа Р(р)ымскі, Т(т)роіца, В(в)ялікае К(к)няства Л(л)ітоўскае.

II. Актуалізацыя апорных ведаў.

• **Франтальнае апытанне.**

1. Што такое аднародныя члены сказа (АЧС)?
2. Якія члены сказа могуць быць аднароднымі?

3. Пры дапамозе чаго злучаюцца АЧС?

4. Колькі можа быць радоў АЧС?

Па выніках апытання складаецца кластар, запісваецца на дошцы.

• **Праца са сказам** (*запісаны на дошцы*).

Часта гарэты або безрукаўкі ўпрыгожвалі маляўнічымі касцянымі, драўлянымі, металічнымі, плеценымі са скуры гузікамі.

Заданні. 1. Назавіце ў гэтым сказе АЧС. 2. Якімі часцінамі мовы выражаны АЧС? (*Прыметнікам, дзеепрыметніковым словазлучэннем*.) 3. Назавіце развітыя і неразвітыя АЧС.

Выснова: АЧС не заўсёды могуць быць выражаны аднолькавымі часцінамі мовы.

III. Абагульненне.

• **Праца з тэкстам “Фартух”.**

(1) Фартух – гэта паясная адзежына, частка народнага касцюма беларускіх жанчын. (2) Яго шылі з белага льнянога палатна і мацавалі на таліі завязкамі ці матузком – вузкай палоскай тканіны. (3) Святочныя фартухі багата аздаблялі натыканнем, вышыўкай, мярэжкай, карункамі, фальбонай, часам запрасоўвалі ў складкі. (4) Як правіла, кампазіцыйнае вырашэнне фартуха, каларыстычная гама, стылістыка арнаменту адпавядалі характару аздаблення кашулі.

Заданні. 1. У якім стылі напісаны гэты тэкст? Абгрунтуйце меркаванне. (*Навуковы*.) 2. Назавіце АЧС, чым яны выражаны, якую сінтаксічную ролю выконваюць? 3. У якім сказе больш за адзін рад АЧС? Якія развітыя ці неразвітыя?

• **Фізкультхвілінка.**

• **Праца з вершам.**

Тэкст змешчаны на слайдзе або на дошцы / картках.

Кветка ў полі – галава жанчыны,

Сонца ў вачах, а сама – сцебялёк.

Хустку на косы вясёлкай накіне,

Каб макам ці ружаю ззяла здалёк.

Чыстую, светлую альбо ўзорную,

Часам чырвоную – у радасны дзень, –

Часам удавіную, сумную, чорную.

Без хусткі ў людзі жанчына не йдзе.

Заданні. 1. Назавіце АЧС. 2. Дакажыце, што яны з'яўляюцца аднароднымі. 3. Якую ролю яны адыгрываюць у мове? 4. Сярод АЧС назавіце сінонімы (*чыстую, светлую; удавіную, сумную, чорную*), антонімы (*светлую, чорную*). 5. З якой мэтай яны ўжыты ў тэксце? 6. Патлумачце пастаноўку працяжнікаў.

• **Праблемнае пытанне.**

Якім чынам злучаны АЧС?

Зварот да кластара (злучнікі, знакі прыпынку).

• **Праца ў парах з урыўкам.**

Заданне. Высветліце, да якога разраду адносяцца злучнікі ў тэксце, патлумачце пастаноўку знакаў прыпынку. 1-я пара шукае сказы са спалучальнымі злучнікамі, 2-я – з супраціўнымі, 3-я – з размеркавальнымі.

...Надзея Яноўская стаяла і слухала нас. Але гэта была не яна. Гэта была не то мара, не то лясны дух, не то казачная здань. Яна была ў сярэдневяковай жаночай вопратцы: сукня, на якую пайшло пяцьдзясят локцяў залацістага аршанскага атласу, паверх яе – другая, белая, з блакітнымі разводамі і шматлікімі разрэзамі на рукавах і падоле. Стан, сціснуты ў снуроўку, быў перавіты тонкім залацістым снурам, які падаў амаль да зямлі двума кутасамі. Валасы былі ўзяты ў сетку і ўпрыгожаны вянком, старажытным жаночым уборам, які трохі нагадваў караблік, зроблены са срэбных ніцей. З абодвух бакоў гэтага карабліка звісаў да зямлі тонкі белы вэлюм. Гэта была каралеўна-лебедзь, уладарка бурштынавага палаца. Гэта даволі нязручны ўбор, і звычайна ён псуе нязвыклую да яго жанчыну: скоўвае яе рухі, робіць яе не толькі цяжкай, але і мехаватай. Яе вялікія вочы, твар, вусны – усё свяцілася з-пад вэлюму то лукава, то ганарліва.

У. Караткевіч. “Дзікае паляванне караля Стаха”.

• **Праверка вынікаў працы ў парах.**

Аналіз тэксту, тлумачэнне пастаноўкі знакаў прыпынку.

Настаўнік. Назавіце сказ, у якім некалькі радоў АЧС (4). Якое слова не ўжываецца ў сучаснай беларускай мове? (*Локаць* – мера даўжыні.) Як называюцца такія словы? (*Гістарызмы*.) Як называюцца пары слоў нахшталт *локаць* – мера даўжыні; *локаць* – месца згібу рукі?

• **Праца са сказамі.**

Заданне. Расстаўце знакі прыпынку і пабудуйце схемы сказаў (*каля дошкі і ў сшытках*).

1. Шыў усё і кажухі і суконныя сярмягі і боты.

2. І хлеб і песню і надзею ўсё бярыце з роднага парога.

3. Вазьмі ў сэрца пад ахову дрымоту маўклівых ракіт і поле і луг і родны блакіт.

4. У гэтым лесе было ціха не толькі ноччу але і днём.

Адказы змешчаны на слайдзе / дошцы.

Настаўнік. У мастацкіх тэкстах часта сустракаюцца апісанні адзення літаратурных герояў, а вопратка можа шмат расказаць пра яе ўладальніка. Звернемся да аднаго з такіх тэкстаў. Паглядзіце ўрываек з палескай хронікі “Людзі на балоце” І. Мележа. Апішыце, якой убачыла сябе

ў люстры Ганна. Апішыце хустку, выкарыстоўваючы АЧС.

• **Праца ў групах.**

• **Прэзентацыя вынікаў працы ў групах.**

Вучні зачытваюць апісанні (прадстаўнік ад групы).

Настаўнік зачытвае апісанне ў рамане.

Якой спакойнай ні здавалася Ганна хвіліну назад, але калі зірнула ў люстру, твар яе, смуглявыя, крыху выпнутыя шчокі заяснілі зачаравана: ах, якая квяцістая, якая вогненна-яркая, цудоўная, век такой хусткі не насіла. ...Ганна не магла вішнёвых воч сваіх адарваць ад люстра, ашчасліўленая, замілаваная: ці яна гэта, такая незнаёмая, такая паглядная...

І. Мележ. “Людзі на балоце”.

IV. Замацаванне.

• **Праверачны тэст.**

1. Закончыце фармулёўку: “Аднародныя члены сказа – гэта словы, якія адказваюць на адно і тое ж пытанне, з’яўляюцца аднолькавымі членамі сказа і...”.

а) адносяцца да розных членаў сказа;

б) адносяцца да аднаго і таго ж члена сказа;

в) адзін падпарадкаваны другому.

2. Якую сінтаксічную ролю выконваюць у сказе вылучаныя словы?

Люблю бары, бярозкі і пушчы яшчэ з ваеннай бежанскай пары.

а) Дапаўненне;

б) азначэнне;

в) дзейнік.

3. Адзначце сказ з аднароднымі членамі.

а) Ля Браслаўскіх азёр гусі-лебедзі мыліся.

б) Пячоркі і даліны купаюцца ў вясеннім сонцы.

4. Адзначце сказ, у якім ёсць некалькі радоў аднародных членаў сказа.

а) Дзень спякотны і вясёлы з песняй жніўнаю прыйшоў.

б) Прабег па сэрцы і па кожнай жылцы пяшчотны, ласкавы вецярок.

5. Адзначце сказ, у якім ёсць развітыя аднародныя члены сказа.

а) Туман то гусцеў, набываючы колер хмары, то радзеў, растаючы ў сончным святле.

б) Люблю сівых дубоў калоны, і соснаў стромкія ствалы, і мёду поўныя калоды.

V. Падвядзенне вынікаў. Рэфлексія.

• **Заклучнае слова настаўніка.**

Наталія МІНГЕЛЕВІЧ,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры першай кваліфікацыйнай катэгорыі навучальна-педагагічнага комплексу Бастунскія яслі-сад – базавая школа.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ТЭСТАВЫЯ КОМПЛЕКСЫ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Важнае месца ў працы з высокаматываванымі вучнямі належыць прадметным алімпіядам. Настаўнікі знаходзяцца ў пастаянным пошуку эфектыўных шляхоў і сродкаў падрыхтоўкі да гэтага інтэлектуальнага спаборніцтва. Пытанне вучэбна-метадычнага забеспячэння алімпіяднай падрыхтоўкі вучняў 5 – 8-х класаў мае асаблівую актуальнасць, паколькі раённыя алімпіяды для вучняў II ступені агульнай сярэдняй адукацыі пачалі рэгулярна праводзіцца ў розных рэгіёнах Беларусі толькі ў апошнія дзесяцігоддзе.

Прапануем распрацаваныя намі комплексы тэставых заданняў для падрыхтоўкі вучняў 6 – 7-х класаў да алімпіяды па беларускай мове. Кожны комплекс скіраваны на паглыбленне ведаў і замацаванне ўменняў школьнікаў па асобных раздзелах школьнага курса мовы і разам з тым мае на мэце развіццё слоўнікавага запасу, удасканаленне правапісных навыкаў, развіццё агульнага кругагляду школьнікаў. Выкананне падобных заданняў прадугледжвае самастойную працу вучняў не толькі з падручнікам па беларускай мове, але і з разнастайнай даведчай літаратурай, садзейнічае развіццю міжпрадметных сувязей.

Заданні рознаўзроўневыя, што дасягаецца як ступенню складанасці прапанаваных матэрыялаў, так і формай яго прэзентацыі. З аднаго боку, кожная работа абавязкова ўключае заданні на аднаўленне матэрыялу на ўзроўні разумення (сярэдні ўзровень засваення вучэбнага матэрыялу), на прымяненне ведаў для вырашэння новай задачы (дастатковы ўзровень) і на прымяненне ведаў у нестандартных сітуацыях, самастойнае апісанне, тлумачэнне і пераўтварэнне моўных адзінак (высокі ўзровень). З другога – работа складаецца з частак А, Б і В, якія ўключаюць розныя па форме заданні. У частцы А прапануецца 10 тэставых пытанняў закрытага тыпу з двума варыянтамі адказу (“так” або “не”); у частцы Б – таксама 10 пытанняў закрытага тыпу з чатырма варыянтамі адказу, з якіх адзін правільны. Моўным матэрыялам для заданняў частак А і Б выступаюць словы, словазлучэнні і сказы (у тым ліку народныя выслоўі). У частцы В падаецца 10 заданняў па фрагменце тэксту, на якія вучні павінны прапанаваць уласныя адказы. Заданні гэтай часткі складзены на матэрыяле тэкстаў, уключаных у спіс твораў для дадатковага чытання па беларускай літаратуры, што садзейнічае развіццю чытацкага кругагляду школьнікаў на II ступені агульнай сярэдняй адукацыі.

Правільны адказ на кожнае пытанне часткі А ацэньваецца двума баламі, часткі Б – трыма, часткі В – пяццю (у частцы В магчымы часткова правільныя адказы). Такім чынам, максімальная сума за выкананне работы складае 100 балаў. Гэты падыход робіць ацэньванне работ зразумелым для вучняў.

Прапануем вашай увазе тэставыя комплексы, якія прайшлі апрацацыю ў завочнай шматпрадметнай школе дзяржаўнай ўстановы дадатковай адукацыі “Абласны цэнтр творчасці” (г. Магілёў), а таксама на курсах павышэння кваліфікацыі для настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры ў Магілёўскім дзяржаўным абласным інстытуце развіцця адукацыі.

СКЛАД СЛОВА (VI КЛАС)

Частка А. Адзначце правільны адказ – так або не.

A1. Нязменныя словы маюць нулявы канчатак	Так Не
A2. <i>Бяседа</i> і <i>застолле</i> – роднасныя словы	Так Не
A3. Слова <i>пайменаваць</i> запісана правільна	Так Не
A4. <i>Шаную</i> і <i>шануйце</i> – аднакаранёвыя словы	Так Не
A5. Аснова, ад якой утвараецца іншае слова, называецца вытворнай	Так Не
A6. Словы <i>ўзгор'е</i> і <i>пагорак</i> утвораны адным і тым жа спосабам	Так Не
A7. У дзеяслове <i>зацвярдзець</i> прыстаўка <i>за-</i> мае значэнне завяршэння дзеяння	Так Не
A8. У словах <i>с...аўтар</i> і <i>с...ўдзельнік</i> прапушчана адна і тая ж літара	Так Не
A9. Назоўнік <i>параходзік</i> утвораны складана-суфіксальным спосабам	Так Не
A10. У вершы “Продкі” Алеся Письмянкова ёсць словы з постфіксам	Так Не

Колькасць балаў за выкананне часткі А ____

Частка Б. Выберыце і падкрэсліце *адзін* з чатырох варыянтаў адказу.

B1. У якім выслоўі выкарыстаны дзеяслоў, што адпавядае схеме: <i>прыстаўка + карань + суфікс + канчатак</i>	Залішняя хвала паваліць і вала. Як саху наладзіш, так і ўзарэш. З голымі рукамі нічога не зробіш. Калі не знае, на зоры пазірае
B2. Знайдзіце чацвёртае лішняе слова сярод аднакаранёвых	гарышча; выгарына; загар; гаручы
B3. У якой пары слоў колькасць гукаў у карані не супадае	заяц – лісіца; воўк – дзік; зубр – алень; барсук – мядзведзь
B4. Які марфемны склад мае слова <i>недавучыць</i>	прыстаўка + прыстаўка + карань + суфікс + канчатак; прыстаўка + карань + канчатак; прыстаўка + карань + суфікс + суфікс; прыстаўка + прыстаўка + карань + суфікс + суфікс
B5. Адзначце слова, запісанае правільна	сыйсці; абыйсці; выйсці; падыйсці

Б6. Адзначце прыметнік, які ўжываецца з прыстаўкай <i>бяс-</i>	...вольны; ...пілотны;	...праўе; ...крылая
Б7. Адзначце пару слоў мужчынскага роду	ВНУ, БДУ; МАЗ, ЦУМ;	ТЮГ, ААН; ДАІ, НАН
Б8. Адзначце слова з адной прыстаўкай	пазатыкаць; прадухіліць;	заўсміхацца; абясшкодзіць
Б9. Якое слова з'яўляецца складанаскарочаным	рыбгас; параход;	самакат; лесопарк
Б10. Назавіце слова, лішняе паводле спосабу ўтварэння	заморскі; прыгарадны;	бязлюдны; прыдарожны

Колькасць балаў за выкананне часткі Б ____

Частка В. Пазнаёмцеся з фрагментам кнігі “У гасцях у вечнасці” Анатоля Бутэвіча. Выканайце заданні.

Музей валуноў

Беларусы з даўніх давён кланяліся і пакланяліся камяням. Кланяліся, калі да сёмага поту стараліся выбраць іх з кожнага сялянскага поля, а тыя, як жывародныя, усё вылузваліся і вылузваліся з зямлі. Кланяліся, будуючы з іх крэпасці і замкі, палацы і цэрквы, стайні і свірны, брукуючы грукатлівыя гасцінцы. І паважалі, як належыць, за іхні сталы ўзрост.

З далёкіх дахрысціянскіх часоў беларусы верылі ў цудадейную сілу камянёў, шанавалі іх як сімвалы боскіх істот. Нашы даўнія продкі лічылі, што сімвалам бога Перуна, напрыклад, з'яўляецца каменная сякера. Ёю сівабароды гр...мавержац¹ рассякае чорныя хмары і апладняе зямлю д...брадзейным² дожджыкам. Яшчэ і дагэтуль можна знаходзіць тыя “Перуновы стрэлы”. Лічылася, што каменная сякера абараняе ад злых духаў, спрыяе ўрадлівасці і пладавітасці, ратуе ад хвароб. Меркавалі, што чалавека з такой сякерай не зачэпіць ні д'ябал, ні маланка.

З асаблівым шанаваннем адносіліся беларусы да культавых камянёў, камянёў-прошчаў, следавікоў з адбіткамі слядоў Хрыста, Б...гародзіцы³, святых угоднікаў. У дні свят да іх ладзілі хрэсныя ходы, б...гаслужэнні⁴, ім прыносілі ахвяры, каля іх будавалі капліцы, цэрквы.

Магутныя ледавікі яшчэ задоўга да з'яўлення першых пасяленцаў на беларускай зямлі не раз і не два старанна прасавалі яе, пакідаючы пасля

сябе мноства вялізных і важкіх валуноў. Багата іх сталася пазней сапраўднымі абярэжнікамі і ахоўнікамі гэтага краю. Яшчэ і сёння можна пакланіцца гэтым шурпатым скандынаўскім прышэльцам, папрасіць у іх заступніцтва, дапамогі і спрыяння сабе і свайму народу, спазнаць іх д...братворны⁵ ўплыў. Зрабіць гэта можна не толькі ў запаведна-святых месцах Беларусі, дзе захоўваюцца культавыя камяні, а і ў Музеі валуноў, які знаходзіцца пад адкрытым небам ледзь не на галоўным праспекце сталіцы. Гэты ўнікальны для Беларусі і ці не адзіны ў свеце музей створаны ў 1985 годзе як эксперыментальная база па вывучэнні ледавіковых валуноў.

В1. Запішыце, як вымаўляюцца прыназоўнікі з у першым абзацы тэксту. Узор выканання: З адбіткамі – [з]	
В2. Разбярыце падкрэсленае слова па саставе і зрабіце яго словаўтваральны разбор (парадак разбораў падаецца ў падручніку)	
В3. Усе словы, якія маюць індэкс ^{1,2,3,4,5} , выпішыце з тэксту, устаўляючы прапушчаныя літары	
В4. Знайдзіце ў тэксце адпаведнікі наступных рускіх слоў: 1) <i>большаки, тракты</i> ; 2) <i>часовни</i> ; 3) <i>конюшни</i> ; 4) <i>дворцы</i> ; 5) <i>амбары</i> . Запішыце гэтыя назоўнікі па-беларуску ў пачатковай форме (адз. лік, Н. скл.)	1) 2) 3) 4) 5)
В5. Выпішыце з тэксту фразеалагізмы-сінонімы выразаў 1) <i>да ўпаду</i> ; 2) <i>на свежым паветры</i>	1) 2)
В6. Выпішыце з тэксту прыметнікі (па адным прыкладзе), якія адпавядаюць схемам: 1) <i>корань + суфікс + канчатак</i> ; 2) <i>корань + суфікс + суфікс + канчатак</i> ; 3) <i>прыстаўка + корань + суфікс + канчатак</i>	1) 2) 3)
В7. З апошняга абзаца выпішыце тры пары слоў-сінонімаў	1) 2) 3)
В8. Выпішыце з тэксту пару роднасных слоў, у корані якіх ёсць чаргаванне галосных гукаў. Запішыце, якія гукі чаргуюцца	
В9. Якое слова з тэксту прапушчана ў фрагменце беларуска-рускага слоўніка: “_____ – место или предмет, обладающий, по представлению верующих, чудодетственной силой”. Абазначце род гэтага назоўніка	слова род
В10. Кніга А. Бутэвіча “У гасцях у вечнасці” – частка серыі “Сем цудаў Беларусі”. Назавіце яшчэ якую-небудзь кнігу, якая выйшла ў гэтай серыі	

Колькасць балаў за выкананне часткі В ____
Агульная колькасць балаў _____

ДАВЕДКІ

A1	Не	B1	Калі не знае, на зоры пазірае	B1	з даўніх – [з], з кожнага – [с], з іх – [з']
A2	Не	B2	гарышча	B2	урад-лів-асц-і; урадлів-асць ← урадлівы (суфіксальны)
A3	Так	B3	воўк – дзік	B3	грамавержац, дабрадзейным, багародзіцы, богаслужэнні, дабратворны
A4	Не	B4	прыстаўка + корань + суфікс + суфікс	B4	1) гасцінец, 2) капліца, 3) стайня, 4) палац, 5) свіран
A5	Не	B5	выйсці	B5	1) да сёмага поту, 2) пад адкрытым небам
A6	Так	B6	бяскрылая	B6	1) <i>дал-ёк-іх</i> , 2) <i>сял-ян-ск-ага</i> , 3) <i>са-праўд-н-ы</i>
A7	Так	B7	МАЗ, ЦУМ	B7	1) камень – валун, 2) дапамога – спрыянне, 3) абярэжнік – ахоўнік
A8	Не	B8	абяс-шкодзіць	B8	камянёў – каменны ([а] // [э])
A9	Не	B9	рыбгас	B9	прошча (жаночы род)
A10	Не	B10	прыгарадны	B10	“Званы Нямізі” і інш.

ДЗЕЯСЛОЎ (VII КЛАС)

Частка А. Адзначце правільны адказ – так або не.

A1. Дзеяслоў у неазначальнай форме можа заканчвацца на <i>-цца</i>	Так	Не
A2. Дзеясловы ўмоўнага ладу абазначаюць просьбу, загад або пажаданне	Так	Не
A3. Дзеясловы <i>прыямліць</i> і <i>абляцець</i> утвораны адным і тым жа спосабам	Так	Не
A4. Канчатак <i>-уць / -юць</i> у форме 3 ас. мн. л. сведчыць пра прыналежнасць дзеяслова да I спражэння	Так	Не
A5. У пары дзеясловаў <i>капаць – капіць</i> націск служыць для адрознення граматычных форм слова	Так	Не
A6. Дзеяслоў <i>недамагаць</i> мае прыстаўку <i>неда-</i>	Так	Не
A7. Дзеяслоў <i>несці</i> ў форме 1-й ас. мн. л. цяперашняга часу мае канчатак <i>-ём</i>	Так	Не
A8. Дзеяслоў <i>даследваць</i> запісаны правільна	Так	Не
A9. Усе дзеясловы абвеснага ладу ў форме 2-й ас. адз. л. маюць у сваім складзе гук [ш]	Так	Не
A10. У вершы “Ручэй” (“Між алешын, кустоў...”) Якуба Коласа выкарыстоўваюцца дзеясловы ўсіх трох часоў	Так	Не

Колькасць балаў за выкананне часткі А _____

Частка Б. Выберыце і падкрэсліце *адзін* з чатырох варыянтаў адказу.

B1. Якая пара дзеясловаў прапушчана ў народным выслоўі: <i>Госць мала ..., ды багата ...</i>	гасцюе, бачыць; есць, п’е; слухае, чуе; спіць, сніць
B2. У неазначальнай форме якога дзеяслова правільна вызначаны націскны склад	вудзіць; ікаць; пасвіць; хлусіць;
B3. Які зваротны дзеяслоў мае значэнне ўзаемнасці дзеяння	абувацца; мірыцца; палохацца; рвацца
B4. Якая з формаў дзеяслова з’яўляецца няправільнай	ён выдасць; мы з’ясім; выпі вады; вы наясеся
B5. Які займеннік спалучаецца з дзеясловам <i>падзякаваць</i>	нас; ёй; (аб) іх; сябе
B6. Адзначце неазначальную форму выкарыстанага ў сказе дзеяслова: <i>Яна пярэ рэчы</i>	перці; праць; прасці; пароць
B7. Якім членам сказа з’яўляецца неазначальная форма дзеяслова ў сказе <i>Настаўніца папрасіла прынесці на заняткі цымбалы</i>	азначэнне; акалічнасць; выказнік; дапаўненне
B8. Які дзеяслоў лішні паводле тыпу спражэння (усе дзеясловы стаяць у неазначальнай форме)	асуджаць; эжаць; належаць; нядужаць
B9. Адзначце зваротны дзеяслоў закончанага трывання	разганіся; падрыхтаваў; гайдаліся; адрозніваецца
B10. Суаднясіце фразеалагізмы з дзеясловам <i>даць</i> у складзе і іх значэнні і выберыце правільны адказ: А) даць адбой 1) ‘у поўнай меры выявіць свае магчымасці’ Б) даць дразда 2) ‘справіцца з кім- або чым-небудзь’ В) даць лататы 3) ‘адмовіцца ад чаго-небудзь, не згадзіцца з чым-небудзь’ Г) даць маху 4) ‘дапусціць памылку, памыліцца’ Д) даць рады 5) ‘кінуцца наўцёкі’	A3 B1 B5 Г4 Д2; A3 B4 B1 Г5 Д2; A4 B5 B2 Г4 Д1; A4 B1 B5 Г2 Д3

Колькасць балаў за выкананне часткі Б _____

Частка В. Прачытайце фрагмент кнігі “Страла Расамахі” Міхася Чарняўскага. Выканайце заданні па ім.

Шахцёры каменнага веку

Больш як чатыры тысячы гадоў таму. Каля сучаснага пасёлка Краснасельскі ў Ваўкавыскім раёне.

Стараецца рака Рось, падмывае на паваротах пясчаныя берагі, хоча хутчэй, напрасці трапіць да недалёкага адсюль Нёмана. У левабярэжжы высокія ўзгоркі падступілі да самай ракі, а з правага боку яны ўзвышаюцца зводдаль, кіламетраў за пяць. Рачны поплаў зарос хмызняком і вербамі, а ўзгоркі шчаціняцца хвоямі, кучаравяцца ліпамі, грабамі і дубамі.

У рэдкалессі паміж дубоў цягнецца да святла гонкі арэшнік, на якім ужо пачалі цвярдзец арэхі. У зацeni гушчару сцелецца па доле зяленым дываном заечая капуста. Даспяваюць на схілах узгоркаў маліны, добра ўжо прарэджаныя мядзведзьмі і птушкамі. На прагалінах наліваецца трава-зуброўка таемнымі сокамі зямлі. І над усім гэтым у ясным небе шчыруе жыццядайнае сонца.

Паміж узгоркаў таксама лес, нізкарослы і рэдкі, бо тут амаль на самай паверхні залягае крэйда. Нізіны ў многіх мясцінах перакапаны, завалены грудамі крэйды, навокал – мноства бітага крэменю. Такое ўражанне, што тут працавалі лычамі нейкія казачныя дзікі-веліканы. І лес моцна высечаны, а там-сям і выпалены. У нізінах шмат шахтаў-капальняў па здабычы крэменю, які цэлымі пластамі залягае ў крэйдвай тоўшчы. Шахты капаюць даўно, можа ўжо з паўтысячы гадоў, але залежы крэменю ў тутэйшай зямлі не бяднеюць. Яго хапае ўсім.

Які-небудзь прышэлец з далёкага Падзвіння, дзе нават маленькі крэмень – рэдкая знаходка, вельмі здзівіўся б: “Навошта капаць шахты, калі навокал пад нагамі (за жыццё не пазбіраеш!) вяляюцца вялікія і малыя кавалкі белага ад крэйды крэменю”. Канечне, розныя дробныя прылады – скрабкі, нажы, праколкі – можна было рабіць і з гэтага “падножнага” матэрыялу. Але для якой буйной рэчы – цясла або сякеры – такі крэмень не падыходзіў, ён быў высохлы і крохкі. Для такіх мэт першабытны чалавек шукаў крэмень, які залягаў у зямной тоўшчы і быў “мокры”.

V1. Выпішыце з тэксту ўсе тапонімы (уласныя назвы геаграфічных аб’ектаў). Сярод выпісаных слоў падкрэсліце гідронімы (уласныя назвы водных аб’ектаў)
V2. Выпішыце з тэксту пяць пар аднакаранёвых слоў, карані абазначце.
V3. Зрабіце марфалагічны разбор выдзеленага ў тэксце дзеяслова. Узор разбору змешчаны ў падручніку беларускай мовы
V4. Выпішыце з першага абзаца ўсе дзеясловы, ужытыя ў форме прошлага часу, абазначце ў іх формаўтваральныя суфіксы
V5. Як вядома, лес мае ярусную структуру. Знайдзіце ў тэксце па два прыклады раслін з наступных ярусаў: – высокія дрэвы, – нізкія дрэвы і хмызнякі, – травы

B6. Перакладзіце на рускую мову словы з тэксту 1) <i>напрасткі</i> , 2) <i>поплаў</i> , 3) <i>гонкі</i> , 4) <i>крэйда</i> , 5) <i>шчыраваць</i>	
B7. Падкрэсленыя ў тэксце дзеясловы запішыце ў форме 2-й ас. мн. л. цяперашняга або будучага часу	
B8. Выпішыце з тэксту па адным прыкладзе: – рэчыўнага назоўніка, – адноснага прыметніка, – састаўнага лічэбніка, – няпэўнага займенніка, – безасабовага дзеяслова	

B9. Выпішыце з тэксту па адным слове: – якое пачынаецца спалучэннем <i>цвёрды зычны + цвёрды зычны</i> ; – якое пачынаецца спалучэннем <i>мяккі зычны + мяккі зычны</i> ; – якое пачынаецца спалучэннем <i>цвёрды зычны + мяккі зычны</i>	
B10. “Шахцёры каменнага веку” – назва адной з частак кнігі “Страла расамахі” М. Чарняўскага. Запішыце назвы яшчэ якіх-небудзь трох частак гэтага твора	

Колькасць балаў за выкананне часткі В ____
Агульная колькасць балаў _____

ДАВЕДКІ

A1	Так	B1	гасцюе, бачыць	B1	Краснасельскі, Ваўкавыскі раён, <i>Рось</i> , <i>Нёман</i> , Падзвінне
A2	Не	B2	хлусіць	B2	1) <i>рака</i> – <i>рачны</i> , 4) <i>нізкарослы</i> – <i>нізіна</i> , 2) <i>арэшнік</i> – <i>арэхі</i> , 5) <i>прарэджаны</i> – <i>рэдкі</i> і інш. 3) <i>бераг</i> – <i>левабярэжжа</i> ,
A3	Не	B3	мірыцца	B3	Сцэлеца – дзеяслоў, пач. ф. – слацца, звар., незак. тр., І спр.; у форме абв. ладу, адз. ліку, 3-й ас.; выказнік
A4	Так	B4	<i>мы з’ясім</i> (правільна <i>мы з’ядзім</i>)	B4	падступі-л-і, зарос-ө
A5	Не	B5	ёй	B5	1) ліпа, граб, 2) вярба, маліны, 3) заечая капуста, трава-зуброўка
A6	Так	B6	праць	B6	1) напрамик, 4) мел, 2) залівной луг, 5) усердно трудиться, усердствовать 3) высокий и ровный,
A7	Так	B7	дапаўненне	B7	1) хочаце, 4) шчацініцеся, 2) трапіце, 5) пачняце 3) зарасцяце,
A8	Не	B8	належаць	B8	1) крэмень, 4) нейкія, 2) пясчаны, 5) хапае 3) чатыры тысячы,
A9	Не	B9	разганіся	B9	1) стараецца, 2) святла, 3) схілах
A10	Не	B10	A3 B1 B5 Г4 D2	B10	“Прыручэнне агню”, “Першы чалавечы след”, “Асенняе паляванне” і інш.

Дзмітрый ДОЎТАЛЬ,

старшы выкладчык кафедры беларускай і рускай моў
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Працяг. Пачатак на с. 29, 48.

Раманоўская (Гэлена) – форма з суфіксам шляхетнасці *-оўск-ая* ад *Раман*: *Раман-оўская*.

Рублеўская (Людміла) – адтапанімічнае ўтварэнне з суфіксам *-еўск-ая* ад *Рубель* (назва паселішча). ФП: *рубіць* – *рубель* (‘жэрдка’) – *Рубель* – *Рублеўская*.

Рубцоў (Аляксей) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Рубец*: *Рубец* – *Рубц-оў*. ФП: *руб* (‘вузкі край або вузкі бок якога-н. прадмета’) – *рубец* (памянш.-ласк. з *-ец*) – *Рубец* – *Рубцоў*.

Рудзько (Юрый) – семантычны дэрыват ад апелятыва *рудзько* (‘руды’) з словаўтваральным фармантам *-ко*: *руды* – *рудзько*. Параўн. *нямы* – *нямко*. ФП: *руда* – *руды* – *рудзько* – *Рудзько*.

Рудкоўскі (Міхась) – мажлівы дэрыват з фармантам *-оўскі* ад *Рудзько* як выява шляхетнасці, а таксама як адтапанімічнае ўтварэнне ад *Рудкі* (паселішча) з семантыкай ‘жыхар з Рудкоў’.

Рунец (Пятро) – дэрыват з суфіксам *-ец* ад *Рунь* (*Рун-ец*). Утваральнае слова можа мець два значэнні: 1) асоба з прозвішчам *Рунь*; тады *Ру-*

нец – ‘нашчадак’; 2) *Рунь* – тапонім, тады дэрыват *Рунец* мае значэнне ‘жыхар з Руні’.

Русак (Адам) – семантычны дэрыват ад апелятыва *русак* ‘шэры заяц, які захоўвае аднолькавую афарбоўку зімой і летам’. Найменне зайца стала мянушкай чалавека паводле адпаведнай асацыяцыі, потым празванне замацавалася як родавае, сямейнае і стала прозвішчам. ФП: *русы* – *русак* – *Русак*.

Русецкі (Аляксей) – ашляхетненая форма ад *Русы* (з суфіксам *-ецк-*): *Русы* – *Русецкі*. Або адтапанімічны дэрыват ад *Русь*: *Рус-ецкі*.

Руцкая (Алена) – мажлівы дэрыват ад тапоніма *Руты* (‘мясцовасць, дзе расла *рута* – від шматгадовых травяністых раслін і паўкустоў сямейства рутавых з жоўтымі кветкамі і лістамі, у якіх змяшчаецца эфірны алей’) або непасрэдна ад апелятыва *рута* ‘расліна’ з выкарыстаннем суфікса *-ск-*: *рута* + *-ск-а* – *Руцкая*. ФП: *рута* – *Руты* – *Руцкая*.

Павел СЦЯЦКО,

доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“ЗЬЯРЫ” ТВОР

ЗАДАННІ ПА ЛІТАРАТУРЫ (VIII КЛАС)

Падчас падрыхтоўкі да алімпіяды па беларускай мове і літаратуры мэтазгодна звяртаць увагу і на заданні, якія прадугледжваюць па пачатку твора і апошніх радках прыгадаць яго назву, аўтара і жанр. Такія заданні спрыяюць павышэнню цікавасці да беларускай літаратуры, высокамастацкіх твораў, выхаванню любові да роднай літаратуры, фарміраванню зацікаўленага і ўдумлівага чытача, а таксама чытацкай, літаратуразнаўчай, інтэрпрэтацыйнай, сацыяльна-арыентаванай кампетэнцый вучняў. Яны будуць садзейнічаць развіццю

творчых здольнасцей, вобразнага і лагічнага мыслення. Усе цытаты ўзяты з праграмных твораў, якія рэкамендаваны для тэкстуальнага вывучэння на ўроках беларускай літаратуры ў 8-м класе.

Матэрыял можна выкарыстаць на абагульняльных уроках, прапанаваць у якасці дамашняга задання, а таксама падчас правядзення па-закласных мерапрыемстваў: літаратурных віктарын, вечарын.

Заданне. Часткі табліцы 1 і 2 суаднясіце (знайдзіце адпаведнасць), часткі 3 – 5 – запоўніце.

Пачатак твора	Апошнія радкі твора	Аўтар	Назва твора	Жанр твора
<p>1. Ад аўтобуса прыпынку Сцяпан не пайшоў на прасёлак, які кругам, паўз магільнік, вёў у вёску, а падаўся выганам, як бліжэй. Нагою адкінуўшы ў плоце шыкеціну, якая вісела на адным цвіку, Сцяпан прасунуў у дзірку сумку, паставіў за плотам, за ёю бокам пралез сам. Шыкеціну прыладзіў на ранейшае месца, быццам веснікі зачыніў. Снегу і тут, у вёсцы, ані парушынікі, як усю дарогу ад Мінска, ні на выгане, ні ў садзе, хоць пара б ужо легчы</p>	<p>3. – Э-э, стралок! – грэбліва прашаптаў высокі мужчына меншаму. – Ды ў цябе рукі калоцяцца і губы дрыжаць, як у зайца... То я пальну... Калі не ўкладу, то ты тады бі... – і паволі, стараючыся не шумець, не рабіць лішніх рухаў, сцяў поўныя вусны, што яны пасінелі, прыціснуў прыклад да плечука, прыплюшчыў левае вока, паварочваючыся сам і ведучы ў яго бок ствалам. Губаты дажаваў лісце, губляючы долу зялёную сліну, хацеў падацца адгэтуль і толькі сабраўся адводзіць галаву, як на міг пачуў, што нешта моцна ляснула, а пасля асляпіла, зваліла з ног, і больш ужо ён нічога не мог уцяміць: яго ахутала глухая цемната...</p>			
<p>2. Ніякага клопату і гора не ведала гэта прыгожая белая Хмарка. Яна не ведала, з чаго і як радзілася на свет, адкуль узятая яна; не ведала нават, ці ёсць у яе маці. Можа, затым яна і была такая шчаслівая, што нічога не ведала аб белым свеце. Той дзень, праўдзівей, тая раніца, калі з’явілася яна на небе, была вельмі ж ціхая – такая ціхая, што нават чутно было, як спявалі, седзячы на круглым лісціку зялёнай лотаці, два прыўдалыя конікі. Сіваваронка, снуючыся каля таўшчэразнага жаралістага дуба, дзе было яе гняздо, трашчала, бы тая трашчотка, на ўвесь луг, сварачыся з цыбатым і даўганосым Буслам, які, праўда, і вухам не вёў на ўсю гэту плявузготу сярдзітай суседкі, а любоўна цешыўся са сваіх дзетак, што таксама сядзелі ў гняздзе на тым жа дубе</p>	<p>6. Гастрыт. Ну за што? За што ты мяне, Васіль, так ненавідзіш? Мульцік. Кінь, Мікіта... Не ўмею я ненавідзець... Гастрыт. Добранькі, значыцца... Хіба можна ў гэтым свеце без нянавісці пражыць? Мульцік. Можна... Гастрыт. Нянавісць і святая ёсць... Мульцік. Святое ў жыцці толькі святло, цяпло, любоў і зямля... Гастрыт. Поп ты... Мульцік. Мульцік я... Вяртаецца Ганна. Старыя чакаюць адказу. Ганна (<i>выцершы ражком хусткі вочы</i>). Дазволіў... (<i>Пасля паўзы</i>). З табой, Васіль, жыць буду... Гастрыт (<i>блзनावата і горка ўсміхаючыся, пляскае ў далоні</i>). Гор-ка! Гор-ка! Гор-ка!</p>			
<p>3. Дарога на поўнач ад горада кантралявалася інсургентамі і была небяспечнай. Таму ганцам, якія павінны былі трапіць у размяшчэнне коннага палка, даводзілася скакаць з захаду, перапраўляючыся ўнаброд праз Друць або – гэтая дарога была карацейшай, але і больш небяспечнай – ехаць поймаю ракі, паплавамі, каб потым, адолеўшы Дняпро, адчуваць сябе ў бяспецы пад аховаю ўрадавых войск. На пяцьдзясят вёрст выгінастага рэчышча быў толькі адзін паром, вярстою вышэй ад горада. Яго нельга было аддаць у рукі паўстанцаў, якія маглі б такім чынам парушыць сувязь паміж часткамі карных войск і біць іх паасобку</p>	<p>1. Адольф. Я... я... толькі хацеў дарогі запытацца... Пранцісь (<i>развязваючы вузлы</i>). Собственно, злодзей, пане дабрудзею! Падушкі і сукенкі дзявочыя праз акно пакраў. К урадніку, марш! К урадніку, гіцаль, вось-цо-да! Паўлінка. Якімку арыштавалі! Маю зорчку ясную арыштавалі. (<i>Дзіка</i>). Ха-ха-ха! Зьяры сляпя!!! (<i>Як сноп, валіцца на зямлю. Суматоха. Крыкі: "Вады! Вады!.."</i>) Пранцісь. Собственно, пане дабрудзею, у мяне ёсць кроплі. (<i>Дастае з кішэні пляшку і пырскае ў твар Паўлінцы гарэлкай</i>). Агата (<i>кідаючыся да Пранціся</i>). Тудэма-сюдэма, ашалеў!.. Сцяпан (<i>панура</i>). Каханенькія, родненькія, дзве дзюркі ў носе і сканчылося</p>			

Пачатак твора	Апошнія радкі твора	Аўтар	Назва твора	Жанр твора
<p>4. ...Ласяня, нечакана прачнуўшыся, пачула, што нехта сюды ідзе. Хоць яшчэ мала пражыла на свеце, але ўжо адчула, што гэта тупае не той малы рудаваты, але шпаркі і спрытны, дужы ў нагах, з учэпістымі зубамі звер, які нядаўна, зваліўшы з ног, цяў яго за кумпяк, што цяпер абліваўся нечым цёплым і соладка пахкім ды балюча ный. Той звер падпоўз зусім нячутна, насупраць ветру, а пасля, як яно крыху адстала ад маці, неспадзявана выскачыў з-за кустоў, збіў з ног; тым болей гэта ішла не лёгкая даўгахвостая знаёмая ліса, якая часта блізка падыходзіла і доўга пазірала на іх, дужую маці і яго – свавольніка, і не баязлівы заяц-сусед, не буравата-шэры, з белаю мызаю барсук-валацуга, якіх маці ніколі не баялася і не адганяла, якія любілі пастаяць ля іх і самі пасля адыходзіліся</p>	<p>9. Адварнуўся, абяруч схапіўся за кола сячкарні і з усёй сілы, прагна, злосна пачаў круціць, не думаючы, ці ёсць у латачыне саломы. Кола бегла лёгка, але раптам пайшло цяжэй, сечка пасыпалася гусцей, і праз мрою, цёплую і плыткую, нібы летняя рачная вада, Сцяпан убачыў спачатку штосьці белае, жывое і белае, нібы каціная лапка, а пасля, у той самай мроі, разгледзеў матчыны рукі. За колам, у латачыне, яны трымалі салому, совалі пад нож. Бегла вакол свае восі кола, чакхаў нож, сечка сыпалася пад ногі, а Сцяпан круціў і круціў, не адводзячы вачэй ад белай анучкі на матчыным пальцы</p>			
<p>5. Гэта быў звычайны чыгуначны пераезд, якіх нямала параскідана на сталёвых шляхах зямлі... ...Захінуўшыся ад ветру каўнярамі зашмальцованых, аблепленых глінай шынялёў, шасцёра салдат стаяла купкай ля зламанага шлагбаума. Тулячыся адзін да аднаго, яны маркотна пазіралі ў восеньскую далеч і слухалі камбата, які ставіў ім баявую задачу. – Дарогу трэба перакрыць на суткі, – сіпатым прастуджаным голасам казаў капітан, высокі кастлявы чалавек з зашчаціненым, змораным тварам. Вецер злосна ляскатаў рогам плашч-палаткі па яго запэцканых ботах, матляў на грудзях доўгія матузы завязак. – Заўтра, як сцямнее, адыдзеце па лес. А дзень трымацца...</p>	<p>2. Падчас вясной заблудзіць птушка, Зазвоніць песенькай сваёй, Павесялее спяча душка Ды ўзноў засне яшчэ мацней.</p> <p>А пад гарой Дняпровы хвалі З вясны да восені шумяць І штось гавораць цёмнай далі, А што? – нам, грэшным, не паняць!</p>			
<p>6. Нам продкаў кемкасец захавала Шмат весцяў дзіўных з быўшых год, Хоць гэтых весці ўжо нямала Ў няпамяць кінуў сам народ.</p> <p>Усё ж яшчэ штось засталася Унукам з прадзедаў жыцця... Няхай жа гэтыя калосці Мінуць скаранне небячця!</p>	<p>8. І тройчы такою Кляцьбою Той камень праклята. Стаў камень зямлёю, Сама ж яна каменем стала.</p> <p>На камні былым пры дарозе Ўзыходзяць зярняты. Вяртаецца сын па дарозе З паходу дахаты</p>			
<p>7. На бітву крываваю сына праводзіўшы з хаты, На шчасце і ўдачу пасеяла маці зярняты. Калі дачакаецца маці з тых зерняў усходу, Сын прыйдзе з паходу, Са славаю прыйдзе з паходу</p>	<p>4. Ахоплены ўладарнаю сілай успамінаў, не адразу заўважыў ён, як узняўся аднекуль суцэльны далёкі гул. Хлопец ачнуўся, калі на пагорак абапал дарогі выпаўз статак крыжастых страшыдлаў, загрузката ла ўсё наваколле і да самага споду задрыжала зямля. Скочыўшы з бруствера, Глечык схапіў адзіную сваю гранату, прыціснуўся спіной да дрыготкай сцяны траншэі і чакаў. Ён разумеў, што гэта канец, і з усёй сілы зацяў у сабе нясцерпную журботу душы, у якой вялікаю прагай да жыцця ўсё біўся далёкі прызыўны жураўліны крык...</p>			
<p>8. Паўлінка. ...Э-э! штось не паяцца сягоння. Неяк сэрцайка трасецца, як бы хто яго знячэўку перапужаў. А мо гэта песня вінавата? Даліпантачкі, аніяк не магу сама з сабой да ладу прыйсці. Ану, на шчасце зачну другую. Якую ж бы тут? Ага!.. (Пяе.) А ўсё-такі нешта нецікава на сэрцы. І чаго яму, бедненькаму, не стае? Піць і есці, дзякаваць Богу, хватае, часам татка дае грошы і на сукенкі... Чаго, чаго, здаецца, тут хацець?.. Ох, ох, як жа маркотненька! Прост хоць збірай манаткі ды ідзі ўпрочкі з хаткі. Ужо вечарэ: зараз не будзе як шыць, а трэба сягоння канешне кончыць. Заўтра Пакровы... у Міхалішках кірмаш... Эх, эх, каб хаця той прыйшоў, каго так хочацца сягоння пабачыць</p>	<p>7. – Маўчыце, – сказала яна амаль сурою. – Чым я магу аддзякаваць за ўсё? Толькі словам. Дай вам Бог шчасця. І вам, і дзецям, і ўсім нашчадкам вашым. Дай Бог, каб мае ўнукі ніколі не варагавалі з вашымі. Ён схіліў галаву. – Рушай, – сказала яна фурману пасля хвіліны цяжкага маўчання. – Бывайце, дарагі. – Бывайце. Брычка павольна пакацілася па дарозе... А ён стаяў і глядзеў, як брычка, зрабіўшыся цёмнай кропкай, знікала недзе пад чорнымі хмарами, ад якіх цягнуліся да зямлі шэрыя і напаяўпразрыстыя завесы дажджу</p>			
<p>9. Мульцік (пазіраючы за сад). Уставай, уставай ужо... Ранак выдаўся сцюдзёны, у свеце неспакойна, прэзідэнтны шалеюць... Плюнь на ўсё і прачынайся... І сёння трэба жыць. З табой, з зямлёю і з людзьмі... Людзі добрыя ўсе, мо толькі забыліся пра гэта... Бягуць, едуць, ляцяць... Ці то ўцякаем ад некага, ці то даганяем – ліха нас ведае... (Падыходзіць да калодзежа, пачынае даставаць ваду.) Як у чыгунку жывём! Аж бурбалкі, аж пара прэ... Немаведама хто толькі гэту поліўку сёрбаць будзе, калі яна ўрэшце зварыцца... (Дастаў вядро, пераліў у сваё, аднёс у бок ад калодзежа, выліў на зямлю.) Гэта на тваю хату, Сёмка... (Вяртаецца, зноў пачынае даставаць ваду.) Як паспакайнец? Няма спакою, і дабрыні не знойдзеш... Дабрыня ціхая... (Дастаў вядро, пераліў, аднёс, выліў.) А гэта на тваю хату, Іван...</p>	<p>5. Стары Дуб, абмыўшыся дажджом, павесялеў і сказаў да Бусла, з якім даўно ўжо быў у дружбе: – От навука для тваіх дзяцей. Моцна ж накажы ты ім, дружа, каб не лёталі дарэмна па свеце, не бадзяліся: у сваім родным кутку работы досыць для кожнага. Бусел маўчаў. Відаць, ён іначай пазіраў на гэту з'яву, а можа, і не дачуў слоў свайго сябра</p>			

ДАВЕДКІ

Пачатак твора	Апошнія радкі твора	Аўтар	Назва твора	Жанр твора
1	9	Віктар Карамзаў	“Дзяльба кабанчыка”	Апавяданне
2	5	Якуб Колас	“Хмарка”	Апавяданне (алегарычная казка)
3	7	Уладзімір Караткевіч	“Паром на бурнай рацэ”	Апавяданне (пралог да рамана “Нельга забыць”)
4	3	Генрых Далідовіч	“Губаты”	Апавяданне
5	4	Васіль Быкаў	“Жураўліны крык”	Аповесць
6	2	Янка Купала	“Магіла льва”	Паэма
7	8	Аркадзь Куляшоў	“Маці”	Балада
8	1	Янка Купала	“Паўлінка”	Камедыя
9	6	Аляксей Дудараў	“Вечар”	Драма

Валянціна НАВУМЧЫК,
настаўнік пачатковых класаў
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
Маларыцкай раённай гімназіі.

Мікалай НАВУМЧЫК,
настаўнік-метадыст, намеснік дырэктара
па вучэбна-метадычнай рабоце Маларыцкай раённай гімназіі,
член савета асацыяцыі настаўнікаў-метадыстаў “Імкненне” Рэспублікі Беларусь.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

3 вопыту работы

МЕТАДЫ ТЭХНАЛОГІІ КРЫТЫЧНАГА МЫСЛЕННЯ НА ЎРОКАХ МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

У педагагічнай дзейнасці шырока выкарыстоўваецца тэхналогія крытычнага мыслення. У структуры занятку (згодна з тэхналогіяй крытычнага мыслення) вылучаюць тры стадыі: выклік, асэнсаванне, рэфлексія.

На першай стадыі – **выклік** – вучні атрымліваюць заданне, у час выканання якога яны адзначаюць, што ім вядома або што яны думаюць пра пэўнае паняцце, падзею, з’яву, заканамернасць. Настаўнік выконвае тут ролю “правадніка” для вучняў, скіроўваючы іх да разважання. Прымаецца любое меркаванне, пункт погляду. У такіх умовах адбываецца працэс навучання – працэс сувязі новага з ужо вядомым. На гэтай стадыі настаўнікі могуць прапанаваць *свабоднае пісьмо, мазгавы штурм, класці кластар*.

На стадыі **асэнсавання** вучні працуюць з матэрыялам падручніка (часцей самастойна), тэкстам, іншай інфармацыяй, якую прапануе настаўнік. Загадзя ставяцца пэўныя пытанні або

паведамляюцца заданні. Для арганізацыі работы з тэкстам выкарыстоўваецца *інсерт* (чытанне з алоўкам), *ведаю – хачу ведаць – умею, узаемапытанне, зігзаг і прагназаванне, дваіны дзённік, “тоўстыя” і “тонкія” пытанні (падрабязней гл. дадатак)*.

На стадыі **рэфлексіі** можна выкарыстоўваць *пераблытанья ланцужкі, свабоднае пісьмо* або складанне *сінквейна* (пяцірадкоўе па тэме ўрока, занятку).

Вядучая прыкмета прыёмаў *узаемапытанне, перакрыжаваная дыскусія, зігзаг, ролевая гульня* – спалучэнне ў ходзе іх рэалізацыі індывідуальнай, групавой, франтальнай дзейнасці. Дамінавальны від дзейнасці – групавая работа (праца ў часовых творчых групах).

Метады развіцця крытычнага мыслення задавальняюць патрэбу вучняў у творчасці, развіваюць здольнасць да лаканічнага выкладання думак у вуснай і пісьмовай формах, актывізуюць разумовую дзейнасць і садзейнічаюць фар-

Табліца 1.

Тэма ўрока	Пытанні
Чарадзейная сіла мастацтва	Назавіце віды мастацтва. Чым віды мастацтва адрозніваюцца паміж сабой? Сродкі, якімі карыстаюцца розныя віды мастацтва. Каго з таленавітых людзей вы ведаеце?
Загадкавая краіна паэзія	Навошта шукаць разгадку таямніц паэзіі? Якія таямніцы раскрывае паэзія? Хто імкнуўся раскрыць таямніцы паэзіі? Што такое паэзія?
Цікавае і захапляльнае ў звычайным, паўсядзённым	У чым адрозненне паэтычных твораў ад праязічных? Якое значэнне мае выдумка, фантазія? Што дае нам чытанне праязічных твораў? Якія праязічныя творы вы чыталі?
Цётка. "Шануйце роднае слова"	Якую ролю ў жыцці чалавека выконвае родная мова? Якія меркаванні Цёткі падаліся вам вельмі важнымі для сучаснага грамадства? Што так хвалюе аўтара артыкула? Ці можна аднесці гэты твор да мастацкай літаратуры? Калі не да мастацкай, то да якой?
У. Караткевіч. "Балада пра Вячку"	Якія рысы характару Вячкі яскрава праявіліся ў творы? Што вы можаце сказаць пра адносіны аўтара да свайго героя? Якую ролю ў творы адыгрывае вобраз каня Вячкі? Якая асноўная думка гэтага твора?
3 біяграфіі В. Быкава	Дзе нарадзіўся пісьменнік? Хто бацькі пісьменніка? Праз якія выпрабаванні прайшоў В. Быкаў на вайне? Якія творы пісаў В. Быкаў?

Табліца 2.

Тэма ўрока	Завяршы фразу (у пачатку ўрока)
Я. Колас. "У яго быў свет цікавы..."	Таленавіты чалавек – гэта... Калі музыка плача, то разам плача ўсё чалавецтва, уся прырода
З. Бядуля. "На Каляды к сыну"	Мае бацькі для мяне – гэта... Няўдзячны сын горш за чужога чалавека
В. Быкаў. "Незагойная рана"	Каб вайна ніколі не паўтарылася, трэба... Да болю можа кожны прыцярпецца, І да няшчасця, толькі не яны, Што страцілі дзяцей...
Р. Барадулін. "Мы – беларусы"	Шануйце дзіва на планеце – Святую нашу Беларусь. Не шукай ты шчасця, долі на чужым далёкім полі
Д. Бічэль-Загнетава. "Роднае слова"	Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка. Патрыёт – гэта чалавек, які...
Н. Гілевіч. "Маці"	Як жа позна, Як позна – любімыя дзеці – Мы няўдзячнасць сваю Разумець пачынаем... Жыццё кожнага з нас было б прыгажэйшым, калі б...
А. Вярцінскі. "Рэзвіем па кожным чацвёртым"	Памяць не любіць слёз. Дзеці – сведкі і ахвяры вайны
Цётка. "Шануйце роднае слова"	Беражы і ахоўвай залатыя правы Нашае роднае мовы – і ты вечна жывы! Як жа не любіць беларускай мовы, калі яна родная. Як жа не любіць яе, калі яе стваралі на працягу вякоў твае продкі!
І. Навуменка. "Жуль Верн"	Кніга – адна з найважнейшых крыніц радасці мыслення. Той дзень прапаў і страчаны наvekі, Калі ты не зрабіў таго, што мог...

міраванню разнастайных кампетэнцый. Тэхналогія крытычнага мыслення, дзякуючы змене форм дзейнасці, дапамагае зняць нервовае напружанне.

Праз выкарыстанне тэхналогіі крытычнага мыслення вырашаюцца наступныя задачы: практычна ўсе вучні далучаюцца да працэсу пазнання, яны маюць магчымасць "абмяняцца" ведамі, ідэямі, спосабамі дзейнасці; адбываецца гэта ў атмасферы добразычлівасці і супрацоўніцтва, што дазваляе не толькі атрымліваць новыя веды, але і ўдасканалваць саму пазнавальную дзейнасць.

ДАДАТАК

Прыём *узаемапытанне* "працуе" праз арганізацыю "думкадзейнасці", сэнсатворчасці. Час рэалізацыі можа дасягаць 20 хвілін. Педагог прапануе вучням спачатку самастойнае вывучэнне матэрыялу, пасля вывучэння неабходна скласці чатыры пытанні (у залежнасці ад аб'ёму вывучанага матэрыялу), пасля праца ў парах, а потым у групе. Калі выканана гэтая праца, група выбірае чатыры найлепшыя на іх думку пытанні, якія пазней будуць зададзены іншым групам (ланцужком). Пасля гэтага настаўнік дае чысты аркуш паперы і

фламастар / маркер (колер кожная група выбірае самастойна). Удзельнікі групы павінны напісаць як мага больш па дадзенай тэме, пасля мяняюцца аркушамі да таго часу, пакуль групе не вернецца "свой" аркуш. Напрыклад, на ўроку літаратуры ў 7-м класе можна прапанаваць гэты метады пры вывучэнні аглядавых тэм, а таксама звестак з біяграфій пісьменнікаў (гл. табліцу 1).

Свабоднае пісьмо рэалізуецца наступным чынам: настаўнік прапануе некалькі выказванняў па тэме, якія стануць пачаткам вучнёўскіх выказванняў, і дае некалькі хвілін для выбару варыянта і абгрунтавання свайго выбару. Вучні завяршаюць фразу, запісваюць яе ў сшытак. Пасля настаўнік прапануе агучыць думку (вучні выступаюць па жаданні). Метады можна выкарыстоўваць як на стадыі выкліку, так і на стадыі рэфлексіі. Ён дазваляе апэратыўна, з першых хвілін урока ўключыць у працу адразу ўсіх вучняў, стварыць умовы для іх развіцця.

Напрыклад, на ўроку літаратуры ў 7-м класе можна прапанаваць наступныя выказванні (гл. табліцу 2).

Перакрыжаваная дыскусія – гэта дыскусія па прапанаванай праблеме, актуальным пытанні.

Выказваючы меркаванне, удзельнікі разыходзяцца ў думках і становяцца ў розных кутах кабінета. Прапануецца праблемнае пытанне. Звяртаючыся да канкрэтнага вучня, настаўнік прапануе яму выказацца. Завяршыць дыскусію дапамагае метада “Апошнія слова за...”. Напрыклад, пры вывучэнні ў 7-м класе твора “На Каляды к сыну” З. Бядулі вучням прапануецца праблемныя пытанні: Чаму не спраўдзіліся надзеі Тэкля на сына? Чаму Лаўручок зрабіў такі маральны выбар? Ці правільны маральны выбар зрабіла Тэкля ў жыцці?

Вучні папярэдне працуюць са зместам і шукаюць адказ на прапанаваныя праблемныя пытанні, пачынаюцца дыскусія. Настаўнік кіруе працэсам. Завяршаецца дыскусія пры дапамозе згаданага метаду “Апошнія слова за...”: называецца прозвішча любога вучня, незалежна ад пазіцыі, якую ён займае.

Двайны дзённік універсальны, ён не мае ні ўзроставых, ні змястоўных межаў: яго можна выкарыстоўваць з вучнямі любога ўзросту – ад пачаткоўцаў да выпускнікоў, пры вывучэнні як

лірычных твораў, так і празаічных. Метад можна выкарыстоўваць таксама і пры характарыстыцы мастацкіх вобразаў.

Напрыклад, пры вывучэнні твора “Жуль Верн” І. Навуменкі па тэме “Таямнічае вабіць”. “Двайны дзённік” можа выглядаць наступным чынам: старонка сшытка дзеліцца на дзве часткі, дзе ў першай палове вучні выпісваюць цытаты на прапанаваную тэму, а на другой палове запісваюць свае думкі на гэтую цытату.

Цытаты	Думкі
Люблю фантазію і таямнічасць...	Я таксама люблю чытаць фантастычныя творы. Асабліва падабаюцца кнігі пра Гары Потара. Такія творы выклікаюць нейкія незразумелыя пачуцці ў маёй душы
Таямнічае вабіць. Нястрымна хочацца зазірнуць за паласу невядомасці, дабрацца да самага кораня рэчаў...	Сапраўды цікава зазірнуць за заслоную невядомага. Цікава, што там... Творы такога плана захапляюць мяне і не адпускаюць
За адну ноч можна перачытаць некалькі жыццяў...	Менавіта творы Ж. Верна могуць так хваляваць маю душу. Цікава...

Тэхналагічная карта выкарыстання метадаў тэхналогіі крытычнага мыслення на ўроках беларускай літаратуры ў 7-м класе.

Прыём	Мэта выкарыстання	Форма арганізацыі дзейнасці	Тэма праграмы
Узаемапытанне	Паказаць неабходнасць работы ў групе; актывізаваць дзейнасць навучэнцаў	Індывідуальная + парная работа + група	Чарадзейная сіла мастацтва
	Паказаць неабходнасць работы ў групе, актывізаваць дзейнасць навучэнцаў	Індывідуальная + парная работа + работа ў групах	Паэзія ў прозе і проза ў паэзіі
Свабоднае пісьмо	Развіваць уменне арганізоўваць сумесную дзейнасць, распрацоўваць адзіны пункт погляду	Індывідуальная + экспертная група	Я. Колас. “У яго быў свет цікавы...”
	Развіваць уменні адстойваць свой пункт погляду, садзейнічаць прадуктыўнаму ўзаемадзеянню паміж навучэнцамі	Індывідуальная работа	А. Вярцінскі. “Рэквіем па кожным чацвёртым”
Перакрыжаваная дыскусія	Развіваць уменне арганізоўваць сумесную дзейнасць	Індывідуальная + група	З. Бядуля. “На Каляды к сыну”
Двайны дзённік	Развіваць уменне арганізоўваць сумесную дзейнасць, распрацоўваць адзіны пункт погляду	Індывідуальная + парная работа	В. Быкаў. “Незагойная рана”
	Развіваць уменні ўзаемадзейнічаць у дасягненні пэўнай мэты, у арганізацыі дзейнасці	Індывідуальная работа + работа ў групах Індывідуальная + рабочая група	Я. Купала. “Курган” Я. Колас. “Дзядзька-кухар”
Сінквейн	Вучыць сістэматызаваць і прадстаўляць матэрыял у выглядзе матэрыяльнага прадукту	Індывідуальная работа + групавая работа	З. Бядуля. “Шчасце не ў золаце”
Зігзаг	Развіваць міжасобасныя адносіны, уменне ацэньваць сябе і іншых	Дамашнія групы + групавая работа	У. Караткевіч. “Зямля пад белымі крыламі”
Пераблытаная ланцужкі	Развіваць уменне калектыўнай працы	Індывідуальная работа + работа ў групах	І. Навуменка. “Жуль Верн”
“Тоўстыя” і “тонкія” пытанні	Вучыць слухаць і чуць аднакласнікаў	Групы + клас	Цётка. “Шануйце роднае слова”
Інсерт	Развіваць уменне працаваць індывідуальна	Індывідуальная работа	Загадкавая краіна паэзія

Спіс літаратуры

1. Заір-Бек, С. И. Развитие критического мышления на уроке / С. И. Заір-Бек, И. В. Муштавинская. – М., 2011. – 223 с.
2. Сідарава, А. У. Тэхналогія развіцця крытычнага мыслення / А. У. Сідарава // Педагагічныя тэхналогіі. – 2005. – № 2.
3. Халперн, Д. Психология критического мышления / Д. Халперн. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.

Ганна СКАПЕЦ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Чысцінскай сярэдняй школы.

Бо словы розныя бываюць.
Адны – агню стрымаюць шквал,
Другія словы забіваюць
Усё жывое напавал.

Ад слова сэрца халадзе,
Праходзіць сон і забыццё,
Ад слова рушацца надзеі,
Ад слова свеціцца жыццё.

Ад слова вырастаюць крылы,
А ў сэрца грукае любоў,
Ад слова прыбываюць сілы,
Дык не шкадуйце шчырых слоў!

1-я дзяўчына (*са здэкам*). Цікава, цікава, і адкуль столькі разумных слоў і філасофскіх ідэй?

2-я дзяўчына. Ведаеце, дзяўчаты, я ўжо даўно думала пра наш час, дзе пануюць практычнасць і культ задавальнення простых чалавечых патрэб. Наша жыццё падобна да крутога шоу, удзельнікі якога, аднак, забыліся на дабрыню, таварыскасць, жаданне прыўнесці святло і шчасце ў жыццё іншых... Але ж былі людзі, якія жылі інакш, мелі сапраўднае жыццё, а не *real life*.

Шукаючы прыклады такіх людзей, я ішла па парку і раптам убачыла на лаўцы кнігу, відаць, наўмысна пакінутую нейкім добрым чалавекам ці, можа, нават добрым чараўніком (*першая дзяўчына здэкліва ўсміхаецца, скептычна ківае галавой*).

3-я дзяўчына. Глядзіце, там яшчэ некалькі такіх кніг... Давайце возьмем, пачытаем! (*надб'ягаюць, бяруць, чытаюць*).

2-я дзяўчына (*працягвае*). У гэтай кнізе Уладзіміра Караткевіча быў твор, які дазволіў канчаткова пераацаніць сябе, кожнага з нас і нашу сучаснасць, – эсэ “Подзвіг Францыска Скарыны”. Я ўбачыла беларускага асветніка не як застылы ў часе гістарычны манумент, а як жывога Чалавека, надзвычай мудрага, спагадлівага, які да самазабыцця любіў Радзіму, веды і кожнага з людзей.

• **Выразнае чытанне эсэ “Подзвіг Францыска Скарыны” У. Караткевіча.**

Першы крок твой і твайго грамадства да святла – Кніга, пісьменнасць, асвета.

Кніга для ўсіх, Пісьменнасць для ўсіх, Асвета для ўсіх. Бо не можа называцца асвечаным грамадства, дзе асвечаныя адзінкі закрываюць сваімі спінамі святло ад іншых.

Асвечанасць – гэта калі кожнаму ў руку – паходню!

І Францыск Скарына робіць гэта, надрукаваўшы біблейскія кнігі. І не на чужой мове, а

на прастай, сваёй, беларускай, якую аднолькава разумеюць мужык і магнат, воін і гандляр. Усе.

3-я дзяўчына. І да кожнай кнігі – прадмовы і пасляслоўі, першыя ўзоры грамадскай, асветніцкай, эстэтычнай думкі. Таксама для ўсіх. Пачатак мудрасці новых часоў, спасціжэння таямніц сусвету, магчымасці праверыць усё рукамі, розумам, душой.

Праз дух разумнасці – да духу любові. Праз мудрасць і добрыя звычаі – да грамадства, дзе ўсім добра і, галоўнае, справядліва жыць.

Тое, на чым і сёння стаяць найлепшыя людзі і чалавецтва.

4-я дзяўчына. Францыск Скарына быў з тых, першых, хто, кажучы сучаснымі словамі, стварыў стартавую пляцоўку для рыўка Чалавецтва ў ягоную неабсяжную будучыню. Гэты беларус быў з тых, самых першых, што стварылі найлепшых з нас такімі, якія мы ёсць.

Ва ўзбраенні ведаў, усёмагутнасці мозгу, адкрытай шчырасці добрага сэрца. З навукай у адной руцэ і мастацтвам – у другой.

5-я дзяўчына. Можа, праз пяцьсот гадоў нехта і пасмяецца з нашых ведаў, з узроўню нашай думкі.

Дзякуй богу, што пасмяецца. Без веры ў тое, што далёкія нашчадкі нашы будуць як багі – навошта жыць?

Але ніхто не пасмяецца з нашай працы, з узроўню нашага мастацтва. Вось у чым яго неўміручая сіла! З яго веку і да нашага веку.

Ніхто не пасмяецца з таго, што яны і мы – у меру сілаў сваіх – рассунулі Сусвет, спазналі частку ісціны.

І на пачатку гэтага бясконцага шляху – такая малая і такая бязмежна вялікая “Кніга” Францыска Скарыны!..

З’яўляецца пісьменнік з кнігай у руках.

Пісьменнік. І таму мы павінны ганарыцца тым, што ён – беларус. Хаця мудрасць не ведае розніцы нацый, моў, веры.

Таму што мудрасць ведае адну веру – веру ў вялікае прадвызначэнне Чалавека, якога Прырода стварыла для поўнага і канчатковага спазнання самой сябе.

У гэтым, мабыць, адзіны сэнс чалавечага жыцця.

І Францыск Скарына зрабіў адзін з першых крокаў на нашым шляху да гэтага.

У гэты час вучань у строі часоў Адраджэння ў зале раздае лісткі з выявамі кніг Скарыны, падймаецца на сцэну.

2-я дзяўчына. Дзяўчаты, вы, можа, будзеце смяяцца, але мне здаецца, нібы сам Францыск Скарына падыходзіць сюды.

1-я, 3 – 5-я дзяўчыны. Мы таксама гэта бачым.

“Францыск Скарына” падыходзіць да іх.

• **Выразнае чытанне верша “Кніга” П. Макаля.**

Бясследна нішто не міне,
Гісторыя слова адродзіць.
Ты – мост,
па якім да мяне
Мінуўшчына ў гасці прыходзіць.

Мільгаюць старонкі твае –
І мы размаўляем з вякамі,
І продак да нас дастае
Радкамі, нібыта рукамі.

Учора і сёння –
Штодня –
У люты мароз і ў адлігу
Стварае людская радня
Жыцця непаўторную кнігу.

Мы пішам адменным пяром,
Што ўручана родным народам.
Пілот у нябёсах –
крылом,
Араты на полі –
нарогам.

Мы – словы такога пісьма,
Якое ў вяках не сатрэцца.
Ты – мост,
па якім нездарма
Іду я з патомкам сустрэцца.

Пісьменнік уручае “Францыску Скарыну” кнігу, разам сыходзяць.

1-я дзяўчына (звяртаючыся да 2-й). Прабач мне, я, здаецца, пачынаю цябе разумець.

2-я дзяўчына. Ды што ты, я не крыўдую. Толькі ведаецца, дзяўчаты, мяне трывожыць будучыня кнігі, ці захавецца яна ў наш тэхнічны час?..

І каб кнігі існавалі, трэба, каб яны па-ранейшаму былі часткай нашага свету, каб ім адводзілі пачэснае месца ў любым доме, каб бібліятэкі па-ранейшаму гасцінна запрашалі чытачоў, каб было шмат храмаў Кнігі – кнігарняў...

1-я дзяўчына (працягвае). ...куды, як на вялікае свята, будуць прыходзіць бацькі разам з дзецьмі. І менавіта гэтыя маленькія багі Радасці і Будучыні, пастаянна звяртаючыся да кніжнай мудрасці, зрабяць рэальнае жыццё казачным на ўсёй Зямлі.

• **Выразнае чытанне верша “У кнігарні” К. Цвіркі.**

Мы прыйшлі ў кнігарню з мамай.
На паліцах – безліч кніг!
Тоўстых, тонкіх – розных самых,
Цэлы свет – у кніжках тых!

– Я куплю табе во гэту...
Гэту й гэту варта ўзяць...
Ты пра ўсе краіны свету
З гэтых кніжак будзеш знаць.

– О, як добра! Дзякуй, мама!
Я пра іх чытаць люблю.
Толькі б знаць хацеў таксама
Я й пра нашу зямлю.

Пра яе лясы і рэкі,
Пра забытыя гады,
Пра той шлях з вараг у грэкі
І пра казкі-гарады.

І яшчэ – за што, ныйначай,
Буду ўдзячны я ўдвайне –
Ты купі на мове нашай,
Беларускай, кніжку мне.

То ж айчыны нашай мова,
Мова прадзедаў, бацькоў.
У той мове што ні слова –
Дыямент жывы вякоў.

Ці паляк, ці грэк, ці швед там –
Мова ў кожнага свая.
Як усе, хацеў бы ведаць
Мову родную і я.

За яе, за край наш любы
У бітвах гінулі дзяды.
І яе ў баях ад згубы
Адстаялі назаўжды.

Невук – хто яе не цэніць.
Ці ж магу я здраджваць ёй:
Я ж не нейкі адшчапенец,
Я ж не нейкі чужаземец
На святой зямлі сваёй.

Вігаль ПАДСТАЎЛЕНКА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры літаратуры
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П. М. Машэрава.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“МІНУЎШЧЫНА ў ГОСЦІ ПРЫХОДЗІЦЬ...”

ІНТЭЛЕКТУАЛЬНА-ПАЗНАВАЛЬНАЯ ГУЛЬНЯ (ІХ – Х КЛАСЫ)

Мэты і задачы гульні: садзейнічаць выхаванню павагі да гісторыка-культурнай спадчыны беларускага народа, любові да роднай мовы, пашырэнню пазнавальных інтарэсаў вучняў, актывізацыі інтэлектуальных магчымасцей асобы.

Абсталяванне: канверты з пытаннямі, карткі для запісу адказаў, партрэты беларускіх асветнікаў, выстава кніг беларускіх аўтараў, дыпламы для ўзнагароджвання пераможцы і ўдзельнікаў гульні.

Форма правядзення: у гульні бяруць удзел некалькі каманд, у склад якіх уваходзяць 6 – 8 вучняў.

ХОД ГУЛЬНІ

Настаўнік. Добры дзень! Першыя вераснёўскія дні на Беларусі напоўнены надзвычай прамяністай духоўнасцю. Адзначаецца свята ў гонар кнігі, друкаванага слова, роднай мовы – Дзень беларускага пісьменства і друку. У гэтым годзе свята прымеркавана да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання.

Еўфрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Францыск Скарына, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі... Без гэтых імёнаў немагчыма ўявіць духоўнае жыццё і шматвяковую гісторыю нашай Радзімы. Яны імкнуліся далучыць суайчыннікаў да здабыткаў агульначалавечай культуры і рабілі гэта праз кнігі. Іх самаахвярная праца дазволіла падняць культуру на вельмі высокі ўзровень.

Сёння мы праводзім інтэлектуальна-пазнавальную гульню, якая дазволіць выявіць, наколькі добра вы ведаеце гісторыю беларускага мовы і кнігадрукавання. Пытанні гульні падзелены на тэматычныя блокі. Каманда атрымлівае канверт з пытаннямі пэўнага блока, на картках запісвае адказы і перадае журы. Журы правярае правільнасць адказаў і агучвае колькасць набраных камандай балаў. За кожны правільны адказ налічваецца 1 бал. Пспехаў камандам! Пачынаем гульню!

I блок. “Мова – скарб народа”

1. Якое стагоддзе лічыцца пачаткам утварэння беларускай мовы? (*XIV ст.*)

2. Да якой групы моў адносіцца беларуская мова? (*Славянская група.*)

3. На якой мове быў напісаны Статут Вялікага Княства Літоўскага? (*На старабеларускай мове.*)

4. У якім годзе польскі сойм афіцыйна забараняе беларускую мову як у дзяржаўным ужыванні, так і ў справядстве? (*1696 г.*)

5. У якім годзе ХХ ст. беларускае пісьмовае слова атрымала права на легальнае існаванне? (*1906 г.*)

6. Якія гады ХХ ст. былі найбольш спрыяльнымі для развіцця новай беларускай літаратурнай мовы? (*20-я гг. ХХ ст.*)

7. Хто з беларускіх паэтаў і пісьменнікаў пачатку ХХ ст. зрабіў вялікі ўклад у развіццё беларускай мовы? (*Я. Купала, Я. Колас, Цётка, М. Багдановіч і інш.*)

8. Назавіце разнавіднасці беларускай нацыянальнай мовы. (*Дыялектная і літаратурная.*)

9. У якім годзе беларусы ўпершыню адзначылі Дзень беларускага пісьменства і друку? (*1994 г.*)

10. У якім годзе быў прыняты Закон Рэспублікі Беларусь “Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі”? (*2008 г.*)

II блок. “З кнігай праз стагоддзі”

1. Які дзень лічыцца пачаткам беларускага кнігадрукавання? (*6 жніўня 1517 г.*)

2. З 1517 да 1519 г. Ф. Скарына выдае 23 кнігі. Пад якім агульным загаловам яны былі выдадзены? (*“Біблія руска, выложена доктором Франціском Скориною из славнаго града Полоцька богу ко чти и людем посполитым к доброму научению”.*)

3. У Вільні Францыск Скарына пры падтрымцы мецэнатаў стварае друкарню. Якую кнігу ён выдае там ў 1522 г.? (*“Малая падарожная кніжка”.*)

4. Сымон Будны заснаваў у Нясвіжы друкарню. У якім годзе і якую кнігу ён там выдаў? (*1562 г. “Катэхізіс”.*)

5. У 1570 г. Васіль Цяпінскі выдаў “Евангелле”. Аднак грошай хапіла на друкаванне толькі двух першых. Якія Евангеллі былі надрукаваны поўнасьцю? (*Евангелле ад Мацвея і Евангелле ад Марка.*)

6. Назавіце вядомага беларускага паэта-гуманіста эпохі Адраджэння, аўтара паэмы “Песня пра зубра”. (*Мікола Гусоўскі.*)

7. Увосень 1891 г. у Кракаве выходзіць першы зборнік Францішка Багушэвіча. Якую назву ён меў? (*“Дудка беларуская”.*)

8. 15 мая 1905 г. у газеце “Северо-Западный край” быў надрукаваны верш Янкі Купалы, які называўся... (*“Мужык”.*)

9. У 1910 г. выйшаў першы зборнік вершаў Якуба Коласа пад назваю... (*“Песні-жальбы”.*)

10. Назавіце аўтара кнігі “Першае чытанне для дзетак-беларусаў”. (*Цётка.*)

- **Выразнае чытанне верша “Кніга” П. Макаля.**
- **Падвядзенне вынікаў двух тураў.**

III блок.

“Мастакі слова пра родную мову”

Каму з беларускіх аўтараў належаць выказванні:

1. Роднае слова – гэта першая крыніца, праз якую мы пазнаём жыццё і акаляючы нас свет. (Я. Колас.)
2. Мова – гэта вялікі народны скарб. Яе нельга не паважаць, як нельга не паважаць родны народ. (І. Мележ.)
3. Не пакідайце ж мовы беларускай, каб не ўмерлі. (Ф. Багушэвіч.)
4. Любіце і шануйце, як святыню, роднае слова, з якім вас лігасцівы Бог на свет пусціў. (Ф. Скарына.)
5. Магутнае слова, ты, роднае слова! / Са мной ты на яве і ў сне. (Я. Купала.)
6. Родная мова, быццам цэмент, звязвае людзей. Яна дае ім найлепшы спосаб разумець адзін аднаго, адной думкай жыць, адной долі шукаць. (Цётка.)
7. Родная мова, цудоўная мова! / Ты нашых думак уток і аснова! (У. Дубоўка.)
8. Хто не шануе родную мову, той не шануе сябе самога, ні свой род, ні сваіх дзядоў-бацькоў, якія той жа мовай гаварылі. (В. Ластоўскі.)

IV блок. “Мовы рысы непаўторныя”

1. Колькі літар у беларускім алфавіце? (32 літары.)
2. Пералічыце некаторыя фанетычныя асаблівасці беларускай мовы. (Дзеканне, цеканне, аканне, яканне і інш.)

3. Сукупнасць усіх слоў пэўнай мовы, яе слоўнікавы склад. (Лексіка.)

4. У беларускай мове шмат “гаваркіх” слоў, якія гавораць, шмат расказваюць самі пра сябе. Назавіце некаторыя з іх. (Прыклады адказаў: знічка, настольнік, немаўля, насоўка, ручнік і інш.)

5. Нормы літаратурнай мовы, якія патрабуюць аднастайнага вымаўлення галосных і зычных гукаў, іх спалучэнняў. (Арфаэпічныя.)

6. Перакладзіце на беларускую мову рускае слова *валежнік*. (Ламачча.)

7. Якая назва дня тыдня этымалагізеўца як “другі дзень”? (Аўторак.)

8. Дапішыце пачатак народнага выслоўя: ... хоць намучыць, але жыць навучыць. (Навука.)

9. У ролі якой часціны мовы ўжыта вылучанае слова ў народным выразе *можа на двое ваража*? (Назоўнік.)

10. Прагрэсіўны грамадскі дзеяч, пашыральнік ведаў. (Асветнік.)

• **Выразнае чытанне верша “Беларускае кнігадрукаванне” М. Мятліцкага.**

• **Падвядзенне вынікаў гульні. Узнагароджанне пераможцы і ўдзельнікаў.**

Настаўнік. Праз смугу стагоддзяў, пераадольваючы шматлікія перашкоды, дайшло да нас беларускае слова. На вас, моладзь, ляжыць адказнасць за яго далейшы лёс. Беражліва захоўвайце скарб, дадзены нам продкамі, будзьце вернымі традыцыям беларускага народа.

Ала КАЗЕКА,

намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце
сярэдняй школы № 10 г. Слоніма.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў

Рэдакцыя прымае на разгляд матэрыялы на беларускай мове аб’ёмам да 15 старонак у электронным выглядзе. Тэкставая інфармацыя мусіць быць запісаная ў фармаце doc або rtf, дапускаецца мінімальнае фарматаванне (шрыфт Times New Roman, вылучэнні або курсівам, або паўтлустым прамым, або паўтлустым курсівам). Калі матэрыял дасылаецца па электроннай пошце, пажадана, каб і тэма ліста, і імя далучанага файла ўтрымлівалі поўную назву артыкула.

Уся нятэкставая інфармацыя на электронных носбітах (фота, графікі і да т. п.) можа быць запісаная ў любым графічным фармаце (jpg, tiff; ≥ 300 ppi), але не павінна знаходзіцца ў тэксце ў фармаце Word. Ілюстрацыі, знойдзеныя ў інтэрнэце, да публікацыі не прымаюцца. Фотаздымкі аўтараў павінны быць партрэтнага фармату, добрай якасці (ні ў якім выпадку не ксеракопіі).

Неабходна ўказваць прозвішча, імя і імя па бацьку аўтара, месца яго працы, пасаду, вучоную ступень, званне, хатні адрас, тэлефоны, пашпартныя звесткі (серыя, нумар, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас рэгістрацыі).

На распрацоўках урокаў і сцэнарыях трэба пазначаць клас, чвэрць і месяц, калі тэма вывучаецца ў школе.

“АД ЕЎФРАСІННІ, АД СКАРЫНЫ...”

ДЗЕНЬ БЕЛАРУСКАГА ПІСЬМЕНСТВА – 2017

Тры дні з 1 да 3-га верасня гасцінны старажытны Полацк сустракаў удзельнікаў Дня беларускага пісьменства. У год святкавання 500-годдзя беларускага кнігадрукавання, а таксама 1155-годдзя самога Полацка лепшае месца для правядзення мерапрыемстваў проста немагчыма ўявіць. Адзін з цэнтраў хрысціянства на ўсходнеславянскіх землях, калыска беларускай дзяржаўнасці, радзіма вядомых ва ўсім свеце беларусаў: Еўфрасінні Полацкай, Францыска Скарыны, а таксама Сімяона Полацкага, гэты горад быў пачынальнікам свята беларускага пісьменства ў 1994 г., пасля працягнуў традыцыі ў 2003 г., а сёлета ўжо трэці раз радаваў гасцей сваёй прыгажосцю, неардынарнасцю і насычанай праграмай.

Полацку ёсць чым ганарыцца і што паказаць гасцям. Гэта адзін з найпрыгажэйшых гарадоў Беларусі. Ён размешчаны ў маляўнічай мясціне, дзе рака Палата ўпадае ў Заходнюю Дзвіну. Над горадам узвышаецца Сафійскі сабор, пабудаваны па распараджэнні князя Усяслава Чарадзея. Сімвал незалежнасці і магутнасці Полацкага княства, храм нібы белы карабель плыве па Дзвіне. Упершыню храм згадваецца ў “Жыцці прападобнай Еўфрасінні Полацкай” і “Слове пра паход Ігараў” XII стагоддзя. Такія храмы былі толькі ў Кіеве і Ноўгарадзе – цэнтрах наймацнейшых рускіх княстваў. Полацкая Сафія стала праваслаўным і культурна-асветніцкім цэнтрам. Тут знаходзіліся найбагацейшая бібліятэка, архіў, казначэйства, магістрат, захоўваліся рэлігійныя святыні і праводзіліся прыёмы паслоў. У саборы размяшчаўся і княскі магільны склеп, дзе археолагі знайшлі 16 саркафагаў.

Сабор некалькі разоў перабудоўваўся пасля разбурэнняў. Сучасны выгляд ён атрымаў у XVIII ст. Сёння ў храме на свае вочы можна пабачыць старадаўнія фрэскі XII ст., якія часткова захаваліся да нашых дзён, “Спас Нерукатворны”, а таксама копію знакамітай працы Леанарда да Вінчы “Тайная вячэра”. Тут праводзяцца экскурсіі, канцэрты арганнай музыкі і творчыя

Памятны знак “Полацк – калыска беларускай дзяржаўнасці”.

вечары. Ацаніць гучанне знакамітага аргана полацкай Сафіі змаглі і ўдзельнікі свята 3 верасня на прэм’еры сюіты “Францыск Скарына” беларускага кампазітара Ганны Кароткінай у выкананні арганісткі Ксеніі Пагарэлай.

Наўпрост каля сабора ўстаноўлены Барысаў камень XII ст. – адзін з чатырох беларускіх валуноў з выявамі крыжоў і старажытнымі надпісамі.

У Полацку захавалася шмат помнікаў гістарычнай і архітэктурнай спадчыны, большасць з якіх – праваслаўныя святыні. Напрыклад, цэлы комплекс культавых збудаванняў, звязаных з імем Еўфрасінні Полацкай: Спаса-Еўфрасінеўскі (Спаскі) манастыр (XII – XX стст.), дзе знаходзяцца мошчы беларускай святой і захоўваецца ўнікальны крыж, адноўлены ювелірам І. Кузьмічом; Спаса-Праабражэнскі храм, які ў 1161 г. па замове Еўфрасінні пабудоваў дойдзі Іаан; Ефрасінеўская трапезная царква; Крыжаўзвіжанскі сабор.

Сярод пабудоў з цікавай гісторыяй можна ўгадаць таксама лютэранскую кірху (XIX – пач. XX ст.) – цяпер у незвычайным будынку былой царквы, створаным у стылі неаготыкі, знаходзіцца найстарэйшы ў горадзе Полацкі краязнаўчы музей.

Мноства ў Полацку помнікаў гістарычным асобам, у тым ліку Усяславу Чарадзею, Еўфрасін-

Помнік літары “Ў”.

ні Полацкай, Францыску Скарыну, Сімяону Полацкаму, дойлідзю Іаану, свяціцелю Мікалаю Цудатворцу... Дарэчы, помнік Францыску Скарыну на радзіме ў Полацку – першы ў свеце манумент першадрукару, узведзены ў 1974 г. Стваральнікі помніка А. Заспіцкі, А. Глебаў. Вышыня бронзавай фігуры – пяць з паловай метраў, а скульптуры з пастаментам – дванаццаць метраў.

Падчас святкавання 10-га Дня беларускага пісьменства ў 2003 г. у Полацку на праспекце Ф. Скарыны быў усталяваны помнік літары “Ў” (скульптар Аляксандр Фінскі), зроблены ў выглядзе вокладкі кнігі ці стэлы, на якой змешчаны словы з літарай “ў”, а таксама цытата з верша Рыгора Барадзіна “Ад Еўфрасіні, ад Скарыны, ад Полацка пачаўся свет...”. Гэты полацкі помнік – адзіны ў нашай краіне, што нагадвае пра ўнікальную літару, якая сустракаецца толькі ў беларускім алфавіце. Недалёка ад помніка ў 2008 г. быў урачыста адкрыты памятны знак “Геаграфічны цэнтр Еўропы”, і сёння кожны госьць горада можа атрымаць сертыфікат аб тым, што ён пабываў у самым сэрцы Еўропы.

Дзякуючы багатай гісторыка-культурнай спадчыне, насычанаму культурнаму жыццю Полацк у 2010 годзе быў уганараваны званнем культурнай сталіцы Беларусі.

Традыцыя адкрыцця новых помнікаў падчас святкавання Дня беларускага пісьменства

працягнулася і сёлета. 2 верасня адбылося ўрачыстае адкрыццё памятнага знака “Полацк – калыска беларускай дзяржаўнасці” (аўтар – скульптар Уладзімір Піпін). Бронзавы помнік вышынёю пяць з паловай метраў нагадвае ладзю са шчытоў. На іх партрэты знакамітых гістарычных асоб – ад першага полацкага князя Рагвалода, яго дачкі Рагнеды да Усяслава Чарадзея і Еўфрасіні Полацкай. На адваротным баку скульптуры размешчаны ключавыя падзеі станаўлення нашай дзяржаўнасці.

Дзень пісьменства адзначаўся вельмі маштабна. Святочныя пляцоўкі месціліся на дзесяцікіламетровай тэрыторыі. Музыкай і перазвонам старажытных храмаў сустракаў Полацк гасцей і ўдзельнікаў. Канцэрты на шматлікіх пляцоўках, творчыя конкурсы, фестываль кнігі і прэсы, фінал рэспубліканскага творчага конкурсу юных чытальнікаў “Жывая класіка”, свята сярэднявечнай культуры “Рубон”, спартыўныя мерапрыемствы, фэст беларускай кухні і прадукцыі айчынных прадпрыемстваў, “Горад майстроў” Прыдзвіння, тэатралізаванае прадстаўленне і лазернае шоу – усё гэта стварыла незабыўную цёплую чароўную атмасферу ўсенароднага свята, свята духоўнасці, асветы і культуры.

Дзень ведаў 1 верасня для многіх школьнікаў Полацка пачаўся на плошчы Ф. Скарыны, дзе прайшла ўрачыстая лінейка “Мы ганаруем імя Скарыны ня сём” і адбылося адкрыццё Скарынаўскай алімпіяды. Навучальныя ўстановы Полацка прадставілі на розных адкрытых і закрытых пляцоўках свае праекты: “Мы – нашчадкі Скарыны”, “Асветніка зямлі беларускай услаўляючы...”, “У пачатку было слова...”, “З глыбіні стагоддзяў...”, “Слава і гонар зямлі беларускай”, “Дзённае святло – ёсць слова кніжнае” і інш. Майстар-класы, флэшмобы, квэсты, фотагалерэі, літаратурна-музычныя экспазіцыі, мастацка-тэатральныя пастаноўкі і канцэртныя праграмы ўразілі грунтоўнай падрыхтоўкай і разнастайнасцю.

На зялёнай пляцоўцы разгарнулася выстава “Горад у макетах” – вынік турысцка-адукацыйнага праекта “Полацк вачамі дзяцей, або Горад у мініяцюры”. Удзельнікі праекта пад кіраўніцтвам педагогаў вывучылі знакавыя архітэктурныя помнікі горада і раёна (Сафійскі сабор, ратуша, Мікалаеўскі вакзал, Барысаглебская царква Бельчыцкага манастыра і інш.), некаторыя з якіх не захаваліся да нашых дзён, і вырабілі іх макеты ў розных тэхніках.

Дзень горада 2 верасня распачаўся з урачыстага шэсця працоўных калектываў Полаччыны. У пачатку калоны ішлі гараджане, пера-

апанутыя ў персанажаў з мінулага: Усяслава Чарадзея з дружнай, княгіню Рагнеду, полацкіх купцоў, Францыска Скарыну, лесарубаў, пекараў і інш. Стваралася ўражанне, што тут, у Полацку, мінуўшы на ненадоўга сустрэлася з сучаснасцю. Такое ж уражанне засталася і ад “Горада майстроў”, дзе народныя майстры паказалі свае таленты.

У рамках фестывалю кнігі і прэсы ў павільёнах традыцыйна былі арганізаваны кніжныя выставы, прысвечаныя 500-годдзю беларускага кнігадрукавання, пісьменнікам-юбілярам Янку Купалу і Якубу Коласу, прадстаўлены кнігі – пераможцы міжнароднага і нацыянальнага конкурсаў “Мастацтва кнігі”. Таксама прайшлі прэзентацыі кніг і выдавецтваў, газет і часопісаў, выступленні творчых калектываў.

У Музеі беларускага кнігадрукавання прайшоў круглы стол айчынных і замежных літаратараў. Адбылася прэзентацыя кнігі першадрукара “Малая падарожная кніжка” з калекцыі Белгазпрамбанка, можна было “пагартыць” яе электронную копію і “прагуляцца” па 3D-друкарні часоў Францыска Скарыны. Далучыцца да беларускай кніжнай культуры дазволіла выстава псалтыроў з музейных і кніжных збораў Беларусі. Гэтая экспазіцыя будзе працаваць на працягу ўсяго месяца, а палюбавацца “Малой падарожнай кніжкай” можна да 10 верасня.

Нацыянальная бібліятэка падрыхтавала праект “Захоўваючы кніжную спадчыну Беларусі”. Цэнтральнае месца ў экспазіцыі заняло факсімільнае выданне “Кніжная спадчына Францыска Скарыны”. Дарэчы, у гэтыя ж дні адбылася і яго прэзентацыя.

Сапраўдным святам у свяце стаў фестываль сярэднявечнай культуры “Рубон”, які праходзіў крыху ўбаку ад асноўных мерапрыемстваў у паркавай зоне на кургане Бессмяротнасці. У праграме фестывалю – выступленні клубаў гістарычнай рэканструкцыі, тэатралізаваныя паказы рыцарскіх клубаў, канцэрты сярэднявечнай музыкі, майстар-класы па сярэднявечных танцах, спаборніцтвы лучнікаў, турніры рыцараў, розныя конкурсы, тэатралізаваная бітва “Напад з Дзвіны” і г. д. Дзеці маглі пазнаёміцца з гульнямі нашых продкаў, а таксама пакаштаваць аўтэнтычныя стравы той эпохі. Увечары па Заходняй Дзвіне плылі дракары, а над вадою слаўся дым вогнішчаў.

Вольга Барздова на экспазіцыі “Кніжная спадчына Францыска Скарыны”.

У апошні дзень свята на галоўнай сцэне адбылася цырымонія ўзнагароджання Нацыянальнай літаратурнай прэміяй з уручэннем ганаровых знакаў-сімвалаў і дыпламаў. Найлепшым творам прозы названы раман “Авантуры Пранціша Вырвіча, здрадніка і канфедэрата” Людмілы Рублеўскай, найлепшым творам паэзіі – кніга “Прасвятленне” Анатоля Аўруціна, найлепшым творам для дзяцей і юнацтва – кніга “Возера дзіва” Міхаіла Пазнякава, найлепшым творам драматургіі – зборнік п’ес “Характары” Васіля Ткачова, найлепшым творам публіцыстыкі – зборнік “Постаці” Зіновія Прыгодзіча, найлепшым творам літаратурнай крытыкі і літаратуразнаўства – “Тайнапіс Андрэя Мрыя: падтэкст рэалій творчасці пісьменніка” Валерыя Назарава, найлепшым дэбютным творам – зборнік “Яблыкi” Маргарыты Латышкевіч.

Здавалася, святу не будзе канца. Настолькі насычанай і яркай была праграма. Пасля ўрачыстай перадачы эстафеты Дня беларускага пісьменства гораду Іванава Брэсцкай вобласці распачалася літаратурна-музычная праграма “Як на свет радзіўся Янка” па матывах рок-оперы “Курган” пры ўдзеле вядомых беларускіх артыстаў і творчых калектываў.

Свята завяршылася. Але цёплыя ўражанні ад гасціннасці, добразычлівасці палачан застануцца надоўга. Таму ўсім, хто яшчэ не быў у Полацку, раю наведаць гэты цудоўны горад, пазнаёміцца з яго гісторыяй.

Вольга БАРАЗДОВА,
адказны сакратар часопіса “Роднае слова”.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Віншуем юбіяра!

ПАКЛІКАНЫ МАТЧЫНАЙ ПЕСНЯЙ

ІНТЭРВ'Ю З СЫМОНАМ БАРЫСАМ

Сымон (Сямён) Вікенцьевіч Барыс (псеўданімы Сымон Струменскі, Б. Жаваранкаў, С. Барысаў, Б. Сямёнаў) – педагог, фалькларыст, журналіст, пісьменнік. Закончыў гістарычна-філалагічны факультэт Наўгародскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута (1965) і аспірантуру пры Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР (1969 – 1973). Працаваў настаўнікам у Сергаўскай, Ільменскай васьмігадовых школах Наўгародскага і Браўкоўскай базавай школе Мінскага раёнаў, старшым выкладчыкам на кафедры рускай літаратуры ў Брэсцкім дзяржаўным педагагічным інстытуце, быў навуковым супрацоўнікам і загадчыкам аддзела Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту (1977 – 1987). У 1987 – 1992 гг. навуковы рэдактар часопіса “Роднае слова”, у 1992 – 2012 гг. загадчык аддзела ў “Беларускім гістарычным часопісе”, выконваў абавязкі рэдактара аддзела ў “Настаўніцкай газеце” (1995 – 1996). Выдаў чатырнаццаць кніг.

– **Сымон Вікенцьевіч, гэты год для Вас юбілейны. Час узгадаць перажытае, нешта падсумаваць ці спланаваць. Яшчэ раз асвятліць успамінамі свае вытокі. Раскажыце, калі ласка, адкуль Вы родам, дзе прайшло Ваша дзяцінства?**

– Нарадзіўся я 20 мая 1937 года ў вёсцы Касічы Войстамскай гміны Вілейскага павета Віленскага ваяводства (цяпер Нарачанскі сельсавет Вілейскага раёна). Дзяцінства і юнацтва прайшлі на хутары Струменне Вілейскага раёна. Хутар той знаходзіўся за кіламетр ад ракі Нарачанкі, якая працякае каля вёсак Нароча і Касічы. Бацькі мае – сяляне. Яны набылі кавалак зямлі плошчай каля трох гектараў. Мой бацька Вінцэс (Вінцук) у 1944 – 1945 гг. удзельнічаў у вайне супраць Германіі і Японіі.

У верасні 1946 г. я пайшоў у першы клас Кузьмішкоўскай пачатковай школы. Маёй першай настаўніцай была Вольга Андрэеўна Астанкевіч, потым яе замяніў Зыгмунд Платун. Пасля я вучыўся ў Рускасельскай сямігадовай школе і ў восьмым класе Войстамскай сярэдняй. У 1955 г. закончыў Кілійскую мараходную школу Міністэрства марскога флота СССР (на Дунаі) па спецыяльнасці “кацельны машыніст”. Працаваў адну навігацыю ў Савецкім дунайскім дзяржаўным параходстве (г. Ізмаіл) качагарам і матросам. Плаваў па Дунаі і Чорным моры. Захапляўся матроскім фальклорам, які, на жаль, амаль не сабраны і не даследаваны.

Здарылася так, што ў чацвёртым і дзявятым класах мусіў вучыцца завочна (у 9-м – у Ізмаільскай завочнай сярэдняй школе). У 20-га-

довым узросце закончыў Рускасельскую сярэдняю школу і атрымаў атэстат сталасці. Быў пазаштатным карэспандэнтам вілейскай раённай газеты “За савецкую Радзіму”. Дарэчы, першую нататку “Ні прайсці, ні праехаць” надрукаваў у гэтай газеце, калі закончыў 6 класаў.

– **Значыць, сяброўства са словам пачалося ў Вас яшчэ ў школе. Раскажыце, калі ласка, а кім Вы марылі стаць? Дзе вучыліся далей?**

– У 1957 – 1960 гг. служыў у авіяцыі дыспетчарам на аэрадроме ў мястэчку Крэчавіцы пад Ноўгарадам. Выступаў у ваенным перыядычным друку, на старонках ленынградскіх газет – армейскай “Боевая тревога” і акруговай “На страже Родины”. Потым чатыры гады служыў у міліцыі ў Ноўгарадзе. Адначасова вучыўся на вячэрнім аддзяленні Наўгародскага педагагічнага інстытута. Закончыў гістарычна-філалагічны факультэт гэтай установы ў 1965 г.

– **Сымон Вікенцьевіч, а як прыйшла цікакасць да беларускага фальклору і жаданне прафесійна ім займацца?**

– Яшчэ ў дзяцінстве звяртаў увагу на песні, што спявала мая маці Соф’я Ільінічна Барыс (у дзявоцтве Варановіч). Яна была непісьменная, але ведала шмат беларускіх народных песень, якія нідзе не друкаваліся і не гучалі па беларускім радыё. Я пачаў іх запісваць. Студэнтам Наўгародскага педінстытута ў міліцэйскай форме, з магнітафонам, узятым напакат, ездзіў у вёску Жасцяная Горка Наўгародскага раёна, дзе жылі беларусы з вёскі Сальнікі Палёнкаўскага сельсавета Горацкага раёна, і ад іх запісваў песні і танцы.

Дарэчы, некаторыя з тых запісаў трапілі ў выданне “Беларускія народныя песні. Т. 4. Вясельле” (1976) Рыгора Шырмы. Сустрэча з народным артыстам ССРСР адбылася на рэпетыцыі ў Вялікім тэатры оперы і балета ў 1962 г., дзе ён папрасіў мяне запісаць вясельныя песні для яго чарговага зборніка, што я і зрабіў.

Знаёмства з Рыгорам Шырмам вызначыла мой далейшы лёс, які я вырашыў прысвяціць служэнню Беларусі, а не сям’і і Ноўгараду. І, напэўна, тады зрабіў памылку, бо там я, відаць, змог бы дасягнуць большага ў жыцці і захаваць сям’ю... Цешу сябе толькі тым, што выдаў чатырнаццаць кніг. І толькі гэтым апраўдваюся перад сваімі блізкімі ў Ноўгарадзе.

– Ведаю, што вярнуўшыся ў Беларусь, Вы пэўны час настаўнічалі, а потым пабывалі ў шматлікіх фальклорных экспедыцыях ад Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР.

– Са студэнцкіх гадоў падтрымліваў сувязь не толькі з бацькамі, але і сябрамі з Мінска. Рыгор Шырма пазнаёміў мяне з Арсенам Лісам і Нілам Гілевічам. Дзеля паступлення ў аспірантуру я пераехаў у 1969 г. у Беларусь. Уладкаваўся на працу ў Браўкоўскую васьмігадовую школу Мінскага раёна, дзе давялося настаўнічаць пяць гадоў.

Дзякуючы падтрымцы А. Ліса, А. Фядосіка і П. Глебкі ў снежні 1969 г. мяне прынялі ў аспірантуру Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР па спецыяльнасці “фалькларыстыка”.

У 1970 – 1972 гг. разам з фалькларыстамі ІМЭФ АН БССР удзельнічаў у летніх экспедыцыях у паўночныя і заходнія раёны Беларусі. У тых экспедыцыях працавалі Г. Цітовіч, П. Каруза, М. Грынблат, А. Ліс, І. Цішчанка і інш. Збіраў матэрыял да дысертацыі “Традыцыйныя вясельныя песні і іх лёс”. Апрача гэтага, у час летніх канікул даследаваў вясельную паэзію ў многіх вёсках Віцебскай, Гродзенскай, Мінскай і Брэсцкай абласцей.

Навучанне ў аспірантуры закончыў у снежні 1973 г. Чарнавы варыянт дысертацыі быў напісаны па-беларуску, але праз некаторы час паступі-

Супрацоўнікі рэдакцыі часопіса “Беларуская мова і літаратура ў школе”. Мінск, 1988 г. Сымон Барыс (рэдактар аддзела культуры), Марына Кулаковіч (машыністка), Ірына Граковіч (рэдактар аддзела беларускай мовы), Раіса Грынкевіч (рэдактар аддзела беларускай літаратуры), Таццяна Славуца (карэктар), Аляксандр Раманаў (адказны сакратар).
Фота П. Васючэнкі.

ла патрабаванне пісаць па-руску. Гэты варыянт атрымаўся на 300 старонак. Амаль уся дысертацыя была апублікавана асобнымі артыкуламі ў навуковых зборніках і часопісах.

У 1975 г. прайшоў па конкурсе на пасаду старшага выкладчыка кафедры рускай літаратуры Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. Пушкіна. Рэкамендаваў мяне туды загадчык кафедры беларускай літаратуры філалагічнага факультэта Уладзімір Калеснік. У гэтай установе ў 1975 – 1977 гг. я выкладаў рускі фальклор і старажытнарускую літаратуру.

– Дзесяць гадоў Вы працавалі ў Беларускім дзяржаўным музеі народнай архітэктуры і побыту – беларускім скансэне. Якімі помняццатых гады?

– Сапраўды, з 1977 да 1987 г. я быў навуковым супрацоўнікам і загадваў навукова-экспазіцыйным аддзелам Беларускага дзяржаўнага музея народнай архітэктуры і побыту. Туды я трапіў дзякуючы прыхільніку беларушчыны, на той час першаму намесніку міністра культуры БССР Аляксандру Іосіфавічу Ульяновічу, які пасляў мяне ў інтэрнат Беларускай філармоніі на вуліцы Бялінскага, дзе давялося жыць пяць гадоў.

Працуючы ў музеі, пабываў у многіх вёсках амаль усіх раёнаў Беларусі. Кожны месяц ездзіў на некалькі дзён у экспедыцыі, на працягу дзесяці гадоў шукаў і набываў экспанаты. Распрацаваў экспазіцыю першых хат у музеі: з вёсак Ісерна Слуцкага раёна, Садавічы Капыльскага раёна і Будзічы Докшыцкага раёна. Запісаў вялікую колькасць вусных народных твораў. Займаўся прапагандай беларускага фальклору і народнага мастацтва ў прэсе і школе. Садзейнічаў адраджэнню беларускіх народных святаў і народнага танца “Ліцьвіна”.

– **Сымон Вікенцьевіч, Вы пэўны час працавалі ў рэдакцыі часопіса “Роднае слова”...**

– Так, у верасні 1987 г. прыйшоў у рэдакцыю часопіса “Беларуская мова і літаратура ў школе”, які з 1993 г. пачаў выходзіць пад назвай “Роднае слова”.

З лістапада 1992 г. працаваў у рэдакцыі “Беларускага гістарычнага часопіса”. Я вельмі ўдзячны Марыі Антонаўне Невядомскай, на той час метадысту Рэспубліканскага інстытута ўдасканалення настаўнікаў, якая параіла Міхасю Мікалаевічу Шавыркiну прыняць мяне ў рэдакцыю часопіса “Беларуская мова і літаратура ў школе”. Таксама шчырая ўдзячнасць тагачаснаму інспектару Міністэрства народнай асветы БССР Тамары Мікалаеўне Саўчук, якая рэкамендавала мяне Васілю Фёдаравічу Кушнеру, галоўнаму рэдактару толькі створанага “Беларускага гістарычнага часопіса”. У гэтым выданні я працаваў загадчыкам аддзела метадыкі выкладання гісторыі амаль 20 гадоў, з 1992 да 2012 г.

– **А можна некалькі слоў пра Вашу навуковую дзейнасць па вывучэнні беларускага фальклору?**

– Думаецца, мною зроблены пэўны ўклад у распрацоўку класіфікацыі вясельнай паэзіі беларусаў. Невялікія карэктывы ў яе пазней унесла фалькларыстка Л. Малаш. Да сёння іншай класіфікацыі вясельнай паэзіі ў беларускай фалькларыстыцы не існуе. Супаставіў і параўнаў беларускія і ўкраінскія вясельныя песні. Даследаваў сімваліку і эстэтычны бок вясельня. На аснове навуковага аналізу раскрыў гістарычны сэнс многіх абрадаў.

Разам з Вітаўтам Чаропкам падрыхтавалі зборнік “Беларускія гістарычныя песні”. Уступны артыкул і падборка песень з каментарыямі змешчаны ў другім і трэцім нумарах “Беларускага гістарычнага часопіса” за 2004 г.

Удзельнічаў у шматлікіх міжнародных навуковых канферэнцыях. Так, напрыклад, падчас апошняй для мяне наўгародскай канферэнцыі ў 1996 г. выступаў з дакладам “Полочане, литвины и Великий Новгород в Средневековье: хроника событий”, які пасля быў змешчаны ў зборніку матэрыялаў канферэнцыі і наўгародскім часопісе “Чело” (1998, № 1, с. 19 – 23).

Даволі цікавы, на мой погляд, матэрыял “Роля Мінска ў беларускім нацыянальным адраджэнні канца ХХ ст.”, з якім выступіў на Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі ў Мінску 10 кастрычніка 2003 г.

Выдаў кнігі “Сцежкамі дзядоў: народны быт беларусаў” (2015), “Сыны і пасынкі” (1996), “Беларускія імёны. Дапаможнік для маладых бацькоў” (2001), “Беларускія песні і гімны” (2012) і іншыя. Летась выдаў кнігу “Настаўнік пасля ўрокаў”, а сёлета – “Настаўнік у школе”. У штотыднёвіку

“Наша слова” (№ 15 – 30) за 2017 г. змешчана мая кніга “Этнаграфічны тлумачальны слоўнік”.

– **А што стала асновай для напісання кнігі “Бліскавіцы над Заслаўем”?**

– Працуючы пяць гадоў настаўнікам Браўкоўскай васьмігадовай школы Мінскага раёна, запісаў успаміны партызан і падпольшчыкаў брыгад “Штурмавая” і імя Фрунзэ, якія дзейнічалі ў Мінскім, Вілейскім і Маладзечанскім раёнах. Тады ж былі сабраны звесткі пра падпольшчыкаў Заслаўя. На аснове гэтага архіва напісаў і ў 2015 г. за свой кошт надрукаваў у выдавецтве “Мастацкая літаратура” кнігу “Бліскавіцы над Заслаўем”.

– **Сымон Вікенцьевіч, у Вас такое актыўнае творчае і грамадскае жыццё...**

– Сапраўды, шмат зроблена і напісана. А на конт грамадскага... Я нават у маладосці быў партыйным. Узгадваецца, як падчас службы ў войску ў 1960 г. па перакананні ўступіў у рады КПСС, адкуль, праўда, таксама па перакананні праз 30 гадоў выйшаў. У 1990-я актыўна ўдзельнічаў у стварэнні Аб’яднанай дэмакратычнай партыі Беларусі...

– **Традыцыйнае пытанне: над чым сёння працуеце і якія планы маеце?**

– Хачу сёлета надрукаваць яшчэ адну кнігу: “Каляндар гісторыі Беларусі”. Пасля ў чарзе “Нарачанскія салаўі” (зборнік малых жанраў прозы) і дзве кнігі пра беларускае вясельне.

Асновай для падрыхтоўкі гэтых прац паслужыў найбагацейшы архіў уласных запісаў тэкстаў і мелодый фальклору і этнаграфічных нататак. Толькі ад роднай маці я запісаў больш за 100 вясельных песень. Усіх вясельных песень занатавана каля 1500. Прыкладна столькі ж твораў іншых жанраў беларускага фальклору захоўваецца ў маім архіве.

Пакуль што застаюся ў вялікім даўту перад сваёй маці. Яна мне перадала ўсё песеннае багацце, якое трымала ў памяці, а я не давёў яго да ладу, бо кнігі такой яшчэ няма.

– **А можна некалькі слоў пра Вашу сям’ю?**

– Маю дачку і двух сыноў. Ад першага шлюб – дачка Святлана (цяпер Сцяпанавя), якая працуе настаўніцай матэматыкі, і сын Валодзя – рабочы. Жывуць у Ноўгарадзе.

Малодшы сын Яраслаў закончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі, працуе інжынерам-праграмістам у Мінску. Жонка Галіна Аляксандраўна Барыс (у дзявоцтве Мыська) – участковы ўрач-тэрапеўт, цяпер на пенсіі.

– **Дзякую за размову. Здароўя і поспехаў Вам і Вашым блізкім!**

Гутарыла **Зоя ПАДЛІПСКАЯ**.

ПЕСНІ ДАРОЖНЫЯ НА ВЯСЕЛЛІ

Адзін з этапаў традыцыйнага беларускага вяселля меў мясцовую назву *пераносіны*. Гэта пераезд усяго вяселля да хаты маладога. Яго дружына ехала па маладую, потым у храм для вячання, вярталася ў хату маладой і, нарэшце, прыбывала да маладога. Гэтыя пераезды вясельнага поезда па традыцыі суправаджаліся пэўнымі звычаямі, абрадамі і песнямі. Вясельныя песні, звязаныя з дарогай, можна назваць *дарожнымі*.

Дарожныя песні на беларускім вяселлі звязваюць песні на шлюбавінах з пасляшлюбнымі, песні мінорныя і мажорныя. Па жанравай катэгорыі яны набліжаюцца да велічальных і выконваюцца пераважна на тых ж урачыстых мелодыі, але многія маюць адценне мінорнасці, суму. Сярод іх сустракаюцца элегічныя, ілюстрацыйныя, заклінальна-пабуджальныя. Гэтыя песні гучалі пры выездзе маладога да маладой, у дарозе (на шляху да маладой і ў час пераезду вяселля да маладога), калі сустракалі жаніха і маладых.

Дарога заўсёды была звязана з цяжкасцямі пераадолення адлегласці, прасторы і часу. У старажытнасці “біта дарожка” захоўвала ў сабе неразгаданую таямніцу. Менавіта таму пры выездзе, сустрэчы і ў дарозе маладыя выконвалі шмат магічных дзеянняў, якія павінны былі засцерагчы ад варожых сіл: абсыпанне збожжам і абыход з хлебам вакол вясельнага поезда, пераезд праз агонь, замова і хрышчэнне дарогі, кіданне хлеба ў раку, прыпыненне працы вадзянога млына, праход пешшу каля могілак, заезд у кожную спадарожную карчму, хуткая язда з шумёламі, адорванне тых, хто затрымліваў на шляху, і абавязковыя песні вясельнікаў.

Паводле павер’яў сялян, шчасце і дабрабыт новай сям’і залежалі ад стану надвор’я, размяшчэння нябесных свяціл, а таксама ад удалага пераезду маладых: “*На небе віташок нараджаецца – наш Колечка ў дарожку сабіраецца*”. Па гэтай прычыне і выезд вясельнага поезда ў пэўны, усталяваны традыцыяй, час суправаджаўся папераджальнымі абрадавымі дзеяннямі і заклінальнымі песнямі. Так, спявачкі імкнуліся песняй засцерагчы ад магчымага няшчасця: “*Не здрыгніся, срабраны масток на вадзе. Будзе ехаць малады Колечка па табе*”.

Ад’езд маладой з бацькоўскага дому таксама суправаджаўся замовамі. У сіваю даўніну народ верыў у магічную сілу слова і песні: “*Да мінайцся, годы, раўняйцся, дарогі – вузкія шы-*

рокія, блізкія, далёкія”; “*Знаць яго мамулька выладжаіць, белай калінкай вымываіць, ад калінкі лічыка румянае*” – спяваюць маладому на Дзвіншчыне. Сярод песень, што гучаць пры выездзе жаніха, толькі некалькі адасабляюцца на тэму “няроўная пара”: “*Бяру цароўну – сабе няроўну*”. Маці, надзеленая жыццёвым вопытам, пераконвае сына, што і царэўна стане роўнай. Дэмакратызм народа, якім прасякнуты беларускія і рускія казкі, уласцівы і гэтым песням.

У шэрагу дарожных песень даюцца настаўленні жаніху: як апранацца, як выбраць маладую або каля якога дрэва паставіць каня. Найперш звяртаецца яго ўвага на ўбор, выкананне старажытных звычаяў продкаў, асветленых традыцыяй.

*Маладзенькі Ясенька,
Будзеш ехаць каля садочку,
Вышчыпні сабе кветачку
Ды заткні за шапачку,
Каб цябе цёшча пазнала,
Маладым зяцем назвала [1].*

У вясельным абозе XIX ст. малады, а часам і ўсе мужчыны яго дружыны былі адзначаны кветачкай ці стужкай на шапцы, што падкрэсліваецца і ў песні: “*Чырвоную рожу шчыплюць, за шапкі тыкаюць, / Каб нас людзі зналі ды сватамі называлі*”. Хоць выбар нявесты ўжо зроблены, але ў некаторых песнях маладому даецца слушная парада абраць тую, якая “ў розуме”:

*Мы золата ў горадзе купім,
А серабро мы свайго паложым,
А розуму мы і ў галоўку ня ўложым*.*

Народная непавага да багацця і перавага над ім розуму гучаць у многіх тэкстах. Дыдактычны сэнс падобных песень відавочны. Разам з тым на Лепельшчыне маладога папярэджвалі пра перашкоды і нечаканасці ў дарозе і раілі ўзяць з сабой золата і срэбра, каб можна было адкупіцца і пазбегнуць бою.

*А ў дарозе трывогі бываюць:
Адна трывога – тваіх конікаў забяруць,
Другая трывога – тваю дружыну разаб’юць,
Трэцяя трывога – табе дзевачкі ня аздадуць**.*

* Запісана ў 1972 г. у вёсцы Беразова Міёрскага раёна ад Стэфаніды Ляшкевіч, 1913 г. н.

** Запісана ў 1973 г. у вёсцы Гадзіўля Лепельскага раёна ад Дар’і Аношкі, 1910 г. н.

Вяселле ў мястэчку Волчын. Пачатак XX ст.

Даволі шырока ў шэрагу дарожных песень распрацаваны матыў шчаслівага і нешчаслівага дрэва. Звычай падзяляць так дрэвы вядомы не толькі славянам, але і рымлянам. У адных тэкстах толькі даецца ўказанне на нешчаслівае дрэва, робіцца папярэджанне, у іншых да таго ж называецца і дрэва, якое можа заступіцца за маладога. Нешчаслівымі дрэвамі лічылі каліну і рабіну, шчаслівымі – явар (клён), бярозу. Тлумачацца і прычыны такога народнага меркавання:

*Едзь-паедзь, Колячка, жаніціся,
Ня стаўляй коніка пад рабінаю.
Рабіна – дзераўца нешчаслівае:
Ды з караня рабіну вада мыць,
Сярэдзіну рабіны чэрві точаць,
А звярха рабіну вераб'і клююць.
Едзь-паедзь, Колячка, жаніціся,
Ды стаўляй коніка пад явораю.
Явора – дзераўца шчасліва:
З караня явара мяды цякуць,
З сярэдзіны явора салаўі пяюць*.*

Салодкі сок клёна (явара) і бярозы, карысны для людзей, трываласць іх драўніны паўплывалі ў мінулым на пэўнае ўяўленне народа пра гэтыя расліны, што спарадзіла татэмны культ дрэў, які існаваў у старажытных славян. У эпоху анімістычнага светапогляду чалавек баяўся “крыўдзіць” іх, бо дрэва – жывая істота і адчувае боль. У легендах розных народаў людзі ператвараюцца ў яблыню, рабіну, клён, бярозу, асіну і г. д. Заўважым, што падобнае назіраецца і ў беларускіх баладах (“Рабіна, рабіначка”), і нават у вясельнай песні “Не сячы, мой татулька, пры дарозе бярозкі”.

* Запісана ў 1972 г. у вёсцы Фралова Міёрскага раёна ад Надзеі Кашыры, 1901 г. н.

Разам з тым нешчаслівыя дрэвы (каліна і рабіна) валодаюць магічнай сілай і выкарыстоўваюцца ў вясельнай абраднасці: каліна – ва ўкраінскай і беларускай, а рабіна – у рускай. Так, свацця з рабінай у руках абыходзіла вакол хаты, дзе ладзілася шлюбная ўрачыстасць, а на рабінавай галінцы выразалі сімвалічныя знакі. Да нешчаслівых дрэваў ставіліся з асцярожнасцю і ўшанаваннямі. Клён і явар сустракаюцца ў своеасаблівых зачынах песень, што спяваюцца маладому падчас яго ад'езду да маладой: “Зялёны явар на падвор'ейку паслаўся”; “А клён-малёр на падвор'ейку паслаўся”.

У песні з Глыбоцкага раёна жаніх называецца разумным, бо, выехаўшы ў двор, “кляновы лісток падаслаў”.

Прадказвае поспех маладому і “ігра” сонца і месяца. У тых жа песнях пры выездзе яны сустракаюцца ў зачыне: “А на небе ясны месяц іграіць”; “За лесам, лесам, сонейка іграе”; “Ці не месяц поле асвациў”. З просьбай да зоркі звяртаецца і жаніх:

*– Свяці, мая зорачка, да свету,
Пакуль я Анюткі даеду**.*

Зварот да сіл прыроды – шырока распаўсюджаны старажытнаславянскі звычай. Яраслаўна ў “Слове пра паход Ігараў” звяртаецца да сонца, ветру і Дняпра.

Многія зачыны ў дарожных песнях ствараюць пэўны эмацыйны настрой, у нейкай ступені раскрываюць беларускі краявід і адначасова выконваюць сэнсавую ролю. Паказ далёкай дарогі дасягаецца трохразовым паўторам слоў, звязаных з прасторай (бор, гара, поле). Словы паўтараюцца па традыцыйнай схеме: другое слова працягвае шлях, а трэцяе, дадзенае ў множным ліку, робіць яго яшчэ больш далёкім. Так ствараецца асноўны вобраз дарожных песень: “дарожанька неведомая”, “дарога біта”.

Некаторыя дарожныя песні ўяўляюць сабой паэтызаваны казачны эпізод. Увогуле казачнасць адчуваецца ў большасці гэтых песень. Жаніх у дарозе сустракаецца з зайцам, зязюляй, калінай, размаўляе з імі, а таксама са сваім канём. Паводле народнага павер'я, заяц, што сустранецца ў дарозе або перабыжыць яе, пры-

** Запісана ў 1972 г. у вёсцы Дзярэўня Чашніцкага раёна ад Клаўдзіі Гурко, 1906 г. н.

нясе чалавеку няшчасце, а воўк – удачу. У славян, як і ў многіх еўрапейскіх народаў, існуе шэраг павер’яў і казак пра дэманічнае значэнне зайца. У песні “Сядзіць зайка пад ёлачкай” жаніх б’е зайца, а той тлумачыць, што вінаваты не ён: каня напалохалі вароны, лебедзі, мядзведзі або ваўкі, а маладую дзяўчыну адгаварылі (“адгудзілі”) суседзі або хлопцы.

Цікавая сустрэча адбываецца ў маладога з калінай у дарозе, каля моста.

Ён да калінкі – калінка

далей ад яго.

*– Не для твайго нізкога ўклону вырасла,
Не ад тваіх дробных слёзачак расцвіла,
А вырасла ад дробнага дожджыку.
Я расцвіла ад ясененькай пагодкі.
Я вырасла – дробным пташачкам садзіцца.
Я вырасла – пташчыным дзеткам жывіцца*.*

У Смаргонскім і Вілейскім раёнах запісаны некалькі варыянтаў гэтай песні. Класічны тэкст, кранальная мелодыя робяць яе асабліва папулярнай. “Ламаць каліну” – старажытны вясельны звычай. Ён шырока прадстаўлены ва ўкраінскай вясельнай паэзіі: малады спрабуе ссекчы каліну, а тая з ім размаўляе (“Ой, туды іхав Пятруньо з буярамі”). Каліна – традыцыйны сімвал маладой, а таму песні з падобным сюжэтам набліжаюцца да балад, у якіх дзяўчына пераўвасабляецца ў каліну.

Прыродныя рэаліі – лес, птушкі, зьяры – у дарожных песнях становяцца, як і ў казках, актыўнымі дзейнымі асобамі і персаніфікуюцца, што сведчыць пра старажытнасць гэтай групы песень. Відавочна, яны паходзяць да тых далёкіх часоў, калі першабытны чалавек адушаўляў прыроду і не адасабляўся ад яе. У дарожных песнях прырода дапамагае маладым.

У дарозе сваты чуюць, як кувае зязюля, шчоўкае салавей, стракоча сарока. Аднак аказваецца, што гэта не зязюля, а ў доме маладая плача, сарока паведамляе ёй пра хуткі прыезд жаніха, якому салавей паказвае дарогу:

*Шчабьячы, салавей, шчабьячы,
Нам дарожку ўкажы:
А ў тое сяло весяло,
На тое падвор’е, дзе нас ждуць,*

* Запісана ў 1973 г. у вёсцы Целякі Смаргонскага раёна ад Лізаветы Бульбіцкай, 1906 г. н.

Маладыя з музыкамі. Палессе. Пачатак XX ст.

*А ў тую хатаньку, дзе аддаюць,
За тое застолле, дзе мёд п’юць**.*

Асаблівае месца ў дарожных песнях займае вобраз каня. Раней без каня, як і без каравая, не абыходзілася ніводнае вяселле. Менавіта яму адводзілася адказная роля: прыезд жаніха да маладой і перавоз яе ў новы дом. Для гэтай мэты бралі найлепшага (няхай нават і чужога!) пародзістага каня, упрыгожвалі яго вупраж, надзявалі яму на шыю шалгуны. Ні ў адной вясельнай песні няма і згадкі пра валоў. Вобраз каня раскрываецца ўжо ў песнях, што выконвалі на паненскім вечары і ў шлюбавінах (“А ў садзе, у садзе, у зялёнай руце”, “Цераз гай зялёненькі”). У іх гучыць просьба да дзяўчыны злавіць каня, які ходзіць па руце, што сімвалізуе будучае вяселле. Незвычайны персаніфікаваны конь уступае ў перамовы з жаніхом, які спрабуе яго навучаць:

*– Ня бі мяне, малады Колечка, па вушах,
Бо я цябе ў цясцёвым двары падвышу,
Капыткамі ўсю зямельку папішу,
Я вушкамі сinya неба пастрыгу,
Я вочкамі на небе зоркі палічу***.*

Калі ў гэтай песні, вытканай з адных метафар, конь здольны выканаць толькі тры дзеянні, то ў варыянце з Латгаліі ён можа вуліцу хвосцікам падмесці, вароты ножкамі адчыніць, войска пачуць, грыўкай ганак накрыць, пад акно паддысці, кубкі віна злавіць, дружыну сілай павезці [2]. Даволі часта ў дарожных песнях сустракаецца гіпербалізацыя. Так, у тэксце, запісаным П. Шэйнам у Дзісенскім і Барысаўскім паветах,

** Запісана ў 1972 г. у вёсцы Малыя Алашкі Чашніцкага раёна ад Кацярыны Корбан, 1908 г. н.

*** Запісана ў 1971 г. у вёсцы Храмыя Глыбоцкага раёна ад Яўгеніі Ляшонак, 1905 г. н.

распавядаецца, што ў абозе жаніха аказаўся непадкаваны конь, але прадметы ўпрыгожвання маладой, як у казцы, могуць ліквідаваць гэты промах.

*Ёсць у мяне кавалі ў дарозе –
Падкуюць коніка, што ў возе.
Ёсць у маёй Агаткі нярсіёнкі –
Будуць коніку падкоўкі.
Ёсць у маёй Агаткі каралі –
Будуць коніку ўгналі [3].*

У свой час даследчык рускага і беларускага вяселля А. Занкевіч звярнуў увагу на тры матывы вясельных песень, звязаныя з вобразам каня: маладой просіць дзяўчыну пераняць яго каня; дзяўчына корміць і поіць коней хлопца; малады просіць нявесту адчыніць яму вароты [4]. Паколькі гэтыя песні непасрэдна датычацца вобразаў каня і дарогі, лічым магчымым таксама аднесці іх да дарожных. Праз вобраз аднаго каня, прама ці ўскосна, можа раскрывацца вобраз жаніха: яго пачуцці, перажыванні, прыгажосць; пры дапамозе двух коней ці цэлага вясельнага поезда перадаюцца паняцці прасторы і часу. У шырока распаўсюджанай песні дарога (прастора) вобразна абмяжоўваецца шасцю-сямю мілямі:

*Лятуць, бягуць варанья коні ад вады,
І шумяць, бразжаць шайковыя навады.
Пачувайціся, варанья коні, пад намі,
Бо яшчэ ехаць чатыры мілі барамі,
А пятую – жалезнымі мастамі,
А шостую – вішнёвымі садамі,
А сёмую – на падвор’ейка сватамі [5].*

У беларускім фальклоры лік “сем” – самы шчаслівы. У маладога ў вясельным поездзе “сем конікаў вараных” і “сем маладоўцаў маладых”.

Сустракаючы жаніха, на падворку нявесты спяваюць песню “Абляцеў салавей кругом саду”. Пошукі дарогі да нявесты – наступны матыву дарожных песень. Як і ў іншых вясельных тэкстах, жаніха сімвалізуюць салавей і сокал, нявесту – зязюля, а сад выступае сімвалам яе двара. Нявеста падказвае жаніху дарогу да свайго дома. Як адзначаў А. Занкевіч, вобраз саду – вельмі старажытны, а таптанне саду азначае сватанне. Такім чынам, у дарозе да маладой гучалі песні з наступнымі матывамі: настаўленні жаніху пра вопратку і выбар нявесты па характары; няроўная пара; шчаслівае і нешчаслівае дрэва; перамовы з зайцам, салаўём, зязюляй, калінай і канём; уражанне ад вясельнага поезда; пошукі шляху да нявесты; замова дарогі. З іх першыя тры больш характэрны для песень адпраўлення жаніха да нявесты. Песні вяртання маладога працягваюць раскрываць вобраз каня, які не

шкадуе сіл, каб везці “белае срэбра – Іваньку, чырвонае золата – Леначку”:

*Сівы конь дарогу драгаваў,
Раменныя падузы ён парваў,
Маляваныя кляшчы паламаў,
Пад круту гару сільна браў*.*

Пераезд вясельнікаў, перавоз пасцелі і кукра маладой таксама адлюстраваны ў песнях. Калі рух вясельнага поезда да нявесты паказваўся ў фантастычных нявызначаных вобразах, то вяртанне жаніха малоецца больш рэальна, хоць і тут не абыходзіцца без удзелу прыроды, а нябесныя свяцілы спадарожнічаюць і садзейнічаюць яму.

*Ды паедзім, мой брацятка, гуляя,
Ды будзіць нам гэта ночачка відная.
Ды будзіць нам ясны месяц свяціці.
Ды будзіць нам зараначка служыці,
Ды будзіць нам і скрытачка іграці,
Ды будзіць нам і свацінька спяваці**.*

Вышэй ужо згадвалася пра заклінанне дарогі пры выездзе жаніха і нявесты. Так, жаніх абяцае Дунаю плату за дапамогу:

*За русу коску – тры рублі,
За белу ручку – тысяччу,
За младу Каську – ня злічу [6].*

Пераезд нявесты да жаніха вобразна перадаецца сімвалічным перавозам у чаўне праз Дунай і пераходам праз кладку.

*А ў Дунаёчак чаўночкі папускаў.
А на рэчаньку ён кладачку палажыў.
А ў чаўночку сваю Лёлячку перавёз,
Па кладачцы сваю Лёлячку перавёў***.*

У іншых песнях чуюцца водгукі старажытных звычаяў, якія захаваліся толькі ў песнях і абрадах.

*Пацішэй, сваты, з гары!
Ня растрасіце прыны,
Ня выпусціце зварыны.
Усю ноч без шапак стаялі,
Пакуль гэту зварыну паймалі [7].*

Нявеста – палонная, а таму яе называюць “зварынай”, “нявольніцай”. У песні, запісанай Е. Раманавым [8], раскрываецца імкненне братоў вярнуць сястру, якую або выкралі, або гвалтоўна забралі. Яны спрабуюць выкупіць яе канём і шабляй, што больш падобна на бой, чым на выкуп

* Запісана ў 1973 г. у вёсцы Аношкі Лепельскага раёна ад Соф’і Прускай, 1910 г. н.

** Запісана ў 1972 г. у вёсцы Кавалёўшчына Міёрскага раёна ад Соф’і Пахіркі, 1906 г. н.

*** Запісана ў 1972 г. у вёсцы Фралова Міёрскага раёна ад Надзеі Кашыры, 1901 г. н.

(грошай яны не абяцаюць): “Дам табе шабельку пры злоці, вярні маю сястрыцу пры цноці”.

У песні “Куды ж вязіце?” [3, с. 27] гаворка ідзе пра шлюбную ноч. У некаторых вёсках, сустраўшы ў двары маладых, бацькі па традыцыі адразу ж накіроўвалі іх у клець на адпачынак. Часам у песнях хата жаніха паказваецца з трыма акенцамі, ластаўкамі, галубочкамі і гускай, даецца і тлумачэнне гэтых сімвалаў:

*Гуска крыклівая – свякроўка журлівая,
Галубочки сінія – дзевяркі нямілыя,
Ластаўкі хвастатыя – залвіцы праклятыя*.*

Эпітэты, ужытыя ў дачыненні да членаў сям’і жаніха, раскрываюць іх стаўленне да маладой. Такім чынам, у песнях пра вяртанне жаніха з нявестай назіраецца змена матываў і вобразнасці ад фантастыкі да рэальнасці, да побытавых замалёвак.

Сярод беларускіх вясельных песень дарожныя займаюць асаблівае месца. Некаторыя з іх узніклі ў глыбокай старажытнасці, пра што сведчаць сляды анімістычных і антрапаморфных уяўленняў, казачнасць некаторых вобразаў. У дарожных пес-

нях шырока адлюстравалася беларуская прырода, а таксама павер’і і звычай сялян. Высокая мастацкасць вобразаў і мелодыка тэкстаў стварылі ім у народзе вялікую папулярнасць. Акрамя эстэтычнага, яны маюць і вялікае пазнавальнае значэнне.

Спіс літаратуры

1. Карский, С. И. Народные свадьбы в Ошмянском уезде Виленской губернии / С. И. Карский. – Вильно, 1888. – С. 22.
2. Сахараў, С. П. Народная творчасць латгалскіх і ілуктэнскіх беларусаў / С. П. Сахараў. – Рыга, 1940. – С. 94, № 249.
3. Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П. В. Шейн. – СПб., 1890. – Т. I, ч. 2. – С. 82, № 32.
4. З[анкеви]ч, А. Белорусские свадебные обряды и песни сравнительно с великорусскими / А. З[анкеви]ч. – СПб., 1897. – С. 102, 104.
5. Песні сямі вёсак / укл. і рэд. Н. С. Гілевіча. – Мінск, 1973. – С. 271.
6. Hurynowicz, A. Zbiór rzeczy białoruskich z gminy Wiszniewskiej, parafii Żodziskiej, powiatu Święciańskiego, guberni Wileńskiej / A. Hurynowicz // Zbiór wiadomości do Antropologii krajowej. – Kraków, 1893. – Т. 17. – S. 156, № 49.
7. Белорусские народные песни, собранные П. В. Шейном // Записки императорского Русского географического общества. – СПб., 1873. – Т. 5. – С. 766, № 92.
8. Романов, Е. Р. Белорусский сборник. Вып. VIII / Е. Р. Романов. – Вильно, 1912. – С. 364.

Сымон БАРЫС.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

* Запісана ў 1973 г. у вёсцы Вялікае Сяло Маладзечанскага раёна ад Марыі Сідаровіч, 1900 г. н.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

ЛІСТАПАД

Заканчэнне. Пачатак на с. 12.

14 лістапада – 205 гадоў з дня нараджэння Паўлюка Багрыма (1812 – 1891?), верагоднага аўтара беларускага верша “Зайграй, зайграй, хлопча малы...”, майстра мастацкай коўкі

110 гадоў з дня нараджэння Міхася Ларчанкі (1907 – 1981), літаратуразнаўцы, крытыка, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

14 лістапада – 105 гадоў з дня нараджэння Янкі Золака (сапр. Антон Даніловіч; 1912 – 2000), паэта, празаіка, журналіста, выдаўца. З 1944 г. жыў у Германіі, з 1952 г. – у ЗША

15 лістапада – 70 гадоў з дня нараджэння Анатоля Ярмаленкі, эстраднага спевака, народнага артыста Беларусі

16 лістапада – 80 гадоў з дня нараджэння Валянціна Лукшы (1937 – 2012), паэта, публіцыста, драматурга

18 лістапада – 115 гадоў з дня нараджэння Міхася Машары (1902 – 1976), паэта, празаіка, драматурга, перакладчыка

105 гадоў з дня нараджэння Паўла Кавалёва (1912 – 1995), празаіка, драматурга, перакладчыка, заслужанага работніка культуры Беларусі

19 лістапада – 80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Каладзінскага (1937 – 1997), акцёра, педагога, тэатразнаўцы

20 лістапада – 300 гадоў з дня нараджэння Георгія Каніскага (1717 – 1795), архіепіскапа, рэлігійнага палеміста, філосафа, пісьменніка

130 гадоў з дня нараджэння Паўла Касача (1887 – 1977), дзеяча самадзейнага мастацтва, кампазітара, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

21 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Гурскага (1907 – 1943), мовазнаўцы

22 лістапада – 80 гадоў з дня нараджэння Людмілы Златавай, спявачкі, народнай артысткі Беларусі

23 лістапада – 110 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Усачова (1907 – 1949), харавога дырыжора, заслужанага артыста Беларусі

25 лістапада – 105 гадоў з дня нараджэння Яўгена Замерфельда (1912 – 1980), паэта, крытыка, педагога

95 гадоў з дня нараджэння Ефрасініі Бондаравай (1922 – 2011), кіназнаўцы, кінакрытыка, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

26 лістапада – 180 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Эльвіра Андрэялі (1837, паводле іншых звестак 14.11.1836 – 1893), мастака, удзельніка вызваленчага руху ў Беларусі і Літве

110 гадоў з дня нараджэння Міхася Скрыпкі (1907 – 1991), паэта-сатырыка, празаіка, драматурга

27 лістапада – 70 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Белагурава (1947 – 1998), мастака

28 лістапада – 115 гадоў з дня нараджэння Акіма Шаўчэнкі (1902 – 1980), мастака, педагога

80 гадоў з дня нараджэння Алега Новікава, мастака
70 гадоў з дня нараджэння Таццяны Гарэлікавай, празаіка

29 лістапада – 70 гадоў з дня нараджэння Соф’і Шахпаткі

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

МАСТАЦКАЕ ТКАЦТВА

ІВЯНЕЦКІЯ ПОСЦІЛКІ І ДЫВАНЫ

У артыкуле асвятляецца працэс мастацкай арганізацыі ўзорнатканых вырабаў на прыкладзе самабытных івянецкіх посцілак і дываноў. Аўтар рэканструюе кампазіцыйную сістэму пабудовы, прыёмы стылізацыі ў залежнасці ад функцыянальнага выкарыстання тканых палотнаў.

Ключавыя словы: *дэкаратыўна-прыкладное мастацтва, лакальны раён, традыцыйныя тканіны, посцілкі, дываны, кампазіцыйныя рашэнні, колеравая гама, тэхнікі, способы, тканыя вырабы.*

The article is devoted to the processes of art of decorating objects of traditional weaving, using the example of the original bedspreads and carpets of Ivenets. The author reconstructs the issues of composite construction, styling techniques and sizes of ornamental motives depending on the functional use of woven fabrics.

Ручное ўзорыстае ткацтва – гэта незвычайна выразная і самабытная галіна беларускага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва. Традыцыйна вырабу дамацканых тканін была шырока распаўсюджана па ўсёй тэрыторыі Беларусі. Стагоддзямі развіваліся спосабы апрацоўкі сыравіны – льну, воўны, бавоўны; удасканальваліся ткацкія тэхнікі і прыёмы. З часам знешні выгляд тканін набываў характэрныя мастацкія рысы, што залежала ад месца знаходжання ткацкіх цэнтраў на тэрыторыях канкрэтных рэгіёнаў. Паступова складваліся разнастайныя тыпы прадметаў ткацтва, якія выконвалі дэкаратыўную і ўжытковую функцыю. Узорыстае ткацтва Беларусі ўвабрала ў сябе найлепшыя традыцыі ва ўнікальным суладдзі мастацкага вырашэння з тэхнікамі і прыёмамі вырабу аўтэнтчных тканін.

У перыяд развіцця вытворчасці ўзорыстых артэфактаў прыкметна пашыраўся спектр беларускіх народных тканін ад самых простых, штодзённага выкарыстання, да вытанчаных рытуальных, якія прымянялі ў самых важных, пераломныя моманты жыццёвага шляху чалавека

(нараджэнне, вяселле, смерць), дзе кожны элемент дэкору захоўвае ў сабе глыбокае сімвалічнае і магічнае значэнне [1].

Даследаваннем беларускага ўзорыстага ткацтва займаліся шматлікія навукоўцы-этнографы. Я. Сахута, М. Кацар, М. Раманюк, В. Лабачэўская, М. Віннікава і многія іншыя зрабілі свой унёсак у аднаўленне традыцый айчыннага тэкстылю. У выніку навуковай дзейнасці выбітных даследчыкаў з'явілася магчымасць паўнаўартаснага вывучэння заканамернасцей па захаванні, адраджэнні і развіцці адвечнага рамяства, што валодае непаўторнымі мастацка-стылістычнымі і тэхналагічнымі якасцямі.

Народныя мастацкія тканіны па ўсёй тэрыторыі Беларусі адрозніваюцца багаццем і разнастайнасцю відаў і спосабаў вырабу, асабліва арнаментальнага дэкаравання і кампазіцыйна-колеравага рашэння. У выніку шматвекавага развіцця і паступовага ўскладнення народнага ткацтва паўстаў шырокі спектр тканін рознага прызначэння: ручнікі, абрусы (настольнікі, скацёркі), посцілкі (процілкі, коўдры), дываны (набіванкі, кілімы, суканья, паласы), дарожкі для падлогі (палавікі, напамоснікі, хадуны, ходнікі), фіранкі на вокны (завескі, фіранкі, афіранкі), прадметы адзення (адзежа, вопратка). На тэрыторыі ўсіх рэгіёнаў Беларусі пры апрацоўцы гатовых тканых вырабаў выкарыстоўваюцца элементы вышыўкі, карункі, кутасы, махры.

Група дэкаратыўна-ўтылітарных тканін падзяляецца паводле рознага функцыянальнага прызначэння: для ўпрыгожвання жылля; для ўтылітарных патрэб; тканыя вырабы змешанага выкарыстання.

Прадметы першай падгрупы мелі выключна дэкаратыўны характар. З мэтай упрыгожвання жылля ткаліся ўрачыстыя, з насычаным дэкорам і разнастайнай колеравай гамай, складаныя па тэхніцы выканання ручнікі, абрусы, дываны, дарожкі на падлогу, фіранкі на вокны. Гатовыя тканіны афармляліся вышыўкай, мярэжкамі, карункамі і іншай аздобай.

Народная ткачыца **Марыя Сасонка**. 2013 г.
Фота
А. Непачаловіч.

Для вырабу тканых рэчаў утылітарнага прызначэння характэрна выкарыстанне грубай суровай пражы, а таксама сціплае дэкараванне альбо яго адсутнасць. Чыста функцыянальнымі прыкметамі валодалі даматканя лянныя тканіны: бялізна (сарочки, споднікі, прасціны), ручнікі паўсядзённага ўжытку, штодзённыя абрусы, поцілкі. Гэтыя вырабы па краях падшываліся без дадатковага афармлення.

Сапраўдны скарб айчыннага традыцыйнага ткацтва – цудоўныя ўзорыстыя тканіны дэкаратыўнага характару Цэнтральнага рэгіёна, яны маюць непаўторныя мастацка-стылёвыя якасці і з'яўляюцца культурнай спадчынай нашай краіны.

У склад Цэнтральнага рэгіёна ўваходзяць лакальныя этнаграфічныя раёны: Бярэзінскі, Слуцка-Нясвіжскі і Мінскі. Рукамі мясцовых народных майстрых створана вялікая колькасць прадметаў ручнога ткацтва. Пры гэтым яны выкарыстоўвалі традыцыйныя схемы ручнікоў, поцілак і дываноў. Адначасова, дзякуючы сацыяльна-эканамічным і культурным сувязям з памежным насельніцтвам, назіраюцца разнастайныя асаблівасці аўтарскага і мясцовага ўзору. Народнаму тэкстылю Цэнтральнай Беларусі ўласцівы якасці традыцыйных тканін суседніх раёнаў, аднак гэты фактар не пазбаўляе яго яркай індывідуальнасці паводле мастацка-тэхналагічных прыкмет. У выніку калектыўнай творчасці (вельмі характэрнай рысы народнага мастацтва) і плённай дзейнасці сельскіх ткачых на гэтай тэрыторыі з'явіліся і атрымалі далейшае развіццё самабытныя ўзорыстыя тканіны, што валодаюць пэўнымі арнаментальна-стылістычнымі асаблівасцямі. Яны ўзніклі на агульнай аснове традыцый беларускага народнага ткацтва [4].

У музейных калекцыях і метадычных фондах абласных і раённых Цэнтраў народных рамёстваў Цэнтральнага этнаграфічнага рэгіёна захоўваецца мноства цудоўных артэфактаў народнага ткацтва. Адметныя мастацкімі ўласцівасцямі старадаўнія ўзоры абрадавых і дэкаратыўна-ўтылітарных тканін даводзіліся да дасканаласці многімі пакаленнямі мясцовых майстрых Слуцчыны, Любаншчыны, а таксама Івянецкага, Бярэзінскага, Чэрвеньскага, Глускага, Старадарожскага, Капыльскага, Клецкага, Стаўбцоўскага раёнаў.

Сярод тканых палотнаў гэтага рэгіёна асобнае месца займаюць выключныя па сваіх мастацкіх якасцях івянецкія вырабы. У далёкім мінулым майстрыхі з Івянца і навакольных вёсак стваралі тканіны пераважна для адзення і ручнікоў, аднак у перыяд з канца XIX да пачатку XX ст. традыцыйнае ўзорыстае ткацтва гэтага

Марыя Сасонка на фоне дывана, вытканага ў 1960-я гг.
Закладное ткацтва, воўна, бавоўна.
Майстэрня "Ткацтва" Цэнтра рамёстваў Івянца.
Фота А. Непачаловіч.

раёна дасягнула найвышэйшага росквіту. У побыце сялян сталі пераважаць дэкаратыўныя тканіны: дываны, поцілкі, абрусы, ручнікі. Іх знешні выгляд заўсёды залежаў ад выкарыстання ў якасці прадметаў дэкаратыўна-абрадавага альбо побытавага прызначэння, але часцей яны выконвалі функцыю ўпрыгожвання жылля. Тканіны паступова ўзбагачаліся разнастайнасцю кампазіцыйных і каларыстычных вырашэнняў [3].

Дэкаратыўныя ўзорыстыя дываны і поцілкі атрымалі шырокае распаўсюджванне сярод мясцовых ткачых у вёсках Высокая, Еўкавічы, Кульшчыцы, Макасіцы, Сівіца, Слайкаўшчына, Ткачы, Шыкуці і ў мястэчку Івянец. Для поцілак найбольш характэрны тэхнікі чатырох- альбо шасцінітовага двухуточнага ткацтва, даволі часта сустракаюцца і шматнітовыя вырабы, а сярод дываноў пераважае двухбаковы перабор. Непаўторныя ўзоры івянецкіх поцілак і дываноў прыцягваюць увагу адметным успрыманням свету, незвычайнымі прыёмам і стылізацыі, вытанчанай каларыстычнай гамай і майстэрствам выканання.

Посцілкі выкарыстоўваліся як покрыва і ў якасці насценных дываноў. У залежнасці ад функцыянальнага прызначэння будавалася кампазіцыя дэкаратыўных тканін, вызначаўся арнаментальны дэкор і велічыня геаметрычных і раслінных матываў. Цэнтр дываноў запаўняўся буйным узорам, аздобленым з чатырох бакоў шырокім бардзюрам з больш дробным арнаментам. Посцілкі ўяўлялі сабой мерную тканіну, сшытую з двух палотнаў. Элементы дэбору абавязкова падганяліся адзін да аднаго. Абодва тыпы гэтых дэкаратыўна-ўтылітарных тканых вырабаў валодаюць багаццем арнаментальных

Дыван. Аўтары – Мальвіна і Юзэфа Сасонкі. 1952 г.
Двухбаковы перабор, лён, бавоўна.
Вёска Шыкуці Івянецкага раёна.
Фота А. Непачаловіч.

матываў, разнастайнасцю колеравых спалучэнняў і спосабаў выканання.

Выразная кампазіцыйная структура поцілак складаецца з узораў злучаных паміж сабой ромбаў, дзе ў кожным ромбе знаходзіцца яшчэ адзін ромб маленькага памеру, альбо з чаргавання квадратаў і прамавугольнікаў, якія ўтвараюць геаметрычныя фігуры ў выглядзе колаў, квадратаў, ромбаў. Нярэдка сустракаюцца ўзоры, якія нагадваюць градацыі рознакаляровых прамавугольнікаў. Асаблівай увагі заслугоўваюць поцілкі “васьмінтовыя дымкі”. Іх узор з геаметрычнымі фігурамі ўяўляе сабой чаргаванне клетак, размешчаных у шахматным парадку.

Асаблівую цікавасць выклікаюць прыёмы запаўнення цэнтральнай часткі дываноў буйнымі геаметрычнымі фігурамі ярка выражанага сімвалічнага характару. Цэнтральнае поле па іх перыметры абавязкова займае шырокая аблямоўка, зубчастая або хвалепадобная, якая запоўнена прамавугольнікамі або ромбамі больш дробных памераў.

Івянецкія поцілкі і дываны – выразныя прыклады адзінства незвычайнай кампазіцыйнай пабудовы, характэрнага арнаменту і своеасаблівага каларыту. Разнастайнасць дэкаратыўных тканін дасягаецца ўзбуйненнем альбо памяншэннем асобных матываў за кошт перапляцення нітак, што адбываецца пры захаванні адзінага прынцыпу кампазіцыйнага вырашэння. Гэта ўзнікае ў выніку выкарыстання тэхнічных прыёмаў, якія залежаць ад спецыфікі запраўкі ткацкіх станкоў.

Разам са своеасаблівымі стылістычнымі прыкметамі івянецкія майстрыхі захавалі ў сваіх тканых палотнах традыцыйныя двухколёрныя спалучэнні: чорнага з белым, шэрым, чырвоным, малінавым, фіялетавым, жоўтым, аранжавым, зялёным. Гэтыя колеравыя сумяш-

чэнні былі прадыктаваны тым, што ткачыхі ў якасці асновы звычайна выкарыстоўвалі чорныя льяныя ніткі ўласнага прадзення. Варта адзначыць, што падобнымі мастацкімі і тэхналагічнымі якасцямі валодаюць традыцыйныя дываны і поцілкі суседняга Вілейскага раёна, аднак паміж імі існуе і мноства адрозненняў. Суседняе Панямонне моцна паўплывала на кантраснасць іх колеравых спалучэнняў.

Найвышэйшымі мастацкімі якасцямі валодаюць непаўторныя тканыя шэдэўры з Івянецкага музея традыцыйнай культуры. Найперш прыцягваюць увагу ўнікальныя дэкаратыўныя палотны Марыі Іванаўны Дзяніс, сясцёр Станіславы і Яніны Сабалеўскіх з Івянца, патомных ткачых сямейнай дынастыі Сасонак з вёскі Шыкуці Івянецкага раёна. Прадметы ткацтва, якія захоўваюцца ў музейных фондах, сведчаць пра тое, што дываны і поцілкі з Івянца і яго наваколля мелі вобразнае рашэнне: у кветачкі, у акенцы і матылі. Таксама ў вырабах увасабляліся складаныя міфалагічныя матывы, што дазваляе гаварыць пра мясцовую адметнасць івянецкіх узорыстых тканін, пра іх самабытнасць і ўнікальнасць [5].

Івянецкі музей традыцыйнай культуры – пераемнік скарбаў мемарыяльнага музея імя Ф. Дзяржынскага, які быў адчынены ў 1957 г. і размяшчаўся ў двухпавярховым будынку 1930-х гг. У 1977 г. адбылася яго рэканструкцыя. З пачатку 1990-х гг. супрацоўнікі музея вядуць працу па зборы і даследаванні прадметаў народнага мастацтва. 23 студзеня 2006 г. музей Ф. Дзяржынскага быў перайменаваны ў Івянецкі музей традыцыйнай культуры. Яго экспазіцыя складаецца з чатырох залаў-раздзелаў:

- гісторыка-этнаграфічны, дзе размешчаны рэдкія фотаздымкі, дакументы, кнігі, аб'екты культуры XIX – XX стст.;

- прадметы дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва;

- выстава прац Апалінарыя Пупко;

- Цэнтр рамёстваў, створаны ў 1998 г.

У Цэнтры рамёстваў дзейнічаюць наступныя майстэрні: “Ткацтва”, “Ганчарства”, “Кузня”, “Майстэрня па мастацкай апрацоўцы драўніны”, музейны аб'ект “Таверна”. Тут працуюць вопытныя майстры-метадысты, створаны ўмовы для творчасці і вивучэння асноў рамяства. Тым самым адбываецца рэтрансляцыя і прапаганда гісторыка-культурнай спадчыны Івянецкага раёна.

Шмат гадоў майстэрняй “Ткацтва” кіравала Марыя Ксавераўна Сасонка (1941 – 2015). Стыль тканых вырабаў гэтай народнай майстрыхі вылучаецца адметнасцю кампазіцыйнага, каларыстычнага і фактурна-рытмічнага вырашэння. З дзяцінства і да апошніх дзён жыцця Марыя

Ксавеўна аддана займалася мастацкім ткацтвам. Вялікая колькасць яе твораў дэманструецца ў экспазіцыйных залах Івянецкага музея. Сакрэтам рамяства яе навучалі бабуля Мальвіна (памерла ў 1953 г.) і маці Юзэфа Іванаўна Сасонка, якія жылі ў вёсцы Шыкуці Івянецкага раёна.

У метадычным фондзе Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў знаходзіцца тканы дыван, створаны ў 1952 г. гэтымі жанчынамі. Аснова дывана двухбаковага перабору з чорнага лёну, уток са светла-шэрых ваўняных нітак, яго памер – 194×123 см. На цэнтральным полі вырабу ў рапортнай сістэме гарызантальнымі палосамі размешчаны буйныя арнаментальныя матывы “жыцень”, “рай” і “дождж”. У правым ніжнім куце дывана вытканы год яго стварэння [2].

Марыя Сасонка – удзельнік шматлікіх конкурсаў і фестываляў народнай творчасці, неаднаразовы лаўрэат і дыпламант рэгіянальных святаў-конкурсаў па ткацтве, яна ўзнагароджана бронзавым медалём ВДНГ у Маскве. Патомная ткачыха перадала майстэрства і вопыт унучцы Аляксандры Лявончык, якая навучалася на кафедры народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Яе дыпломная праца “Суладдзе”, створаная ў 2015 г., складаецца з пяці палотнаў, вырабленых у старажытнай тэхніцы выбарнага ткацтва з выкарыстаннем аўтарскіх прыёмаў.

Народныя майстрыхі ў многіх раёнах Цэнтральнага рэгіёна працягваюць рабіць самабытныя тканіны з дапамогай традыцыйных спосабаў ткацтва. Пры параўнанні ўзорнатканых вырабаў мінулага стагоддзя з падобнымі творами нашага часу можна назіраць устойлівасць традыцыйных тэхнічных прыёмаў і звязаных з імі мастацка-стылістычных асаблівасцей.

У наш час беларускія этнографы, мастацтвазнаўцы і прафесійныя мастакі дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва паспяхова вырашаюць праблему захавання традыцый народнага ткацтва ў сучасным побыце. Навуковай асновай для параўнальнага аналізу і вывучэння мастацка-тэхналагічных адметнасцей народных тканін Цэнтральнага рэгіёна служаць этнаграфічныя матэрыялы, сабраныя аўтарам падчас правядзення навукова-даследчых экспедыцый па Вілейскім, Івянецкім, Капыльскім, Любанскім, Старадарожскім і Стаўбцоўскім раёнах. Былі створаны фотаматэрыялы з выявамі народных майстроў і ўзораў аўтэнтчнага ткацтва, што з’яўляюцца ўнікальнай крыніцай для навуковай працы. У выніку даследаванняў вызначыліся падобныя і адметныя рысы бясконцых варыянтаў у кампазіцыйных і арнаментальна-каларыстыч-

ных вырашэннях, якія ўзніклі на аснове адных мастацкіх канонаў. Таксама былі вызначаны асноўныя сучасныя школы ўзорнага ткацтва:

– “Школа ткачоў”, створаная ў межах сумеснага праекта Еўрапейскага Саюза і Праграмы развіцця ААН “Устойлівае развіццё на мясцовым узроўні” ў аграгарадку Семежава Капыльскага раёна;

– народны клуб “Майстры” ў вёсцы Ёдчыцы Клецкага раёна;

– майстэрні рамёстваў пры Івянецкім музеі традыцыйнай культуры;

– “Клуб народнай творчасці” ў вёсцы Талуць Вілейскага раёна;

– майстэрні традыцыйных рамёстваў і промыслаў Любаншчыны (філіялы Любанскага дзяржаўнага музея народнай славы);

– творчая майстэрня ткацтва ў раённым цэнтры рамёстваў і “Хатка-майстэрня” ў Старых Дарогах.

Прадметы ўзорыстага ткацтва нашага часу, створаныя на аснове традыцыйных тканін, гарманічна ўпісваюцца ў сучасныя грамадскія і хатнія інтэр’еры, што служыць гарантыяй далейшага развіцця мастацкіх і тэхналагічных каштоўнасцей аднаго з самых старажытных рамёстваў Цэнтральнай Беларусі. Адзінства функцыі, формы, мастацкага вобраза і матэрыялу тканых вырабаў забяспечвае жыццё цудоўнаму віду народнай творчасці не толькі ў нашы дні, але і ў будучыні.

Лічым, што заканамернасці мастацкай пабудовы ўзорыстых тканін Цэнтральнага рэгіёна Беларусі маюць пэўны шлях развіцця не толькі ў дэкаратыўна-прыкладным мастацтве, але таксама і ў іншых сферах творчай дзейнасці: этнадызаіне, графіцы і рэкламе.

Спіс літаратуры

1. Беларускія народныя тканіны ў зборы **Дзяржаўнага мастацкага музея БССР** = Белорусские народные ткани в собрании Государственного художественного музея БССР : каталог / Дзяржаўны мастацкі музей БССР ; [аўт. арт. І. М. Панышына ; склад. Т. І. Сцёпіна ; пад рэд. І. М. Панышынай]. – Мінск : Беларусь, 1979. – 254 с.
2. **Кацар, М. С.** Беларускі арнамент: ткацтва, вышыўка / М. С. Кацар ; [пер. з рус., літ. апрац. і навук. рэд. Я. М. Сахуты]. – Мінск : БелЭн, 1996. – 223 с.
3. **Раманюк, М. Ф.** Пасцілка / М. Ф. Раманюк // Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 1989. – С. 409.
4. **Сахута, Я. М.** Народнае мастацтва Беларусі / Я. М. Сахута. – Мінск : БелЭн, 1997. – 286 с.
5. **Трызна, Д. С.** Дыван / Д. С. Трызна // Этнаграфія Беларусі : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 1989. – С. 185 – 186.

Ала НЕПАЧАЛОВІЧ,
дацэнт кафедры народнага
дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23 сакавіка 2017 г.

ГІСТАРЫЧНЫЯ ІМЁНЫ Ў БЕЛАРУСКІМ КІНО

УДК 791.43.03(476)

З канца 1980-х гг. беларускі дакументальны гістарычны фільм пачаў займаць галоўныя пазіцыі сярод іншых жанрава-стылістычных адгалінаванняў кінамастацтва. З'явіліся цікавыя мастацкія гістарычныя стужкі. Плённа ішоў працэс узбагачэння тэматычнага спектра гістарычнага кіно. Кола праблематыкі азначылася пашырэннем пlynняў дакументальнага гістарычнага кіно. Здымаліся фільмы, прысвечаныя жыццю і творчасці вядомых дзеячаў беларускай культуры і мастацтва, падзеям даўніх часоў.

Новае гучанне набыў біяграфічны фільм, які стаў асабліва папулярным у асяроддзі кінадакументалістаў. На шляху да ўзмацнення мастацкага ўздзеяння на глядача неігравыя стужкі паступова напоўніліся паэтычнай інтанацыяй выказвання аўтара. Такім чынам, з'явіліся фільмы, выкананыя ў жанры паэтычнай біяграфіі. Галоўнымі героямі кінастужак сталі славуць ураджэнцы беларускай зямлі. Гэта спрыяе папулярызацыі гісторыі сродкамі экраннай культуры, абуджэнню нацыянальнай самасвядомасці, выпрацоўцы нацыянальнага ідэалу.

Ключавыя словы: *беларускае кіно, беларускі дакументальны гістарычны фільм, Эліза Ажэшка, Ян Баршчэўскі, Восіп Гашкевіч, Восіп Гурка, Іван Грыгаровіч, паэтычная біяграфія, гістарычнае даследаванне.*

Since the late 1980s, the Russian documentary film history has come to occupy a leading position among other genres, styles and offshoots of Cinema. In this regard, it is clear was the understanding of the experience of filmmakers in the development of a historical film. The terms of the historical perspective of films wide. They began to appear in large numbers films about the life and work of historical figures of Belarusian culture and art, historical accomplishments long history.

The new sound of acquired biopic, which has gained popularity especially in the medium of documentary film makers. On the way to strengthen the artistic impact on the viewer, non-gaming tape gradually filled with poetic tone of the statements of the author. Thus, the films were made in the genre of poetic biography. The main heroes of films became famous natives of the Belarusian land. This are contributing to the popularization of stories on screen culture, are contributing to the awakening of national consciousness, the development of the national ideal.

Ва ўмовах развіцця і ўмацавання адносін з Расіяй, Польшчай, Балгарыяй, Японіяй узрасце важнасць ведання гісторыі і культуры гэтых краін. У артыкуле пойдзе гаворка пра фільмы, якія адносяцца да гісторыка-культуралагічнага кірунку – адносна новага для айчыннага кінамастацтва, што сёння плённа распрацоўваецца. Разглядаюцца кінатворы ў жанрах “паэтычная біяграфія” і “гістарычнае даследаванне”, створаныя ў Беларусі ў 2000-я гг.

За некалькі апошніх дзесяцігоддзяў беларускі дакументальны гістарычны фільм пачаў займаць вызначальныя пазіцыі сярод іншых жанрава-стылістычных адгалінаванняў кінамастацтва. Кола праблематыкі кінадакументалістыкі пашырылася гісторыка-культуралагічнай пlynню, у творах якой буйнамаштабна выяўляюцца важныя гістарычныя падзеі мінуўшчыны. З'явіліся фільмы-партрэты, прысвечаныя жыццю і дзейнасці вядомых ураджэнцаў беларускай зямлі: Элізы Ажэшкі, Яна Баршчэўскага, Івана Грыгаровіча, Іосіфа Гуркі, Восіпа Гашкевіча. Іх імёны шырока вядомы па-за межамі радзімы. Вобразы гэтых гістарычных асоб знайшлі высокамастацкае экраннае ўвасабленне ў дакументальных стужках, створаных у аб'яднанні “Летапіс” студыі “Беларусьфільм” і “Белвідэацэнтр”.

Адметнай жанрава-стылістычнай мадыфікацыяй дакументальнага гістарычнага фільма стала *паэтычная біяграфія*, якую вылучае паэтычная інтанацыя рэжысёрскага выказвання. Распавядаючы з экрана пра творцаў мастацтва і літаратараў, кінематаграфіст імкнецца зняць фільм, сугучны з іх паэтыкай, выкарыстаць мову экраннай пласты-

кі, сістэму сімвалаў, метафар, тропаў. У гэтым кірунку стварыў свае найлепшыя стужкі рэжысёр Міхаіл Яжэжэн: “Знойдзеш Бацькаўшчыну блізка” (1998, пра Янку Купалу), “Дрэва за акном. Мастак Яўген Ігнацьеў” (1999), “...З забыцця і праху. Іаан Грыгаровіч” (2000), “Душа мая з імем жаночым. Эліза Ажэшка” (2003), “Летуценнік” (2005).

У форме паэтычнай біяграфіі раскрываецца вобраз Элізы Ажэшкі, якая паходзіла з беларускіх зямель, але пісала па-польску. У творчасці гэтай пісьменніцы праявіліся рэалістычныя тэндэнцыі польскай літаратуры другой паловы XIX ст., перадавыя ідэі таго часу, знайшоў адлюстраванне цяжкі лёс беларускага народа, былі раскрыты жыццесцвярджальныя рысы яго характару.

Яе раман “Над Нёманам” (1887) – адзін з шэдэўраў польскай літаратуры. Не меншай папулярнасцю карыстаецца аповесць “Хам” (1888), экранізаваная ў 1990 г. Тэлефільм “Хам” (у кінаварыянце мастацкі фільм “Франка”, сцэнарыст А. Зайцаў, рэжысёр Д. Зайцаў, аператар У. Спарышкоў) справядліва лічыцца адным з яркіх здабыткаў беларускага кіно. Аўтараў экранізацыі зацікавіла не толькі магчымасць раскрыцця сацыяльнага кантэксту жыцця сялянства ў канцы XIX ст., але і мажлівасць пабудовы асноўнага канфлікту на сутыкненні рознага светаўспрымання, складанасці ўзаемаадносін галоўных герояў – полькі Францішкі Хомец (Х. Дуноўска) і беларуса (“хама”, па вызначэнні Франкі) Паўла Кабыцкага (Г. Шкуратаў), што дазволіла разгарнуць на экране драму чалавечай душы, якая разрываецца паміж дабром і злом, верай і жарсцямі.

Раскрыць паэтычнасць светаўспрымання пісьменніцы паспрабаваў у відэафільме “Душа

мая з імем жаночым. Эліза Ажэшка” рэжысёр М. Якжэн (2003; сцэнарыст Л. Пінчук, апэратар Л. Слобін). У фільме згадваецца, што Э. Ажэшка нарадзілася ў 1841 г. у маёнтку Мількаўшчына каля Скідзеля. Адукацыю атрымала ў пансіянаце сакраментак у Варшаве ў 1852 – 1857 гг. Пасля шлюбу з Пятром Ажэшкам у 1858 г. будучая пісьменніца жыла ў маёнтку Людвінава на Палессі (цяпер вёска Попіна Драгічынскага раёна). Пасля скасавання ў 1869 г. першага шлюбу (ад яго засталася літаратурнае прозвішча) Э. Ажэшка жыла ў родавым маёнтку Мількаўшчына, а потым з 1869 да 1910 г. – у Гродне, дзе памерла і была пахавана на каталіцкіх могілках. У 1929 г. у гарадскім парку ўсталяваны помнік пісьменніцы (скульптар Р. Зэрых), а ў 1979 г. пабудаваны дамок Элізы Ажэшкі – дакладная копія драўлянага будынка, у якім яна жыла з 1894 да 1910 г. Сёння там знаходзяцца яе мемарыяльныя пакоі.

Адметнасцю фільма сталі здымкі памятных мясцін, кінагрупа пабывала амаль ва ўсіх кутках, звязаных з лёсам пісьменніцы. Асаблівую паэтычнасць набылі відавныя здымкі Мількаўшчыны, Варшавы, Людвінава, Вільні, Залесны, Свіслачы, Гродна. Агульную атмасферу фільма дапамагла стварыць музыка Ф. Шапэна.

Фільм М. Якжэна пабудаваны ў форме лірычнага маналогу галоўнай гераіні (закадравы тэкст з асаблівай пранікнёнасцю чытае Г. Кухальская). Вялікае значэнне ў кінастужцы надаецца гучанню паэтычнага слова пісьменніцы, якое дапамагае абмаляваць характар яе светаўспрымання. У сцэнарый фільма ўведзены ўрыўкі з малавядомых у Беларусі пражаных твораў, пераклад якіх быў зроблены спецыяльна для кінастужкі. Напрыклад, радкі з апошняга зборніка апавяданняў “Gloria victis” (1910). Выкарыстаны таксама ўрыўкі з пасмяротных публікацый (1860 – 1865), створаных на пачатку творчага шляху пісьменніцы, дзе гучаць філасофскія разважанні аўтаркі: «Хацела б, каб потым на маім пахаванні не было мноства дам у прыгожых строях, каб каля труны маёй не зіхацеў мільён свечак, а каб мяне да магілы суправаджаў першы – святар з жалобным маленнем на вуснах; другі – сябар са слязою шчырага смутку на вачах, а трэці – той, каму зрабіла дабро, аблегчыла турботы, каму паклала ў вусны слова: “Дзякуй!” (“Ды ўзнагародзіць Вас Бог!”)».

У агульны візуальны шэраг відэафільма ўвайшлі фотаздымкі з выявамі Э. Ажэшкі, яе сяброў і знаёмых. Таксама рэжысёр спалучыў іканаграфічны вобраз пісьменніцы з вобразамі, створанымі на экране сучаснымі акцёрамі. У ігравых момантах фільма разам з прафесійнай актрысай удзельнічала жыхарка Гродна – сталая жанчына, абраная для здымак з-за тыпажнага падабенства з пісьменніцай.

Вобраз іншага ўраджэнца Беларусі – Яна Баршчэўскага, які, як і Эліза Ажэшка, пісаў пераважна па-польску, таксама раскрываецца ў форме паэтычнай біяграфіі. Пісьменніку, аўтару фантастычнага твора “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”, прысвечаны фільм “Летуценнік” (2005; сцэнарысты Ф. Коней, П. Коней, рэжысёр М. Якжэн, апэратар П. Зубрыцкі). Рэжысёр фільма імкнецца паказаць адметны творчы шлях літаратара, мыслара, якога лічаць “сваім” і беларусы, і палякі. Пры гэтым ён абапіраецца на незвычайную паэтыку твораў Я. Баршчэўскага, дзе шмат народных легенд, паданняў, фантастычных вобразаў.

З імем Яна Баршчэўскага ў айчынным літаратурнаўстве звязваюць зараджэнне новай беларускай літаратуры. У фільме “Летуценнік” згадваюцца асноўныя факты з біяграфіі пісьменніка, які жыў і працаваў у першай палове XIX ст. Дата яго нараджэння дакладна невядомая (1794, 1790 ці 1796 гг.), але вядома месца – вёска Мурагі Полацкага павета Віцебскай губерні. Ян Баршчэўскі паходзіў з сям’і збяднелага шляхціца. З маленства ў хлопчыка праявіліся паэтычныя здольнасці, імкненне да літаратуры – ён чытаў вершы, спрабаваў сябе ў розных літаратурных жанрах. Пасля заканчэння Полацкай езуіцкай калегіі Ян Баршчэўскі жыў у Санкт-Пецярбургу, працаваў у марскім ведамстве, даваў прыватныя ўрокі па лацінскай і грэчаскай мовах, быў членам літаратурнага гуртка выхадцаў з Беларусі.

У сярэдзіне 1840-х гг. Ян Баршчэўскі пераехаў у горад Чуднаў на Валыншчыне, дзе займаўся зборам археалагічных аб’ектаў. Там жа, ва Украіне, пасля працяглай хваробы пісьменнік памёр у 1851 г., пакінуўшы пасля сябе багатую літаратурную спадчыну.

Знаёмства з журналістам і крытыкам Рамуальдам Падбярэскім, яшчэ ў пецярбургскі перыяд жыцця, падштурхнула Яна Баршчэўскага да напісання пражаных зборніка “Шляхціц Завальня...” (1844 – 1846). Выданне гэтага твора стала вынікам шматгадовай працы пісьменніка па зборы і апрацоўцы беларускага фальклору (казак, легенд, паданняў, прыказак і прымавак). Героі кнігі траплялі ў розныя неверагодныя жыццёвыя сітуацыі, змагаліся з чорнымі сіламі, выратаўвалі душы альбо гінулі. Сюжэты апавяданняў зборніка аб’яднаны скразным вобразам Завальні – заможнага шляхціца, які жыў на поўначы Беларусі, каля возера Нешчарда. Ён гасцінна сустракаў падарожных узімку ў сваім маёнтку Мурагі, шчодро частаваў, уважліва слухаў іх жыццёвыя гісторыі.

Дарэчы, “Шляхціц Завальня...” ўпершыню на беларускай мове быў выдадзены толькі ў 1990 г. у перакладзе М. Хаўстовіча. Адкрыццё творчасці Яна Баршчэўскага ў кіно адбылося ў 1994 г., калі на

экран выйшаў мастацкі фільм Віктара Турава з аднайменнай назвай (сцэнарысты Ф. Коней, В. Тураў, аператар К. Рэмішэўскі). Як пісала ў артыкуле “Гісторыя на экране: міфы, легенды, праўда” В. Нячай, “В. Тураў у сваім багата касцюміраваным (нават пышнакасцюміраваным) фільме спалучыў сюжэты розных фантастычных апавяданняў у адну канву, паказаў паўночную Беларусь пачатку XIX ст. такой, як яе бачыў краязнаўца Ян Баршчэўскі” [1, с. 35]*. У сваю чаргу кіназнаўца Е. Бондарава адзначала: “У падзеях, якія адлюстроўваюцца [у фільме “Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных апавяданнях”], каментарыях да іх дамiнуе супрацьпастаўленне добра і зла. Прытулак добра – сядзіба Завальні, яго ўчынкi; увасабленне зла – замак пана Твардоўскага (Д. Баніеніс), дзе яму служыць Гугон (Б. Няўзораў), былы сябар Завальні. Там ладзяцца падкопы і плятуцца сеткі змоў” [2, с. 117]. Мастацкі фільм “Шляхціц Завальня...”, апошні ў творчасці В. Турава, стаў яго маральна-этычным заповітам нашчадкам пра неабходнасць імкнення да святла і добра.

Дакументальны фільм “Летуценнік” М. Якжэна – гэта паэтычная вандроўка ў творчасць і нават падсвядомасць Яна Баршчэўскага. Рэжысёр разважае пра трагічны лёс пісьменніка, які не спазнаў шчасця ўзаемнага кахання, але плённа рэалізаваўся ў самабытнай літаратурнай творчасці. Вобраз яго каханай, Юліі Максімовіч, нябачна прысутнічае на экране. У фільме ёсць яе “ўмоўны” партрэт – рамантычны, паўасветлены вобраз дзяўчыны.

Захавалася вельмі мала выяў Яна Баршчэўскага (у фільме выкарыстаны тры яго вядомыя партрэты). Факты яго біяграфіі пададзены з пэўнай доляй нявызначанасці (закадравы тэкст чытае А. Гарбуз), бо шмат чаго незразумелага было ў жыцці пісьменніка. Выкананне ролі Яна Баршчэўскага рэжысёр даручыў акцёру А. Цімошкіну, які раней выканаў ролю апавядальніка і адначасова пляменніка шляхціца Завальні Янкі ў мастацкім фільме Віктара Турава. У “Летуценніку” М. Якжэна ён стварыў абагульнены вобраз вандроўніка, апанутага ў цёмнае паліто і капялюш, з невялікім падарожным сакваяжам. Акрамя гэтага, на экране неаднаразова з’яўляюцца кадры мужчынскага твару, закрытага рукамі, дадзеныя буйным планам. Чалавек сядзіць за сталом, на якім гарыць свечка, ляжаць пісьмовыя прылады. Гэтыя кадры лейтматывам праходзяць праз кінематаграфічную тканіну фільма і ўмоўна падзяляюць стужку на некалькі частак, адпаведна геаграфічным арэалам творчасці пісьменніка – Беларусь (Полаччына), Расія (Санкт-Пецярбург).

Для аўтараў фільма, як і для самога пісьменніка, прыроднае асяроддзе мае вялікі сэнс. У Яна

Баршчэўскага яно таямнічае і містычнае, населенае міфалагічнымі істотамі. Аператар “Летуценніка” П. Зубрыцкі, выдатны майстар кінакамеры, стварыў паэтычна-адухоўленае вобразы прыроды паўночнай Беларусі, роднай пісьменніку Полаччыны. Зімовыя пейзажы (лес на гарызонце, закаваная ў лёд звлістая рака Палата) перадаюць унутраны стан героя фільма, раскрываюць грані яго нібы заледзянелай без кахання душы.

Дзякуючы выкарыстанню камп’ютарнай графікі стужка набыла асаблівы каларыт – шэражоўты, падобны да колеравай гамы афортаў Валерыя Славука, вядомага мастака-графіка, які стаў у 1990 г. ілюстратарам беларускага выдання кнігі “Шляхціц Завальня...” [3]. Графічны свет В. Славука ўнутрана блізкі фантазмагарычнаму свету твораў Я. Баршчэўскага, таму ў відэафільм “Летуценнік” арганічна ўвайшлі некаторыя ілюстрацыі кнігі.

Пэўную частку фільма “Летуценнік” склалі эпізоды з мастацкага фільма “Шляхціц Завальня...” В. Турава. Сярод іх апаведы Родзкі пра Гугона, Севярына пра Белую Сароку. У відэафільме М. Якжэна графічныя працы В. Славука, зімовыя пейзажы Полаччыны і Санкт-Пецярбурга, знятыя аператарам П. Зубрыцкім, кадры з мастацкага фільма В. Турава згарманізаваны ў адзіную колеравую гаму, якая вызначае лірыка-элегічную інтанацыю рэжысёрскага выказвання. Экраннае адлюстраванне духоўнага свету пісьменніка, мастацкіх вобразаў яго “Шляхціца Завальні...” дапоўнена музычным суправаджэннем, дзе ў адным гукавым шэрагу спалучаны фрагменты з твораў Людвіга ван Бетховена, Хенрыха Гарэцкага, Альфрэда Шнітке.

Фільмы “Летуценнік” і “Душа мая з імем жаночым. Эліза Ажэшка” М. Якжэна раскрываюць вобразы прадстаўнікоў беларуска-польскай культуры. Беларусь была для іх малой радзімай, што натхняла на творчасць. Гэтыя дакументальныя стужкі дапаўняюць глядацкія ўяўленні пра аўтараў, атрыманыя раней дзякуючы мастацкім экранізацыям іх твораў (“Шляхціц Завальня, або Беларусь у фантастычных паданнях” і “Хам”). Мастацкія і дакументальныя фільмы ствараюць агульны партрэт таленавітых літаратараў. Відэавочна, што прагляд дакументальнага і мастацкага фільмаў спрыяе паслядоўнаму атрыманню рознабаковых уяўленняў пра пісьменніка як асобу і яго час.

Заканчэнне будзе.

Алена ШАРОЙКА,
дацэнт кафедры беларускай і сусветнай
мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў,
кандыдат мастацтвазнаўства.

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ПЫТАННІ ўЗАЕМАДЗЕЙННЯў ВУСНАЙ І ПІСЬМОВАЙ ФОРМ У БЕЛАРУСКАЙ НАРОДНАЙ КУЛЬТУРЫ

УДК 7.011.26:39(476)

У артыкуле выяўляюцца суадносіны, супрацьлегласці, сутыкненні вуснай і пісьмовай творчасці, якія з'яўляюцца асновай для сучасных форм беларускай культуры. Аналізуецца ўплыў істотнага разыходжання дзвюх музычных моў – вуснай і пісьмовай, а таксама суіснавання двух тыпаў музычнай дзейнасці – спецыялізаванага (прафесійнага) і неспецыялізаванага (непрафесійнага, аматарскага) на сучасную музычную культуру. Разглядаюцца ўзаемадзеянні вуснай і пісьмовай форм у народнай культуры, што прыводзіць да трансфармацыі яе асноўных складнікаў: культурнага тэксту ў шырокім сэнсе, сацыяльнага носбіта – суб'екта культуры, сацыяльных механізмаў трансмісіі культуры і сацыяльных функцый культуры ў грамадстве.

Ключавыя словы: *вусная і пісьмовая культура, ўзаемадзеянне, традыцыйная культура, беларуская народная культура, музычная дзейнасць, трансфармацыя.*

The article identifies correlations and opposites of oral and written forms of creative work. These forms are the basis for present-day forms of the Belarusian culture. The author also analyses the influences of divergence of spoken and written music languages and of coexistence of specialized (professional) and non-specialized (non-professional, amateur) musical activities on a modern musical culture. Folk culture is considered as the scope of its main constituent parts – cultural text in a broad sense; social media – the subject of culture; the social mechanisms of transmission of culture and social functions of culture in the society. The influence of the interaction of oral and written forms on the transformation of traditional culture is defined.

Артыкул накіраваны на вызначэнне асаблівасцей ўзаемадзеяння вуснай і пісьмовай форм сучаснай беларускай культуры, выяўленне суадносін, супрацьлегласцей, сутыкненняў разнастайных форм творчасці.

Культурная сітуацыя, якая склалася ў Беларусі, вельмі спецыфічная, калі параўноўваць яе з развіццём музычнай культуры ў іншых еўрапейскіх і азіяцкіх краінах. І найперш таму, што многіх гістарычных прычынах у нас назіраюцца асаблівыя суадносіны паміж тэндэнцыямі народнай (вусная культура) і прафесійнай кампазітарскай творчасці (пісьмовая культура) [1].

Пытанні ўзаемадзеяння вуснай і пісьмовай культуры адлюстраваны ў працах Э. Аляксеева (у музычнай фалькларыстыцы), Ю. Лотмана (у літаратуразнаўчым кірунку).

Вусная і пісьмовая формы ў вербальнай мове. Каб вызначыць асаблівасці ўзаемадзеяння вуснай і пісьмовай форм у беларускай народнай культуры, звернемся да паняццяў *вусная і пісьмовая мовы*, якія маюць прынцыповыя адрозненні [2].

Вусная мова звернута да суразмоўцы, які не толькі ўдзельнічае ў яе працэсе, але і вядомы адрасанту. Гэта абумоўлівае наяўнасць у абодвух удзельнікаў камунікацыі нейкай агульнай памяці, больш багатай і дэталізаванай, чым тая абстрактная агульная памяць, якая ўласціва ўсяму калектыву.

Пісьмовая ж мова арыентавана менавіта на абстрактную агульную памяць. У пісьмовае паведамленне ўключаецца тое, што невядома любому, хто размаўляе на гэтай мове, а ў вуснае – тое, што невядома дадзенай асобе. Таму пісьмовая мова значна больш дэталізаваная. Вусная мова апускае тое, што суразмоўцу вядома. А гэтай той, хто гаворыць, вызначае на падставе звароту да пазатэксту – да асобы адрасата.

Дзякуючы аналізу ён робіць высновы пра ступень блізкасці свайго вопыту да вопыту суразмоўцы і, такім чынам, пра аб'ём іх агульнай памяці. Паколькі “колькасць прыступак у іерархіі пашырэння агульнай памяці неабмежаваная, вусная мова дае выключна разнастайную гаму апушчэнняў і эліпсісаў” [2]. Між тым пісьмовая мова найбольш стабільная, паколькі арыентавана на абстрактны і адносна стабільны для пэўнай культурнай эпохі аб'ём памяці.

Пісьмовая і вусная мовы адрозніваюцца не толькі зместам паведамленняў, але і розным выкарыстаннем аднолькавых моўных сродкаў. Гранічным выпадкам вуснага маўлення ў гэтых адносінах будзе ўнутраная гаворка – зварот да самога сябе стварае поўную тоеснасць памяці адрасата і адрасанта і максімальную эліптаванасць тэксту. Гранічны выпадак пісьмовай мовы – афіцыйны дакумент.

Аднак пісьмовая і вусная мовы не толькі парознаму выкарыстоўваюць аднолькавыя моўныя сродкі, але і імкнуцца да розных у прынцыпе камунікатыўных сродкаў. Вусная мова – арганічная частка паводзін, таму міміка, жэст, знешнасць, нават адзенне і тып твару, якія можна дэшыфраваць з дапамогай розных відаў візуальнай і кінетычнай семіётыкі, выступаюць яе складнікамі. Ю. Лотман пісаў, што “пісьмовая мова – вынік перакладу гэтай шматпланавай сістэмы ў структуру чыста слоўнага тэксту. Яе можна трактаваць як слоўнае апісанне і слоўных, і няслоўных элементаў вуснай мовы” [2]. Гэта азначае, што ў культурах, арыентаваных на слова, пісьмовая мова ў адносінах да вуснай выконвае метамоўную функцыю і з'яўляецца інструментам яе даследавання і апісання.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што пісьмовая форма мовы – вынік штучных і мета-

накіраваных намаганняў для стварэння асабліва спарадкаванай мовы, закліканай выконваць у агульнай сістэме культуры метамоўную ролю. Менавіта для гэтага яна і зручная. Як сродак непасрэднай камунікацыі паміж двума камунікантамі пісьмовая мова выглядае грувасткай, нязручнай і выключна неэканомнай.

Вусная і пісьмовая мовы знаходзяцца ў пастаянным узаемаўплыве, што ў розных культурных эпохі выяўляецца як імкненне прыпадобніць законы вуснай мовы да пісьмовай або, наадварот, законы пісьмовай мовы – да вуснай.

Аднак пісьменства – не адзіная форма калектыўнай памяці. Напрыклад, культура, арыентаваная на паўторнае прайграванне традыцый, не мае патрэбы ў пісьменстве. Яго ролю будуць выконваць творы архітэктуры і мастацтва. Разам з тым свет вуснай культуры насычаны сімваламі і з’яўленне пісьменства спрашчае ў значнай ступені семіятычную структуру культуры. Аднак сімвалы ўключаюцца не ў слоўны тэкст, а ў тэкст апісанага рытуалу.

Вусныя і пісьмовыя формы ў прафесійнай і народнай музыцы. Калі прааналізаваць развіццё беларускай музычнай культуры на працягу апошніх двух-трох стагоддзяў, то можна заўважыць, што суадносіны вызначальных відаў музычнай дзейнасці – народнай і прафесійнай кампазітарскай творчасці – уплывалі на этапы і культурныя сітуацыі ў гісторыі айчынай музыкі. Даследчык Э. Аляксееў нават выказаў здагадку, што музычна-гістарычны працэс у некаторых рэспубліках СССР увогуле шмат у чым працякаў як вынік актыўнага ўзаемадзеяння вуснай і пісьмовай сфер музычнай культуры, і гэта кожны раз рабілася стымулам для развіцця кожнай з гэтых сфер і музыкі ў цэлым [1].

Любую развітую сучасную музычную культуру характарызуюць два галоўныя фактары. Першы – гэта істотнае разыходжанне дзвюх музычных моў – вуснай і пісьмовай. Іх карэннае адрозненне так ці інакш адлюстроўваецца ў кожнай музычнай з’яве: як у пэўным мастацкім кірунку, так і ў асобным музычным творы. Другі фактар – суіснаванне двух тыпаў музычнай дзейнасці: спецыялізаванага (прафесійнага) і неспецыялізаванага (непрафесійнага, аматарскага). Узаемадзеянне гэтых фактараў дае чатыры асноўныя тыпы музычнай дзейнасці [1], якія разам складаюць сучасную музычную культуру.

Першы, вусны неспецыялізаваны тып музычнай творчасці – музычны фальклор. Другі, пісьмовы спецыялізаваны тып – творчасць прафесійных кампазітараў. Вуснай неспецыялізаванай (трэці тып) з’яўляецца творчасць так званых народных прафесіяналаў (напрыклад, выканаўцы рускіх былін, беларускія лірнікі). Праявай

чацвёртага, неспецыялізаванага, арыентаванага на пісьмовую культуру тыпу лічыцца творчасць мастацкай самадзейнасці. Апошняя звычайна мае арганізаваны характар і праходзіць у разнастайных установах культуры: клубах, дамах і палацах культуры і г. д.

Адно з найбольш поўных вызначэнняў фальклору як тыпу культуры і тыпу дзейнасці прапанаваў Э. Аляксееў: “Фальклор – гэта неспецыялізаваная (непрафесійная) і ўнутрысітуацыйная (неаддзельная ад канкрэтных жыццёвых абставін) мастацкая творчасць, якая паўнаўважна функцыянуе толькі ў замкнёным сацыякультурным асяроддзі; гэта традыцыя, якая перадаецца вусна і рэалізуецца ў варыянтнай множнасці ўсіх сваіх праяў; гэта калектыўная свядомасць, якая прадугледжвае сумесныя дзеянні і непасрэдныя зносіны ўсіх удзельнікаў творчага акта” [1].

Уплыў узаемадзеянняў культур вуснага і пісьмовага тыпу на сучасныя формы народнай культуры. Асаблівасці ўзаемадзеянняў вуснай і пісьмовай форм часта прыводзяць да трансфармацыі традыцыйнай народнай культуры ў цэлым.

Паняцце *трансфармацыя* паходзіць з латыні і разумеецца як “перамена віду; пераўтварэнне, ператварэнне” [3] або “пераўтварэнне структур, форм і спосабаў, змена мэтавай накіраванасці дзейнасці” [4].

Вызначэнню канкрэтных структур, форм і спосабаў традыцыйнай культуры яе мэтавай накіраванасці найбольш адпавядае прапанаваная Н. Міхайлавай сацыягуманітарная канцэпцыя. У апошняй “разам з аналізам корпуса культурных тэкстаў істотнае значэнне надаецца аналізу працэсаў іх функцыянавання ў сацыяльнай прасторы, у прыватнасці – вывучэнню іх ролі ў захаванні або трансфармацыі сацыяльнай супольнасці, а таксама ў падтрыманні і развіцці культуры супольнасці, грамадства ў цэлым” [5].

Спалучэнне паняццяў *традыцыйная культура*, паводле канцэпцыі Н. Міхайлавай, і *трансфармацыя* дазваляе вызначыць апошняю ў традыцыйнай культуры як пераўтварэнні, змены яе асноўных складнікаў: культурнага тэксту ў шырокім сэнсе, сацыяльнага носбіта – суб’екта культуры, сацыяльных механізмаў трансмісіі культуры і сацыяльных функцый культуры ў грамадстве. Кожны з названых элементаў разгледзім больш падрабязна, з асаблівай увагай да трансфармацыйных працэсаў.

Культурны тэкст у шырокім сэнсе разумеецца як “семантыка і яе знакава-сімвалічнае і матэрыяльнае ўвасабленне; г. зн. сацыяльна-нарматыўныя ўяўленні, этычныя, рэлігійныя,

эстэтычныя каштоўнасці, ідэі, сэнсы, а таксама разнастайныя формы іх выражэння: вербальныя, іканічныя, музычныя, жэставыя, рухальныя, прадметна-рэчавыя” [5].

Яркі прыклад ідэйнай трансфармацыі назіраўся ў савецкі час, калі насаджаўся атэізм, выкараняліся “перажыткі мінулага”. Тады многія традыцыйныя абрады перасталі праводзіцца ці, у лепшым выпадку, адбываліся ў значна спрощаным выглядзе або таемна. Напрыклад, веснавы абрад “Ваджэнне сулы” ў вёсках Гадзічава і Маркавічы Гомельскага раёна быў забаронены мясцовымі ўладамі ў 1960-я гг. Па ўспамінах старажылаў, старшыня калгаса падчас свята гнаўся на кані за ўдзельніцамі абраду, біў іх пугай*. Жыхарка вёскі Неглюбка Веткаўскага раёна Е. Дзямчыхіна расказвала, што *“ганялі, у каго іконы. Бывала, прыйдзе парторг із раёна і стыдзіць мяне, што маладая такая, а іконы ў хаці... А эта ў мяне для красы, кажу, я ж толькі малюся”**.*

Што да форм выражэння, то некаторыя праявы традыцыйнай культуры пераходзяць з актыўных у пасіўныя формы існавання. Апошнія азначаюць жыццё традыцыі ў памяці старэйшага пакалення сельскіх жыхароў, якая “ўтрымлівае падрабязныя звесткі пра самыя розныя праявы традыцыйнай культуры, што яшчэ зусім нядаўна былі для гэтых людзей натуральным жывым асяроддзем” [6, с. 6].

Прыклад змянення прадметна-рэчавых форм – трансфармацыя традыцыйнага касцюма. Так, «традыцыйны беларускі арнамент мае выключна геаметрычны характар. <...> У канцы XIX – пачатку XX ст. народны касцюм успрыняў новую арнаментыку раслінна-геаметрычнага і расліннага характару, якая распаўсюдзілася пад уплывам друкаваных узораў для вышыўкі, вядомых пад назвай “бракараўскіх”. <...> Разам з тым новы арнамент істотна не паўплываў на змяненне ў касцюме традыцыйнай структуры размяшчэння дэкару» [7, с. 11]. Калі характарызаваць крой, то “ў пачатку XX ст. наўзамен саматканнага льянога палатна ў сялянскім адзенні сталі выкарыстоўваць баваўняныя тканіны фабрычнага вырабу. <...> Вялікая шырыня крамнай тканіны – да 140 см паступова змяніла сістэму традыцыйнага раскрою. У сялянскім касцюме з’явіліся новыя прыталеныя формы, створаныя з дапамогай крою па лякалах, якія паўтараюць плаўныя лініі форм чалавечага цела” [7, с. 27].

* Запісана а. Феадосіем (Р. Басаў) у 1980 – 1990 гг. у вёсках Маркавічы і Гадзічава Гомельскага раёна ад мясцовых жыхароў. Асабісты архіў аўтара.

** Запісана І. Глушэц і М. Тульжанковай у 2013 г. у аграгарадку Неглюбка Веткаўскага раёна ад Ефрасінні Іванаўны Дзямчыхінай, 1933 г. н. Асабісты архіў аўтара.

Бракараўскія ўзоры і лякальны крой можна разглядаць як праявы пісьмовага тыпу культуры ў яе прадметна-рэчавых формах выражэння.

Сацыяльны носьбіт – гэта “суб’ект традыцыйнай культуры, які яе прадудыруе, і ў той жа час дзякуючы ёй існуе” [5]. Н. Міхайлава вылучае наступныя тыпы культурных суб’ектаў: «асоба, група, сацыяльнае асяроддзе, сацыяльная супольнасць, народ, нацыя, галіна чалавечтва, якая прадстаўляе пэўны тып цывілізацыі, – у якасці носьбітаў культуры ці яе асобных традыцый” [5]. У дачыненні да народнай культуры Н. Міхайлава адзначае, што ў наш час асаблівае значэнне набывае аналіз сацыяльнай базы бытавання: колькасць і ўзрост яе носьбітаў, наяўнасць пераемнікаў, асяроддзе існавання.

Так, рэзкія змены сацыяльнага асяроддзя, разбурэнне сацыяльнай супольнасці адбыліся ў сувязі з адсяленнем значнай колькасці жыхароў з Чарнобыльскай зоны, што прывяло да паступовага знікнення многіх этнакультурных элементаў, у тым ліку фальклорна-этнаграфічнай спадчыны на вялікай частцы тэрыторыі Гомельшчыны і Магілёўшчыны.

На сацыяльнае асяроддзе паўплывала стварэнне калгасаў у савецкія часы, а таксама аграгарадкоў у найноўшай гісторыі. Узнікненне апошніх мае як станоўчыя, так і адмоўныя бакі: развіваецца інфраструктура, ідзе насычанае культурнае жыццё, аднак пры гэтым мяняецца традыцыйны вясковы ўклад – падмурак традыцыйнай культуры.

Сёння адчуваецца ўплыў мэтанакіраванай барацьбы з традыцыямі сялянскай культуры ў савецкія часы, якая парушыла пераемнасць пакаленняў, з-за чаго новыя генерацыі не ў поўным аб’ёме засвойваюць духоўную спадчыну і народныя традыцыі. Яшчэ адзін фактар парушэння пераемнасці пакаленняў – урбанізацыя, якой уласціва арыентацыя моладзі на гарадскую культуру. Па словах старэйшых носьбітаў, маладыя людзі мала цікавяцца традыцыйнай спадчынай: *“Мы ж пелі, а маладых не было. Хто ў школі, яно ж не будзе, дзіця тое, слухаць, а каторыя паўчыліся – і на ўчобу на горад. Маладых такіх ужо няма. Каторыя былі, ўсі навыхалі”***.*

Змяняецца і склад насельніцтва: даволі вялікую частку жыхароў, напрыклад, Неглюбкі складаюць прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей (таджыкі, туркмены), якія практычна не падтрымліваюць зносін з мясцовым насельніцтвам, не цікавяцца яго культурай: *“Наезджыя...*

*** Запісана І. Глушэц і М. Тульжанковай у 2013 г. у аграгарадку Неглюбка Веткаўскага раёна ад Ефрасінні Іванаўны Дзямчыхінай, 1933 г. н. Асабісты архіў аўтара.

яны нічыво не знають. Не абшчаюцца ні з намы, ні мы з імы”^{*}.

На змяненне сацыяльнага асяроддзя паўплывала яго “разамкненне” ў выніку развіцця сродкаў інфармацыі (радыё, тэлебачанне, інтэрнэт) і транспартных стасункаў. Напрыклад, да Неглюбкі яшчэ ў 1970-я гг. не было добрай аўтадарогі, ляталі з Гомеля самалёты-“кукурузнікі”, да многіх вёсак у балочыстых мясцінах дабрацца можна было толькі зімой ці ў засуху.

Значнае месца ў структуры традыцыйнай культуры займаюць *сацыяльныя механізмы трансмісіі*. Традыцыйная культура была фактычна адзінай формай культуры ў грамадствах старажытнасці. Яе характэрная рыса – вусная форма перадачы элементаў культуры новаму пакаленню. Носьбітам асобных традыцый было ўсё грамадства, а традыцыйную культуру як падсістэму фарміравалі найбольш значныя сацыяльныя групы, дзе традыцыі ахоплівалі і духоўную, і матэрыяльную сферы іх жыцця, а элементы культуры ў значнай ступені ўваходзілі ў сферу побыту.

У сучаснай беларускай культурнай прасторы перадачу народнай традыцыі натуральным чынам – ад пакалення да пакалення, у вуснай форме захавала толькі адна сацыяльная група – жыхары вёскі. Для трансляцыі фальклорных узораў носьбіты традыцыі часта карыстаюцца спецыяльнымі сшыткамі, куды запісваюць тэксты песень. Так адбываецца пісьмовая фіксацыя вусных форм культуры. Рознай ступені дакладнасці нотная фіксацыя фальклорных твораў – пісьмовая форма, якая дазваляе іх выкарыстанне ў прафесійным асяроддзі.

Да вуснай пераемнасці народнай традыцыі ў савецкі час далучылася і стала галоўнай формай яе трансмісіі дзейнасць калектываў арганізаванай клубнай аматарскай творчасці, якая існуе па законах пісьмовай культуры і “навязвае” іх традыцыйнай вуснай культуры, чым відавочна негатыўна ўплывае на яе. Станоўчыя моманты клубнай аматарскай творчасці – актывізацыя людзей, якія займаюцца ёй, прыцягненне ўвагі грамадскасці да ўдзельнікаў, сярод якіх таксама ёсць носьбіты традыцыйнай культуры. Найлепшыя фальклорныя, фальклорна-этнаграфічныя калектывы вывучаюць, папулярызуюць і транслююць узоры традыцыйнай культуры малодшым пакаленням. Апасродкаваная перадача адбываецца праз гучанне такіх калектываў у разнастайных сродках масавай камунікацыі. Даволі частая з’ява – наяўнасць у фальклорных

калектывах, якія складаюцца з прадстаўнікоў старэйшых пакаленняў, дзіцячых калектываў-спадарожнікаў.

Сярод іншых адметных сучасных форм трансляцыі – вывучэнне традыцыйнай культуры ва ўстановах адукацыі ўсіх узроўняў, дзейнасць устаноў культуры, грамадскіх арганізацый, сродкаў масавай інфармацыі.

Што да *сацыяльных функцый культуры ў грамадстве*, то ў адносінах да форм народнай культуры адзначаецца істотнае скарачэнне яе спрадвечнай ролі ў “фарміраванні цэласнай карціны свету, нарматыўна-каштоўнасным рэгуляванні жыцця супольнасці, індывіда”; назіраецца «ўзмацненне дэкаратыўна-эстэтычнай функцыі разам са стратай значнай часткі семантычнага функцыянальнага спектра; ўзмацненне функцыі захавання памяці пра мінулае сям’і, роду, продкаў (у маштабах грамадства – ахова культурнай спадчыны); актуалізацыя “знешніх” дэманстрацыйна-цырыманняльных і рытуальных функцый з аслабленай семантыкай, часткова забытай і малаактуальнай, якая часам узаўляецца ў новых сучасных умовах быццам нанова» [5].

У межах артыкула немагчыма прывесці прыклады па ўсіх згаданых функцыях. Найбольш часта ў экспедыцыях можна бачыць, што самі носьбіты традыцыйнай культуры ўспрымаюць яе эстэтычную функцыю значна змененай. Так, у параўнанні з ранейшым часам, калі на вяселле людзі імкнуліся апрануцца ў яркае святочнае традыцыйнае адзенне, “сейчас на свадзьбе як смерцяка хаваеце – усі ў траурэ”^{**}. Змянілася і правядзенне Радаўніцы: “Сечас у нас ужо вяселле на клодаўі. Нясуць сумкі, нясуць гарэлку, а етага нельзя. Напрымер, прышоў на кладбішча, счас ужэ стол там, ужэ бацюшка запіскі пачытае, памяне, пасвеця, во. Яечкі пакачаў, там што ўжо палажыў, якога, гаварю, гасцінца, і прыходзь дамоў абедай”^{***}.

Такім чынам, сучасная мастацкая культура Рэспублікі Беларусь уяўляе сабой складаныя супадпарадкаваныя канструкцыі, якія аб’яднаны рысамі вуснай творчасці і пісьмоўных тэкстаў. Спецыфічнасць беларускай культуры абумоўлена суіснаваннем у ёй вуснай і пісьмовай форм. Асаблівасці іх узаемадзеянняў прыводзяць да значнай трансфармацыі народнай культуры. Пісьмовая культура робіць значны негатыўны ўплыў на вусную праз “навязванне” апошняй сваіх законаў.

^{**} Запісана І. Глушэц і М. Тульжанковай у 2013 г. у аграгарадку Неглюбка Веткаўскага раёна ад Еўдакіі Лявонцеўны Барсуковай, 1944 г. н. Асабісты архіў аўтара.

^{***} Запісана І. Глушэц і М. Тульжанковай у 2013 г. у аграгарадку Неглюбка Веткаўскага раёна ад Ефрасінні Іванаўны Дзямчынай, 1933 г. н. Асабісты архіў аўтара.

^{*} Запісана І. Глушэц і М. Тульжанковай у 2013 г. у аграгарадку Неглюбка Веткаўскага раёна ад Ефрасінні Іванаўны Дзямчынай, 1933 г. н. Асабісты архіў аўтара.

Спіс літаратуры

1. **Алексеев, Э.** Устная музыкальная культура и современный художественный процесс [Электронный ресурс] / Э. Алексеев // Место и функция национальных художественных традиций в современном искусстве. По материалам советско-китайской научной конференции, Пекин, 1 – 4 сент. 1989 г. – М., 1991. – С. 73 – 82. – Режим доступа : <http://eduard.alekseyev.org/work33.html>. – Дата доступа : 02.02.2017.

2. **Лотман, Ю. М.** Устная речь в историко-культурной перспективе [Электронный ресурс] // Избранные статьи / Ю. М. Лотман. – Таллинн, 1992. – Т. 1. – С. 184 – 190. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/lotman-92d.htm>. – Дата доступа : 20.01.2017.

3. **Трансформация** [Электронный ресурс] // Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка / Материалы для лексической разработки заимствованных слов в русской литературной речи ; сост. под ред. А. Н. Чудинова. – СПб. : Издание В. И. Губинского, 1910. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/36473/ТРАНСФОРМАЦИЯ. – Дата доступа : 01.03.2017.

4. **Трансформация** [Электронный ресурс] // Юридическая энциклопедия, 2015. – Режим доступа : http://yuridicheskaya_encyclopediya.academic.ru/11783/ТРАНСФОРМАЦИЯ. – Дата доступа : 01.03.2017.

5. **Народная культура в современных условиях**: учеб. пособие [Электронный ресурс] / М-во культуры РФ. Рос. ин-т культурологии ; отв. ред. Н. Г. Михайлова. – М., 2000. – 219 с. – Режим доступа : <http://www.riku.ru/lib/narcult/narcult-raw.htm>. – Дата доступа : 03.03.2017.

6. **Традыцыйная мастацкая культура беларусаў**: у 6 т. / Т. В. Валодзіна [і інш.] ; ідэя і агул. рэдагаванне Т. Б. Варфаламеевай. – Мінск : Выш. шк., 2012. – Т. 6, кн. 1. – 910 с.

7. **Белорусский народный костюм**: крой, вышивка и декоративные швы / О. А. Лобачевская, З. И. Зиминая. – Минск : Беларус. навука, 2009. – 279 с.

Ірына ГЛУШЭЦ,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 28 красавіка 2017 г.

Падпісацца на часопіс “Роднае слова” лёгка!

Паважаныя калегі! Дарагія сябры!

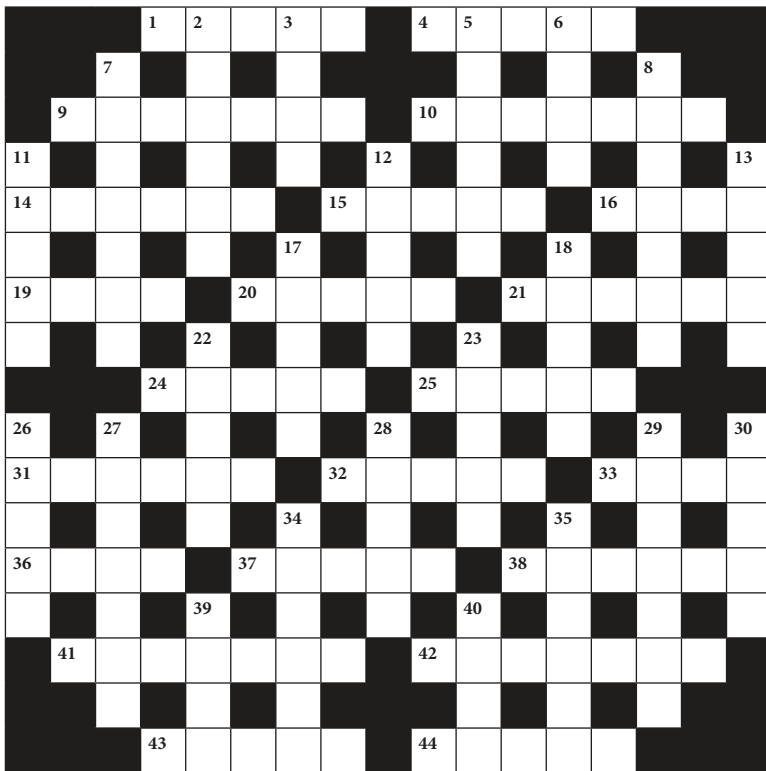
Рады паведаміць вам, што з верасня 2017 г. аформіць падпіску на часопіс “Роднае слова” вы можаце на нашым новым сайце па адрасе: www.rod-slova.by у зручны для вас час і зручным спосабам аплаты (з дапамогай банкаўскай карткі або праз банкаўскую сістэму “Расчёт”). Падпісацца можна як на папяровую версію часопіса, так і на яго электронную копію па выгадным кошыце. Пры падпісцы на электронную копію вы зможце спампаваць часопіс у PDF-фармаце.

1. На сайце www.rod-slova.by выберыце ў меню справа “Аформіць падпіску”.
2. Выберыце патрэбныя нумары ў папяровай версіі або электроннай копіі. Увядзіце сваю кантактную інфармацыю.
3. Выберыце спосаб аплаты: банкаўская картка або “Расчёт” (ЕРІП).
4. Пастаўце птушачку насупраць радка “Я прачытаў і згодны з правіламі Умовы пагаднення” і націсніце кнопку “Пацвярджэнне заказу”.

ЖЫВЕ Ў ФАЛЬКЛОРЫ ДУША НАРОДА

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 1. Герой гістарычнай балады “Ой, у Слуцку на рыначку”, запісанай А. Рыпінскім і выдадзенай у 1840 г. у Парыжы ў кнізе “Беларусь”. 4. Адзін з асноўных жанраў народна-пэтычнай творчасці. 9. Балет М. Крошнера, у танцавальных сюжэтах шырока выкарыстаны народныя мелодыі. 10. Беларускі майстар маёлікавых рэльефаў, пэўны час працаваў у Маскве ў князя Трубяцкога. 14. Музыкант, педагог і краязнаўца XIX ст., сабраў каля 2000 мелодый беларускіх народных песень, прыпевак, інструментальных найгрышаў да танцаў. 15. Прадмет хатняга ўжытку, надзелены ў народных уяўленнях дэманічнымі якасцямі. 16. Міфалагічны персанаж, жанчына, што трымала на зямлі парадак, лад. 19. Неад’емны кампанент пахавальнага, вясельнага, побытавага абрадаў, захаваўся з самых старажытных часоў. 20. Патаемнае зборышча, якое ў купальскую ноч, згодна з паданнем, ладзілі на Лысай гары ведзьмы. 21. Волат-чараўнік, што выйшаў з лесу да ракі і збудаваў на ёй млын з камянёў, вакол якога потым вырас

вялікі горад. 24. Збіральнік фальклору з Пружаншчыны, аўтар фундаментальнай працы “Беларускія народныя песні”. 25. Адметнасць многіх народных казак, песень, прыпевак; здольнасць заўважаць вясёлае і камічнае. 31. Кампазітар, адзін з актыўных удзельнікаў фальклорных экспедыцый у беларускую глыбінку. 32. Пачатак быліны. 33. Від прадстаўлення, пашыраны на кірмашах у XVIII – XIX стст. 36. Міфалагічны персанаж, яму ў некаторых паданнях супрацьстаіць святы Георгій. 37. Народны танец, блізкі да карагода. 38. Народны звычай супольнай дапамогі. 41. Насценны дыван-карціна, вырабляўся ў тым ліку на ткацкіх мануфактурах князёў Радзівілаў і Агінскіх. 42. Заслужаны дзеяч мастацтваў, даследчыца беларускага песеннага фальклору. 43. Старадаўняе земляробчае свята, адзначалася 21 верасня. 44. Дзяжа, засланая кажухом, на яе перад ад’ездам да вянца па традыцыі садзілі маладую.

Па вертыкалі: 2. Празіацны жанр у фальклору XVII – XVIII стст., з якім выступалі шкаляры ў час народных святкаванняў. 3. Закончаная частка тэатральнага прадстаўлення. 5. Невядомы аўтар твора. 6. Даследчык гісторыі і тэорыі ўсходнеславянскага фальклору, духоўнай культуры беларускага народа. 7. Тэатралізаванае відовішча камічнага характару, што ладзілася на колішніх кірмашах, фэстах. 8. Птушка, ад якой пайшла назва народнага танца. 11. Неад’емны аtryбут казачнай Бабы Ягі. 12. Псеўданім пісьменніцы, збіральніцы вуснай народнай творчасці; лясная расліна. 13. Прадмет-сімвал абрадавага пераўвасаблення. 17. Вершаваны твор, напрыклад “Валачобнае” М. Машары. 18. Меладычная, песенная аснова ў музыцы. 22. Маска-персанаж у калядных, мікольскіх і вясельных абрадах. 23. Часты персанаж народных казак, безыменны вобраз беларуса. 26. Дзейная асоба камедыі “Несцерка”, створанай В. Вольскім на каларытным фальклорным матэрыяле. 27. Кветка, з якой з даўніх часоў параўноўвалі зоркі. 28. Стваральнік фальклорнага зборніка “Сялянскія песні”, выдадзенага ў 1837 – 1846 гг. 29. Іншасказальны твор малой формы. 30. Спосаб пабудовы песні, верша. 34. Ансамбль народнай музыкі, створаны Л. Захлеўным пры Нацыянальнай тэлерадыёкампаніі. 35. Фальклорны персанаж, міфалагічны заснавальнік Магілёва. 39. Перад каляднай вячэрай гаспадар абавязкова клаў яго пад абрус. 40. Тое, што дапамагло казачнаму Янку зарабіць у багацця ажно талерку золата (казка “Пан і казачнік”).

Адказы

22. Прытан. 23. Мужык. 26. Насця. 27. Рамонак. 28. Чаот. 29. Зягатак. 30. Скута. 34. “Вясёла”. 35. Машэка. 39. Сена. 40. Мана. **Па вертыкалі:** 2. Арапы. 3. Дзея. 5. Ананім. 6. Кружк. 7. Балаган. 8. Верабей. 11. Ступа. 12. Верас. 13. Маска. 17. Паама. 18. Мелас. 19. Неад’емны кампанент пахавальнага, вясельнага, побытавага абрадаў, захаваўся з самых старажытных часоў. 20. Патаемнае зборышча, якое ў купальскую ноч, згодна з паданнем, ладзілі на Лысай гары ведзьмы. 21. Ме-ша. 22. Прытан. 23. Мужык. 24. Шчырма. 25. Іўмар. 31. Аўтадаў. 32. Запчын. 33. Раёк. 36. Цмок. 37. “Лянок”. 38. Таіака. 41. Табенен. 42. Мажака. 43. Ба-ба. 44. Пасада.

Склаў Іосіф КАРПЫЗА.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 263-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 263-34-79, адказнага сакратара (017) 263-07-40, факс (017) 263-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rod-slova.by

Пап. да друку 11.09.2017. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1003 экз. Зак. 2287.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку»».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.